

Archeologische bureaustudie
Nieuwbouw theater De Viking,
Noordenbergstraat te Deventer (project 487)

Archeologische bureaustudie Nieuwbouw theater De Viking, Noordenbergstraat te Deventer

Project 487

Auteurs: B. Vermeulen & E.S. Mittendorff

Status:	Definitief	25-09-2013	
	Naam:	Datum:	Paraaf:
Akkoord Projectleider:	B. Vermeulen	25-09-2013	<i>BV</i>
Akkoord Gemeente-Archeoloog:	B. Vermeulen	25-09-2013	<i>BV</i>
Akkoord Bevoegd Gezag:			

COLOFON

© 2013, Gemeente Deventer, Deventer.

Auteurs: B. Vermeulen & E.S. Mittendorff

Redactie: Bart Vermeulen en Emile Mittendorff

Beeldredactie: Emile Mittendorff

Productie kaartmateriaal: Emile Mittendorff en Coosje Koster

Vormgeving: Coosje Koster

Titel: Archeologische Bureaustudie. Nieuwbouw theater De Viking,
Noordenbergstraat te Deventer (project 487)

Reeksnaam: Briefrapport Archeologie Deventer, nummer 26

Dit rapport is een product van:

Archeologie Deventer
Gemeente Deventer

Postbus 5000

7400 GC Deventer

Nederland

Telefoon: (0031)-(0)570-671155

www.deventer.nl

Inhoud

1. Inleiding	1
2. Werkwijze	3
3. Administratieve gegevens	5
4. Consequenties toekomstig gebruik	7
5. De huidige situatie & verstoringen	10
5.1 Huidige situatie	10
5.2 Verstoringen	10
6. De aardwetenschappelijke situatie	14
7. Historische situatie	17
8. Bekende archeologische waarden	23
8.1 Archeologische verwachtingskaart	23
8.2 Algemene beschrijving ontwikkeling van Deventer	24
8.3 Relevant onderzoek in de omgeving	28
8.4 Archeologische verwachting van de vindplaats	45
8.5 Rijksmonument muurtoren Achter de Muren Vispoort	56
9. Gespecificeerde verwachting	57
9.1 Zone 1: De gymzaal aan de Noordenbergstraat	57
9.2 Zone 2: Het binnenplein	59
9.3 Zone 3: Perceel achter de rondeeltoren	59
9.4 Zone 4 De gymzaal aan de Welle	60
10. Samenvatting	61
11. Advies	64
12. Literatuur	65

I. Inleiding

Voor de locatie van de voormalige gymzalen tussen de Noordenbergstraat en de Welle zijn in het verleden al verschillende plannen gemaakt. In 2001 was er het voornemen tot de bouw van een appartementencomplex voorzien van een forse parkeerkelder. De realisatie van deze plannen zou leiden tot de volledige versterking van het onderliggende bodemarchief. Juist in deze zone wordt op basis van de resultaten van het archeologisch onderzoek aan de IJsselstraat rekening gehouden met de aanwezigheid van opeenvolgende houten kaden van de handelsnederzetting Deventer (afb. 1).

Vanwege de vermoede aanwezigheid van deze archeologische resten die van nationaal of mogelijk zelfs internationaal belang worden geacht werd in januari 2003 door verschillende belangengroepen bij de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (tegenwoordig Rijksdienst Cultureel Erfgoed) een verzoek ingediend om deze locatie als archeologisch monument aan te wijzen. Hangende de procedure gold voor de locatie formeel de status van archeologisch monument. Daarop werd door Oostelijk Ontroerend Goed een vergunningaanvraag ingediend voor het bouwen op archeologievriendelijke wijze. In oktober 2004 werd vergunning verleend voor het bouwen op een betonplaat. Door het gebruik van een betonplaat kon een fundering worden gerealiseerd die nergens dieper zou reiken dan 2 m onder maaiveld.

Daardoor bleven de diepste en waardevolste archeologische resten die vanuit internationaal perspectief een wettelijke bescherming rechtvaardigen ongemoeid. De jongere resten die zich binnen maximaal twee meter min maaiveld bevinden zouden worden veiliggesteld door een opgraving. Eventuele substantiële muurresten van de stadsmuur zouden door aanpassing van de fundering veilig worden gesteld. Aan de vergunning werd een aanlegdiepte van maximaal twee meter onder maaiveld verbonden. Gespecificeerd als 5,82 m + NAP aan de Noordenbergstraat en 5,27 m + NAP aan de Welle. Daaronder mochten geen werkzaamheden plaatsvinden. De resten in de eerste 2 m dienden te worden onderzocht conform een door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed goed te keuren PVE.

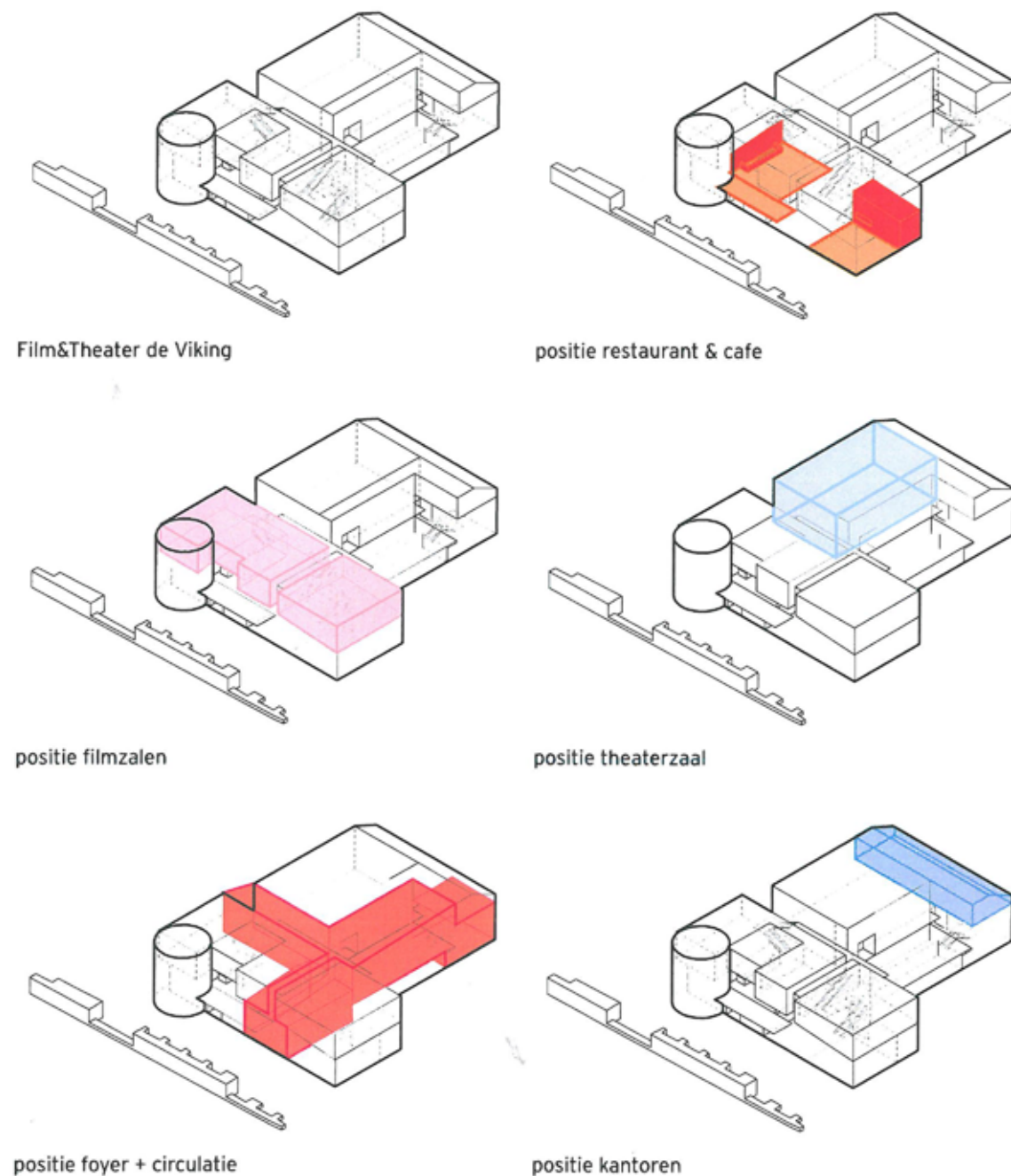
Op 7 februari 2006 werd de locatie door de minister als archeologisch monument aangewezen. Omdat de werkzaamheden niet tijdig konden worden gerealiseerd, werd de vergunning in 2006 op verzoek van de aanvrager verlengd tot 21 oktober 2007. Ook nu konden de werkzaamheden niet op tijd worden gerealiseerd en omdat de vergunning niet meer kon worden verlengd moest opnieuw vergunning worden aangevraagd. Deze vergunning werd op 18 juli 2008 verleend en omdat de plannen niet wijzigden bleven de voorwaarden gelijk. Wel moest een nieuw PVE conform de recentste standaarden worden ingediend. Ook deze vergunning werd nog driemaal verlengd tot respectievelijk 18 juli 2011, 28 juli 2012 en 18 juli 2013.

Ondertussen wijzigden de plannen en werd de locatie verkocht aan de NV maatschappelijk Vastgoed Deventer. Zij zijn voornemens hier een gecombineerd restaurant met theater en filmhuis te realiseren. Omdat hiermee

Afb. 1: De opgravingen aan de IJsselstraat vormen de belangrijkste basis voor de aanwijzing als rijksmonument.

de plannen voor de bovenbouw zijn gewijzigd, moet opnieuw vergunning worden aangevraagd (afb. 2). De bestaande bureaustudie die ten grondslag ligt aan de eerdere vergunningaanvragen en programma's van eisen dateert uit 2001 en is dus inmiddels meer dan tien jaar oud.¹ In de afgelopen tien jaar is veel archeologisch onderzoek uitgevoerd en is het beeld van de ontwikkeling van Deventer aanzienlijk gewijzigd. Daarom is voorafgaand aan de nieuwe vergunning aanvraag deze nieuwe bureaustudie opgesteld die kan dienen als afwegingskader bij deze aanvraag en als basis voor het eveneens opnieuw op te stellen PVE.

Afb. 2: Impressie van het nieuw te realiseren filmtheater met restaurant.

¹ I. Bartels, 2001.

2. Werkwijze

In verband met de voorgenomen nieuwbouw op de locatie Noordenbergstraat I is in opdracht van de NV maatschappelijk vastgoed Deventer door Archeologie Deventer een bureaustudie uitgevoerd. Omdat het plangebied door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) is aangewezen als beschermd terrein van hoge archeologische waarde is voor deze werkzaamheden vergunning van de minister nodig. Bij deze vergunningaanvraag dient inzichtelijk te worden gemaakt welke archeologische waarden op de locatie aanwezig zijn, welke verstoringen eventueel in het verleden hebben plaatsgevonden en wat de invloed van de nieuwbouw is op de onderliggende resten. Deze bureaustudie dient als onderbouwing bij de vergunningaanvraag.

Het onderzoek is uitgevoerd conform de richtlijnen van de vigerende versie van de Kwaliteitsnorm van de Nederlandse Archeologie (KNA 3.2, protocol 4002 Bureauonderzoek).²

De vraagstelling van het bureauonderzoek luidt als volgt:

- Wat is de archeologische verwachting van het plangebied en is archeologisch onderzoek voorafgaand aan de voorgenomen ingreep noodzakelijk?

Met als deelvragen:

- Wat is de aard, datering en omvang van de eventuele verwachte archeologische resten?
- Wat is de verstoringsgraad van het plangebied?
- Wat zijn de consequenties van de ingreep voor de eventuele archeologische resten in het plangebied?

Na een korte beschrijving van de administratieve gegevens wordt de eerst de toekomstige inrichting van het terrein beschreven. Hierbij ligt de nadruk op de ondergrondse delen van de constructie. Naast de directe verstoring is hierbij ook gekeken naar eventuele zetting als gevolg van het gewicht van de bovenbouw. In het ontwerpproces zijn enkele keuzes gemaakt die in hoofdstuk 4 worden onderbouwd. Uitgangspunt is steeds een zo beperkt mogelijke verstoring van de onderliggende bodem geweest waardoor de belangrijkste en dieper gelegen delen van het bodemarchief ter plaatse, worden ontzien. Aansluitend worden in hoofdstuk 5 het huidige gebruik van de locatie en de verschillende verstoringen uit het verleden in kaart gebracht. Hierbij is vooral gekeken naar de nieuwbouw van de gymzalen in 1964 die een aanzienlijke verstoring van de onderliggende bodem tot gevolg zal hebben gehad.

Vanaf hoofdstuk 6 wordt ingegaan op de inhoudelijke verwachting van de locatie. Allereerst wordt de aardwetenschappelijke situatie geschetst. Hoewel de verwachting hier in de eerste plaats bepaald wordt door de resultaten uit eerder archeologisch onderzoek en de onderliggende geomorfologie zelfs op een lage verwachting zou wijzen, vormt de geomorfologische ligging op de rand van de IJssel wel de basis voor de ontwikkeling van de site. Hiervoor is gebruik gemaakt van het geomorfologisch model zoals dat in 2013 door RAAP is opgesteld aangevuld met de recentste opgravingsgegevens uit de binnenstad.³

In hoofdstuk 7 worden de beschikbare historische bronnen behandeld. Er is gebruik gemaakt van de opeenvolgende historische kaarten van de binnenstad, ook is gekeken naar de gegevens in de kadastrale minuut van 1832. Verder is een korte inventarisatie gemaakt van de straatboeken waarin de verkopen vanaf het midden van de 17de eeuw zijn vastgelegd. Voor de recente geschiedenis tenslotte is ook gekeken naar foto's uit de website Deventer in Beeld.⁴

Hoofdstuk 8 schetst een overzicht van de bekende archeologische waarden. Allereerst wordt de verwachting op basis van de verwachtingskaart geschetst en wordt ingegaan op de in het bestemmingsplan opgenomen uitgangspunten. Hierbij wordt vooral ook gebruik gemaakt van de onderbouwing van de aanwijzing als monument. Daarna volgt een algemene ontwikkeling van de nederzetting Deventer die als context voor de

2. www.sikb.nl.

3. Willemse, Keunen & Van der Veen, 2013.

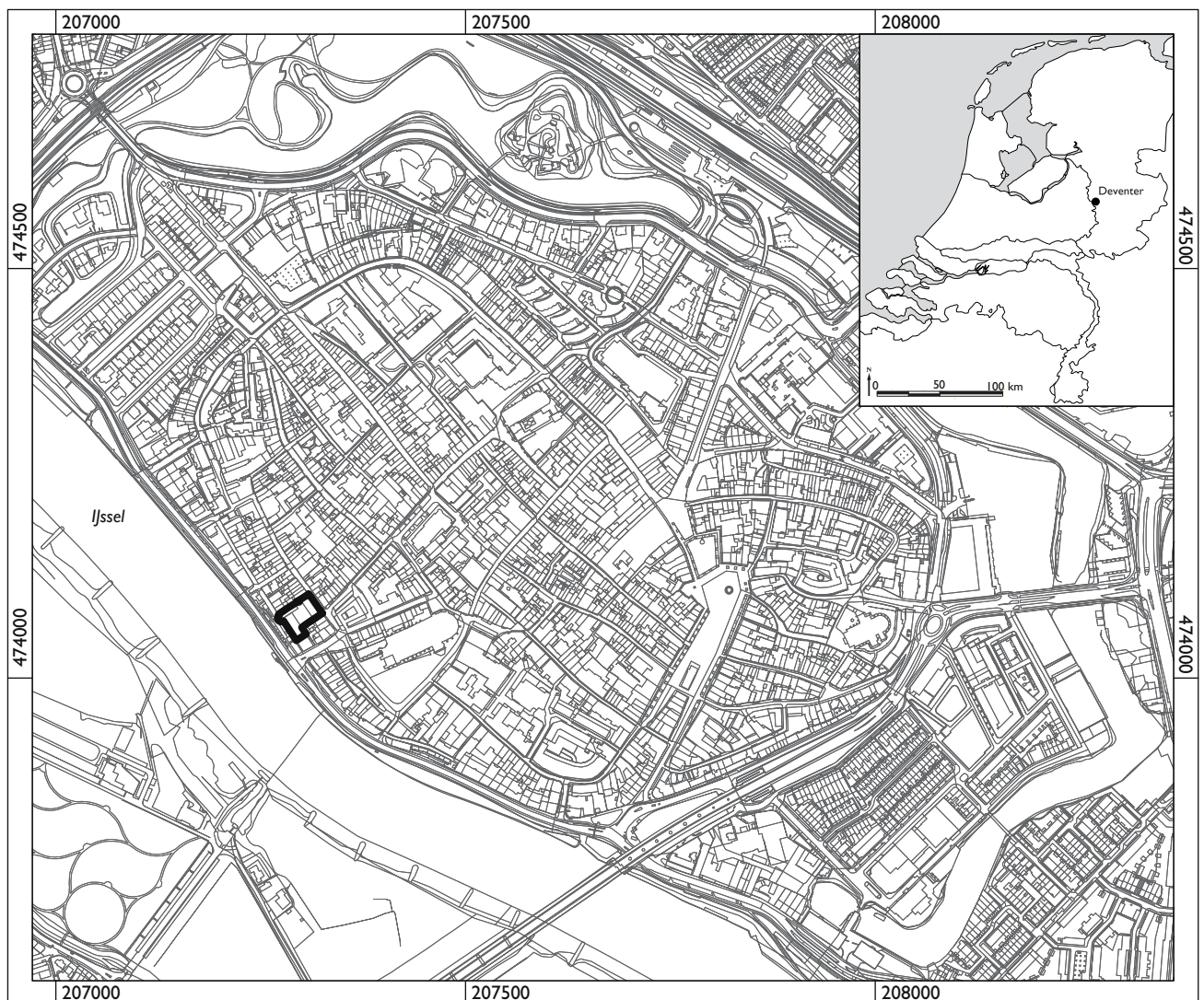
4. www.deventerindebeeld.nl

overige gegevens dient. Aansluitend wordt een selectie beschreven van relevante vindplaatsen in de omgeving. Hierbij is gebruik gemaakt van het projectenoverzicht van de gemeente Deventer dat vollediger is dan Archis II en ook allerlei niet gemeld onderzoek uit een verder verleden bevat. Allereerst worden een aantal grote onderzoeken beschreven waarvan de resultaten de basis vormen van het ontwikkelingsbeeld zoals dat er nu ligt. Daarna worden een aantal sites beschreven die van bijzonder belang zijn voor het beeld van de oeverzone van de IJssel. Ten derde volgt een groep sites die een beeld geeft van de ontwikkeling van de binnenste stadsmuur. Tot slot volgt een groep kleinere opgravingen en waarnemingen in de zeer directe omgeving van het plangebied. Deze informatie wordt in de laatste paragraaf van het hoofdstuk verwerkt tot een verwachting voor de vindplaats die per periode is gespecificeerd.

In hoofdstuk 9 wordt deze informatie samengevoegd met de eerder beschreven gegevens over de toekomstige ingreep en verstoringen in het verleden. Zo wordt een gespecificeerde verwachting voor de ingreep gegeven die als basis kan dienen voor de behandeling van de vergunning. In hoofdstuk 10 wordt het geheel nog eens samengevat en in hoofdstuk 11 volgt een advies.

3. Administratieve gegevens

Datum:	30-8-2013
Opdrachtgever:	NV Maatschappelijk Vastgoed Deventer
Uitvoerder	Archeologie Deventer
Bevoegde overheid	Rijksdienst Cultureel Erfgoed
Beheer en plaats van documentatie	Provinciaal Depot, Provincie Overijssel
Landelijk registratienummer	
Locatie	Noordenbergstraat I
Gemeente	Deventer
Plaats	Deventer
Toponiem	De Viking
XY coördinaten	1: 207.309,552/474.101,038 2: 207.326,014/474.077,882 3: 207.300,561/474.059,011 4: 207.300,561/474.050,780 5: 207.294,082/474.043,150 6: 207.271,697/474.046,509
Kadastrale gegevens	11071, 12316

Afb. 3: Onderzoeklocatie (zwart omkaderd) binnen Deventer en Nederland.

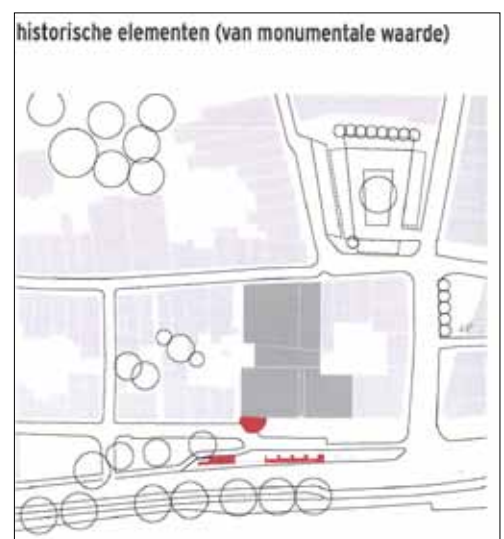
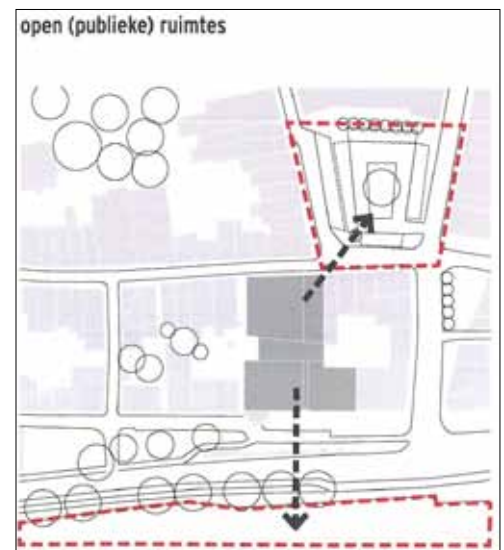
Afb. 4: Luchtfoto van het onderzoeksgebied (rood omkaderd).

4. Consequenties toekomstig gebruik

Op de locatie zal het gebouw voor *Film en Theater De Viking* worden gerealiseerd. Waarbij in eerdere plannen gekozen werd voor een private invulling van deze locatie doormiddel van appartementen wordt hier duidelijk ingezet op een publieke functie. In hun ambitiedocument voor de binnenstad van Deventer kennen Fons Asselbergs & Jo Coenen aan deze locatie een belangrijke rol toe bij het verbeteren van de culturele kwaliteit van de binnenstad van Deventer. Deze locatie is bijzonder gelegen aan de rand van de historische bebouwing van de binnenstad en de rivier de IJssel. Het zijn deze twee naastgelegen stedelijke entiteiten waarmee een verbinding gemaakt wordt. Juist om dit te bereiken moet het een bijzonder toegankelijk gebouw zijn. Daarom is het belangrijk dat er veel zorg wordt besteed aan de stedenbouwkundige relaties met de omgeving. Hierbij speelden een aantal stedenbouwkundige uitgangspunten een hoofdrol. Allereerst moet het gebouw de open publieke ruimtes van de Nieuwe Markt en de IJsseloever met elkaar verbinden. Hierbij moet een relatie worden aangegaan met de monumentale waarden in de directe omgeving: de restanten van de stadsmuur en de muurtoren. Tot slot moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van archeologische waarden in de bodem en moet bodemverstoring zoveel mogelijk worden beperkt. Binnen deze kaders moet ook nog eens een bijzonder complex programma bestaande uit een restaurant & café, theaterzaal en vier filmzalen met kantoren en werkruimtes zijn beslag krijgen.

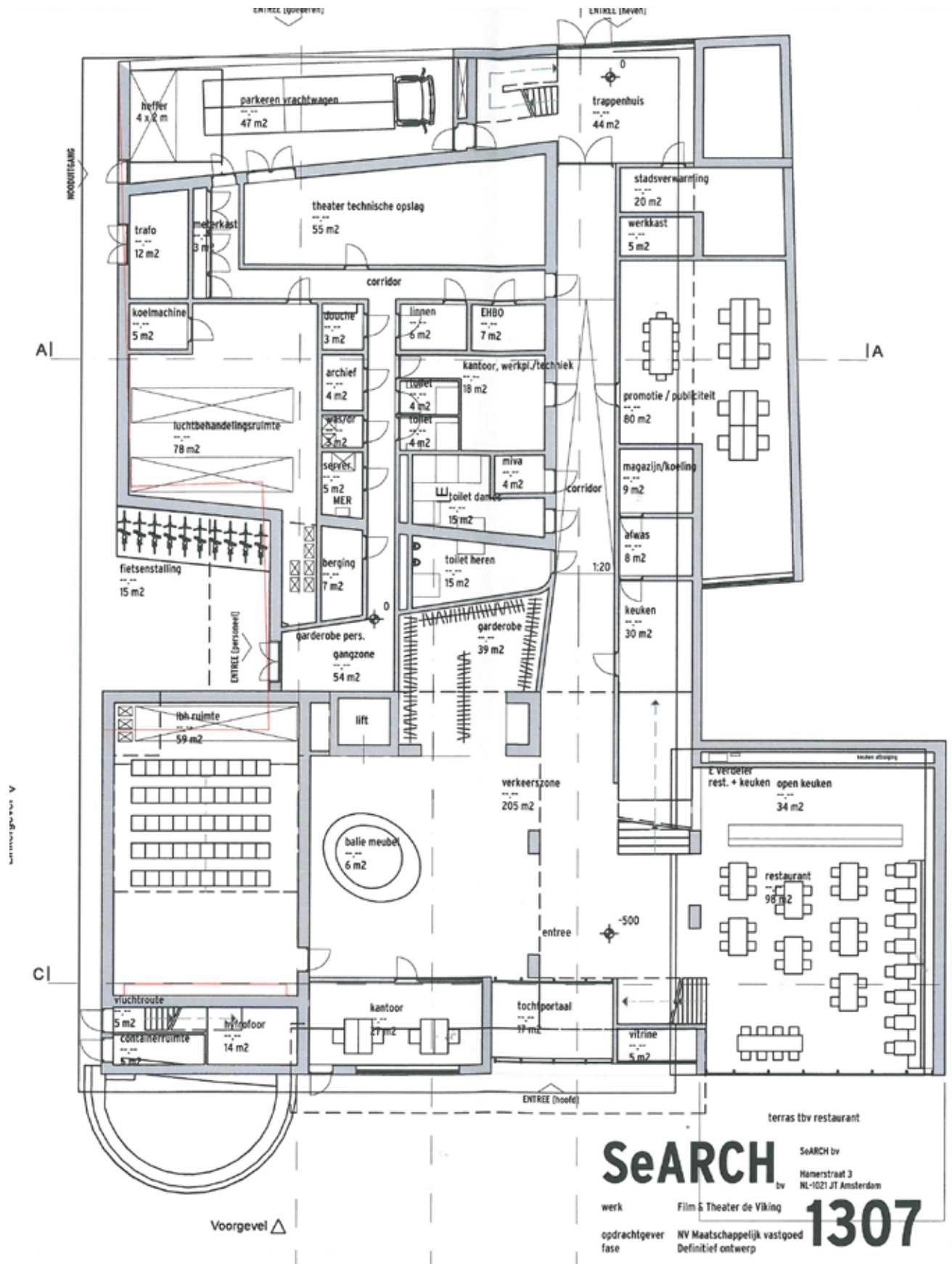
De voor de hoofddragconstructie meest optimale funderingswijze is, gezien de grootte en de aard van de belastingen uit de bovenbouw, een fundering op schroefmortel boorpalen, hetgeen resulteert in een optimale draagkracht/ stijfheid met minimale vervormingen/ zettingen tot gevolg. De te verwachten zetting van de paalfundering ligt in de orde grootte van enkele millimeters.⁵

Vanwege de aanwezige archeologische waarden in het plangebied is echter als uitgangspunt voor de funderingsconstructie een fundering zonder palen gehanteerd die niet dieper reikt dan de in het verleden vergunde 2 m onder maaiveld. Het maaiveld loopt van de Noordenbergstraat naar de zijde van de Welle ongeveer 0,5 m af. In de onderstaande beschrijving wordt de maaiveldhoogte aan de zijde van de Noordenbergstraat als peil gehanteerd. Om geen trappen in het gebouw te hoeven aan leggen, zullen de vloeren straks geleidelijk aflopen. De fundering wordt om constructieve redenen wel horizontaal aangelegd. De fundering bestaat in hoofdlijnen uit een betonplaat. De bovenzijde van de betonplaat komt op 0,7 m onder peil. Dit is aan de zijde van de Noordenbergstraat ook 0,7 m onder maaiveld. Door het verval van 0,5 m ligt de bovenkant van de funderingsplaat aan de zijde van de Welle dus slechts 0,2 m onder maaiveld. De afwerking boven de betonplaat bestaat uit een driehoek van licht materiaal met een

Afb. 5: Uitgangspunten bij het ontwerp.

5. Voor een verdere onderbouwing en uitleg bij de constructiewijze en de daarin gemaakte keuzes wordt verwezen naar de rapportage van de constructeur die eveneens onderdeel uitmaakt van de aanvraag.

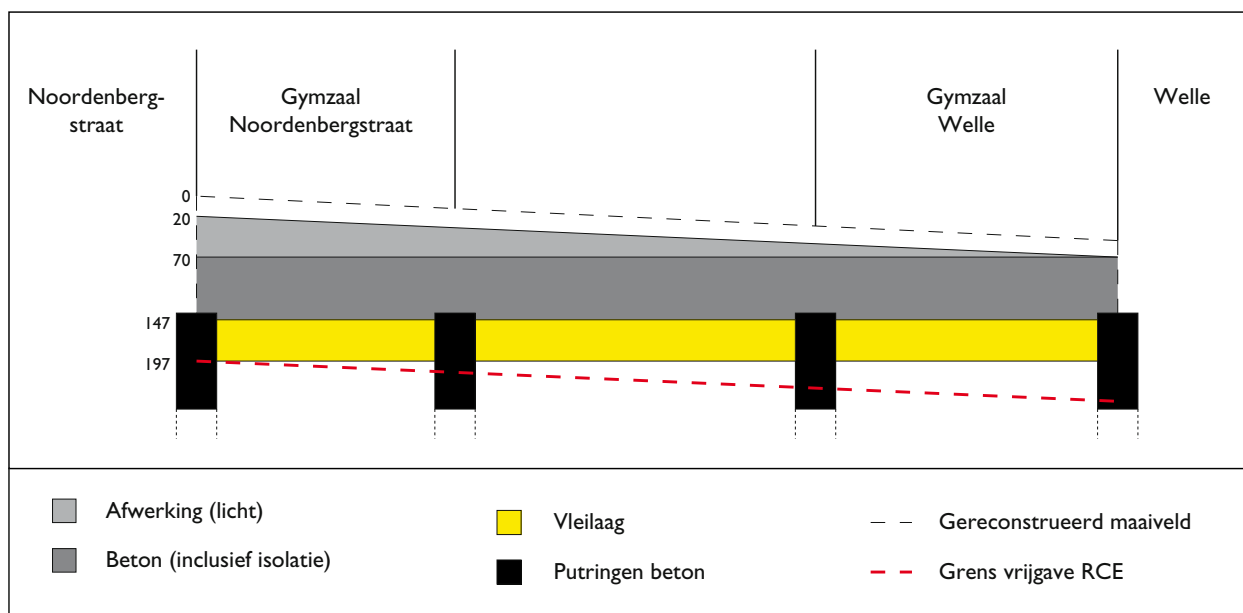
Afb. 6: Plattegrond van de fundering.

dikte van 0,5 m aan de Noordenbergstraat en een dikte van 0 cm aan de zijde van de Welle. Daarop is nog 0,2 m beschikbaar voor de eigenlijke vloerafwerking.

De betonplaat is inclusief isolatie 0,77 m dik. Daaronder wordt nog een grondverbetering aangebracht met een dikte van 0,5 m. Deze grondverbetering is noodzakelijk om de druk te verspreiden. Op dit niveau bevinden zich ook de koppen van de betonringen van het gebouw uit 1964. Om de fundering te kunnen realiseren zal de bovenste ring van deze betonringen moeten worden verwijderd. Dit zal worden gerealiseerd met zo min mogelijk verstoring. Mogelijk kan de met beton gevulde ring niet direct worden verwijderd maar zullen de koppen moeten worden ingezaagd. Uitgangspunt is dat het uitbreken van de bovenste ring tot het gewenste niveau geen nieuwe verstoring onder de bodem van de grondverbetering tot gevolg heeft.

De verstoring door de nieuw te bouwen fundering reikt dus aan de zijde van de Noordenbergstraat tot 1,97 m onder maaiveld. Aan de zijde van de Welle is dit een maximale verstoringdiepte van 1,47 m. De verstoring blijft daarmee binnen de eerder vergunde 2 m onder maaiveld.

Naast een directe verstoring heeft de funderingswijze op een betonplaat ook gevolgen voor de zetting van de bodem. Deze zetting kan plaatsvinden tot een diepte van 20 m onder maaiveld en reikt dus ruim tot in de onderste archeologische lagen. Op basis van het gewicht van de bovenliggende bebouwing en de constructie wordt een zetting van maximaal 80 mm ter plaatse van het onbebouwde middenterrein verwacht. Ter plaatse van de huidige te slopen bebouwing bedraagt de verwachte zetting maximaal 50 mm.

Afb. 7: Doorsnede door de fundering.

5. De huidige situatie & verstoringen

5.1 Huidige situatie

Het perceel achter de toren (11071) is in de bestaande situatie onbebouwd (zone 3).

Het zuidelijke perceel (12316) valt uiteen in drie delen. Aan de Noordenbergstraat staat een gymzaal uit 1964 (zone 1). Aan de zijde van de Welle is sprake van een tweede gymzaal/aula (zone 4). Daartussen ligt een open binnenplaats (zone 2). De gymzalen zijn met elkaar verbonden doormiddel van een verbindingsgang aan de zuidzijde van de binnenplaats.

5.2 Verstoringen

De beide gymzalen zijn gebouwd in 1964. Uit enkele voorafgaand aan de bouw gemaakte foto's blijkt dat de bestaande bebouwing voor 1964 in ieder geval tot maaiveld is gesloopt. Op basis van een interview met de toenmalige architect Ir. H. Rademaker⁶ en verschillende bouwtekeningen zijn meer conclusies over de bouwwijze te trekken. Het gebied valt uiteen in vier zones:

Zone 1: De gymzaal aan de Noordenbergstraat

De verstoring valt uiteen in twee delen: de sloop van de middeleeuwse bebouwing en de nieuwbouw. De middeleeuwse bebouwing ter plaatse, die kort voor 1964 gesloopt werd, was in ieder geval voor een deel van kelders voorzien. Een foto van de gevelrij toont kelderlichten bij Nieuwe Markt 9 en een keldertoegang bij Noordenbergstraat 5. Van Noordenbergstraat 1 is een foto van de kelder overgeleverd. Over Noordenbergstraat 7 is geen informatie voor handen. Over de omvang en diepte van de kelders valt weinig te zeggen. Het is zeer wel mogelijk dat de kelders niet de volledige oppervlakte van de bebouwing besloegen en dat tussen de kelders oudere delen van het bodemarchief intact zijn gebleven. Over de ondergrondse sloop is weinig bekend. Wel gaf de architect van het gebouw de heer Rademaker aan te betwijfelen of ook de keldervloeren en het dragende dieper gefundeerde muurwerk zijn gesloopt. Daarom wordt uitgegaan van de minimale verstoringvariant. Daarbij dient als uitgangspunt dat men de bestaande bebouwing niet dieper heeft uitgebroken dan de bovenzijde van de putringen (ongeveer gelijk aan de onderzijde van de kruipruimte).

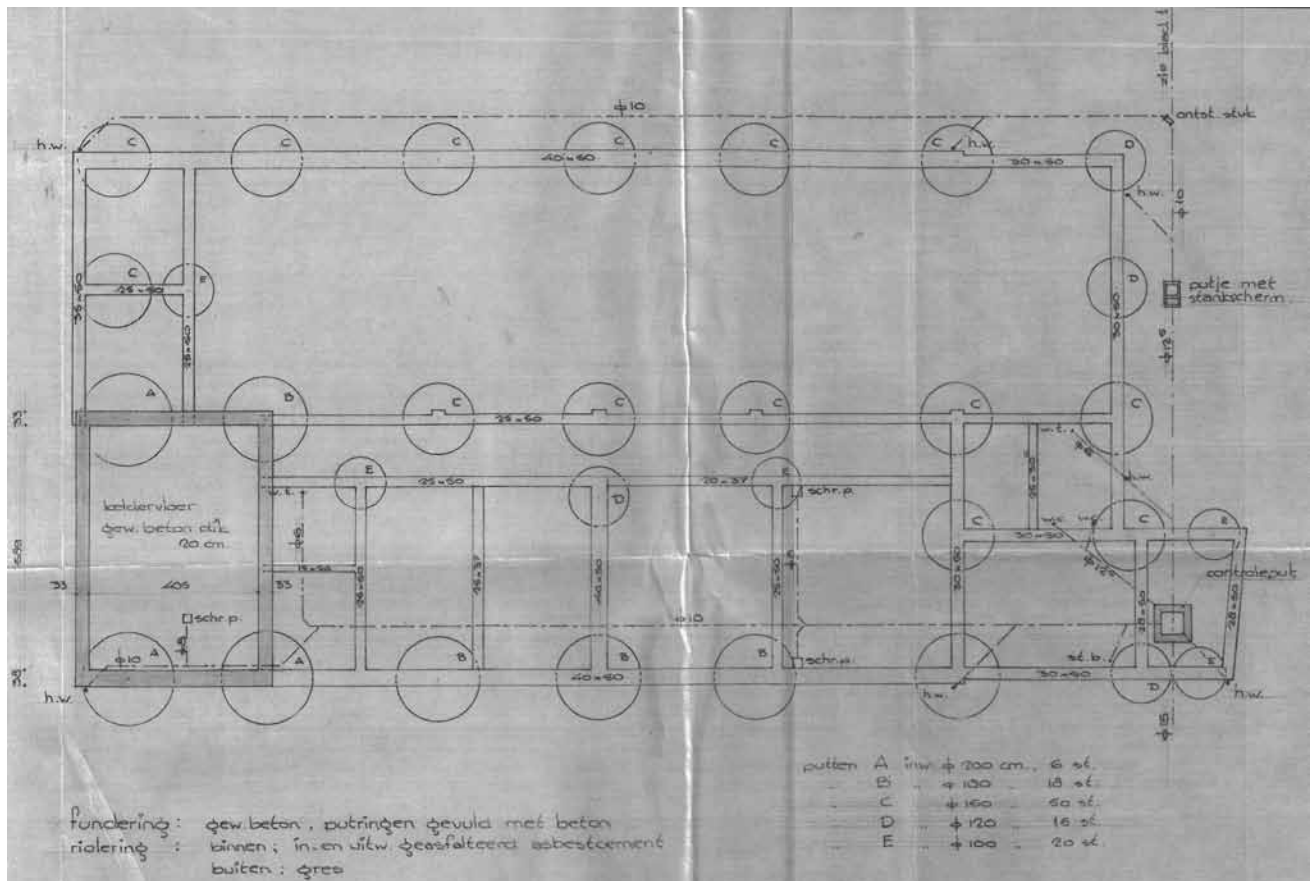
De nieuwbouw uit 1964 is gebouwd op putringen. In afbeelding 8 is de constructie te zien. De bovenzijde van de putringen ligt volgens de bouwtekening op 6,75 + NAP (1,10 minus peil). De betonringen zelf hebben eveneens voor een verstoring gezorgd. Vermoedelijk staan de ringen aan deze zijde op het natuurlijke gele zand. Over het algemeen worden de ringen van binnenuit ingegraven en is de verstoring door de aanleg van putringen nauwelijks groter dan de diameter van de ring.

Samengevat kan worden geconcludeerd dat tot circa 6,75 + NAP het bodemarchief volledig verstoord is. Daaronder hebben de aanleg en sloop van kelders en de aanleg van de putringen lokaal een verstorende werking gehad maar zullen ook aanzienlijke delen van het bodemarchief intact zijn.

Afb. 8: Foto gymzaal aan de Noordenbergstraat.

6. Deze gegevens zijn overgenomen uit Bartels, 2001.

Afb. 9: Constructietekening gymzaal zijde Noordenbergstraat.

Zone 2: Het binnenplein

Het binnenterrein was voor 1964 voor een deel bebouwd maar het ging hierbij vooral om relatief licht uitgevoerde kameren, pakhuisjes en werkplaatsen die naar verwachting geen grootschalige kelders hebben gekend. Er zijn geen aanwijzingen dat er hier dieper is gesloopt dan strikt noodzakelijk. Dit wordt ook in het interview met Rademaker bevestigd. Uit ervaringen elders in de binnenstad mag daarom worden geconcludeerd dat vanaf enkele decimeters onder maaiveld rekening moet worden gehouden met de aanwezigheid van archeologische resten.

Samengevat kan worden geconcludeerd dat hier waarschijnlijk geen sprake is van grootschalige verstoringen die dieper reiken dan enige decimeters onder maaiveld.

Zone 3: Perceel achter de rondeltoren

De bebouwing op dit perceel is na de Tweede Wereldoorlog gesloopt maar nooit herbouwd. Deze bebouwing kende een relatief bescheiden karakter en het ligt niet voor de hand dat dit gebouwtje een grote kelder had. Uit ervaringen elders in de binnenstad mag daarom worden geconcludeerd dat vanaf enkele decimeters onder maaiveld rekening moet worden gehouden met de aanwezigheid van archeologische resten. Op het perceel stond tot eind 2000 een woonwagen. De voormalige bewoner van het terrein heeft in eigen opdracht en door zijn eigen bedrijf een milieukundig onderzoek laten uitvoeren. Hiertoe heeft de bewoner het terrein met een aantal proefsleuven doorsneden. Hierbij stootte hij tot circa 1,1 m diepte op diverse straten en vloerniveaus. Hoewel de sleuven tot een beperkte mate van verstoring hebben geleid, mag worden geconcludeerd dat het bodemarchief hier vrijwel vanaf het maaiveld intact is. Uit de boringen tot een diepte van 4,5 m blijkt dat hier massieve ophogingspakketten met humeuze resten aanwezig zijn.⁷

7. Storm van Leeuwen, 1999.

Samengevat kan worden geconcludeerd dat hier waarschijnlijk geen sprake is van grootschalige verstoringen die dieper reiken dan enige decimeters onder maaiveld.

Zone 4: De gymzaal aan de Welle

De grens van het perceel aan de Welle volgt hier de oude lijn van de bebouwing van *Achter de Muren Vispoort*. Hoewel vanuit de gymzaal nu direct zicht op de IJssel is, stond aan de andere zijde van de Achter de Muren Vispoort tot de Tweede Wereldoorlog een rij huizen aan de binnenzijde van de buitenste stadsmuur.

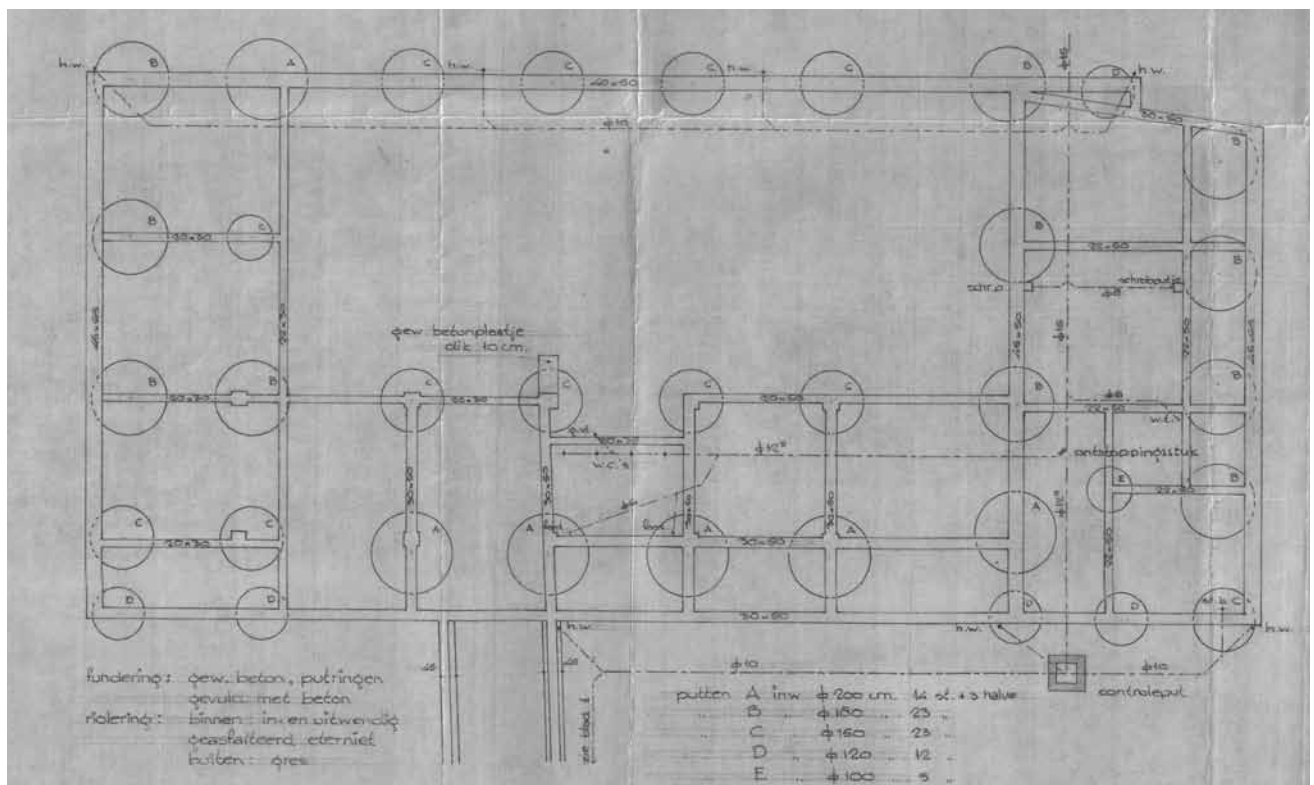
De huizenrij ter plaatse van de gymzaal is in 1957 gesloopt. Op geen van de foto's zijn aanwijzingen voor de aanwezigheid van kelders te zien. Mogelijk zijn er wel kelders geweest maar deze zullen gezien de relatief beperkte omvang van de huizen waarschijnlijk ook een bescheiden omvang hebben gekend. Indien er wel kelders waren, zullen eventuele keldergewelven zijn ingeslagen en de zijmuren tot de gewenste diepte zijn uitgebroken. Ook hier ligt voor de hand dat de men gesloopt heeft tot de bovenzijde van de nieuw aan te leggen putringen. Deze liggen hier eveneens op circa 6,75 + NAP.

Ook hier is een bouwtekening beschikbaar die de plattegrond van de fundering laat zien (afb. 10) Verder zijn er verschillende doorsnedetekeningen waarop de diepte van de verschillende ringen is weergegeven. Op de tekening staat ook aangegeven op welke diepte het natuurlijk zand wordt verwacht. Dit is veel minder diep dan op basis van boringen en onderzoeken in de omgeving mag worden aangenomen. De vraag is dus of deze gegevens kloppen. Mogelijk heeft men gezien de weinig draagkrachtige ophogingslagen de ringen doorgegraven tot in het beddingzand van de IJssel. Het is echter ook niet uitgesloten dat men de putringen op kleef heeft geplaatst en deze dus niet tot in de diepere lagen reiken. De mate van verstoring wordt vooral bepaald door de wijze waarop de betonringen zijn ingegraven, doormiddel van een insteek of van binnenuit. Bij archeologisch onderzoek aan de Polstraat in 1998-1999 bleek dat de putringen uit dezelfde periode van binnenuit waren ingegraven. Volgens Rademaker zijn veel ringen voor de gymzalen van binnenuit ontgraven. Wel bestonden af en toe problemen waardoor soms muurwerk dieper is gesloopt.

Samengevat kan worden geconcludeerd dat de verstoring door de sloop van de middeleeuwse bebouwing waarschijnlijk minimaal was. Om de putringen te kunnen aanbrengen is waarschijnlijk een bouwkuip gegraven tot 6,75 m + NAP. Onder dit niveau hebben waarschijnlijk alleen de putringen voor een verstoring gezorgd. Mogelijk staan de ringen op kleef en is zelfs onder de putringen nog een deel van het bodemarchief intact.

Afb. 10: Foto gymzaal aan de Achter de muren Vispoort.

Afb. 11: Constructietekening gymzaal zijde Achter de muren Vispoort.

6. De aardwetenschappelijke situatie

In de voorlaatste ijstijd, het Saalien (375.000–130.000 jaar geleden), werd door Scandinavisch landijs het Ijsseldalbekken gevormd, waarvan de bodem op de diepste punten op 100 m onder NAP ligt. Het bekken wordt begrensd door de stuwwallen van de oostelijke Veluwe in het westen en de Sallandse Heuvelrug in het oosten. Als het ijs zich terugtrekt wordt het Ijsseldalbekken voor een deel opgevuld met afzettingen. Tijdens het warme Eem-interglaciaal (130.000–115.000 jaar geleden) en het eerste deel van het daaropvolgende Weichsel-glaciaal (115.000–10.000 jaar geleden) stroomt de Rijn in noordelijke richting door het Ijsseldalbekken (de zogenaamde Ijsseldalrijn) en worden de grove rivierzanden van de Formatie van Kreftenheye afgezet. Deze afzettingen van de Formatie van Kreftenheye dagzomen in een strook parallel aan de IJssel. De Ijsseldalrijn is actief geweest tot 60.000–40.000 jaar geleden. Nadat de Ijsseldalrijn haar loop heeft verlaten, worden tijdens het Midden-Pleniglaciaal (48.000–26.000 jaar geleden) fluvioperiglaciale zanden afgezet op de Kreftenheyaafzettingen. De fluvioperiglaciale zanden zijn voornamelijk door sneeuwmeltwater afgezet en bestaan uit afbraakproducten van de stuwwallen van de Sallandse Heuvelrug. Hierbij zijn brede dalen gevormd, die zich bij Deventer hebben ingesneden in de Kreftenheyaafzettingen. De fluvioperiglaciale afzettingen komen rondom Deventer veelvuldig voor.

In het koudste en droogste deel van het Weichselien, het Laat-Pleniglaciaal (26.000–13.000 jaar geleden), worden nat-eolische zanden afgezet, die gekenmerkt worden door een sterke gelaagdheid en die de basis vormen van het reliëf onder de huidige binnenstad (afb. 13). Als gevolg van opeenvolgende sedimentatie en erosie door afwisselend wind en water is een terrassenlandschap ontstaan.⁸ Het sediment is als gevolg van het ontbreken van vegetatie voortdurend door wind en water lokaal geërodeerd en opnieuw afgezet. Het landschap kent relatief weinig reliëf. Wel worden de nat-eolische sedimenten doorsneden door beekdalen.

In het laat glaciaal (12.500 – ca 10.000 BP) is over dit terrassenlandschap als gevolg van (vaak lokale) verstuiwing in de laatste ijstijd een pakket dekzand (jong dekand) afgezet. Deze laag stuifzand vormde op de terrassen en in de oude rivierdalen kenmerkende ruggen en koppen (afb. 13).

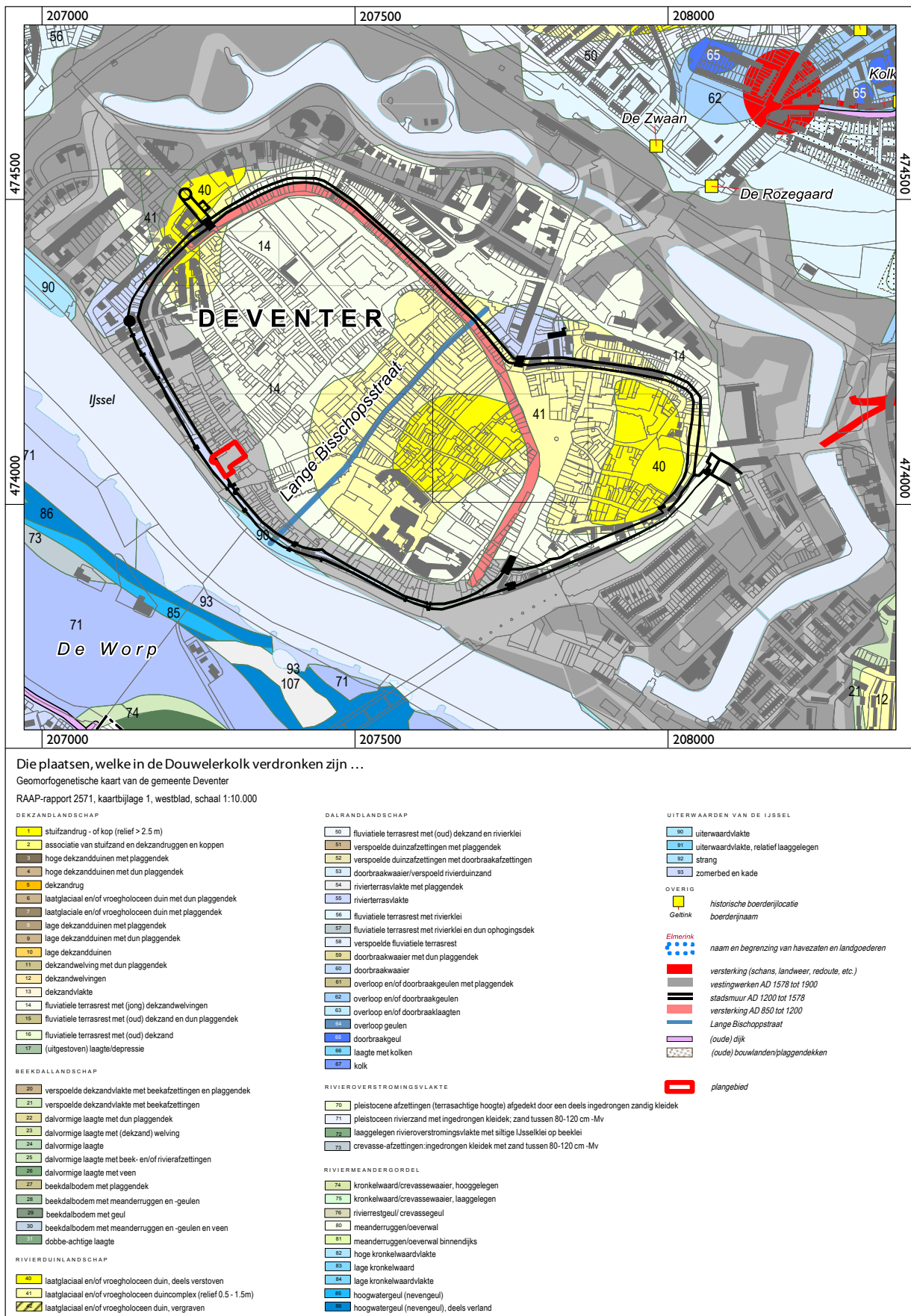
Het onderzoeksgebied ligt ten zuidwesten van de grotere kop onder de Assenstraat-Polstraat. In het verloop van de Assenstraat is het hoogteverschil nog goed zichtbaar. Ook de kop ter hoogte van de Noordenberg lijkt uit deze periode te stammen. De hoge top onder het Bergkwartier is met een top boven 13 m + NAP duidelijk hoger dan de andere twee toppen onder de binnenstad. Deze kop bestaat uit relatief grof riviersediment, in tegenstelling tot de kop onder het onderzoeksgebied, die uit matig fijn stuifzand bestaat. De hoogte van het Bergkwartier is van aanmerkelijk jongere datum en kan op de overgang van de bronstijd naar de ijzertijd worden gedateerd.⁹

De dekzandrug van de binnenstad lijkt aan te sluiten op een complex van dekzandkoppen ten noorden van de binnenstad, onder het huidige watertorenpark en de Driebergenbuurt.¹⁰ Of daadwerkelijk sprake was van een verbinding tussen deze beide hooggelegen gebieden, kan op basis van de beschikbare gegevens niet worden aangetoond (onder meer als gevolg van de aanleg van de vestingwerken), maar dit zou zeer goed het geval kunnen zijn geweest. De beschikbare gegevens geven zelfs aanleiding om te veronderstellen dat de (relatief smalle) verbinding tussen beide hoge gebieden in het Holoceen is geërodeerd door fluviatiele invloed. Tussen beide gebieden bevindt zich namelijk een overloop en of doorbraakgeul, die waarschijnlijk onder invloed van de IJssel is ontstaan.

8. Willemse, Keunen & Van der Veen, 2013.

9. Onder het stuifzand werden bij meerdere onderzoeken een akkerlaag met scherven en sporen uit de bronstijd aangetroffen: De basis van het stuifzand is door middel van OSL-analyse gedateerd op 2810 ± 270 voor 2012, dus rond 800 v. Chr. Vermeulen & Mittendorff, in voorbereiding; Van der Wal & Mittendorff, in voorbereiding.

10. Een deel van deze koppen in de Driebergenbuurt lijkt ook pas in het Atlanticum en na de prehistorie te zijn ontstaan: Hermsen, 2005.

Afb. 13: Uitsnede geomorfologische kaart 2013 (RAAP).

Onder invloed van de steeds verder stijgende zeewaterspiegel en sedimentatie in het Rijndal is het IJsseldal weer gaan fungeren als afvoerkanaal van de Rijn. De exacte datering van deze gebeurtenis is tot op heden punt van discussie. Een van de theorieën luidt dat rond 350 na Chr. bij extreem hoog water de rivierduinen en dekzandruggen in de zuidelijke IJsselvallei, ter hoogte van het huidige Doesburg, zijn doorbroken.¹¹ Volgens Makaske, Maas & van Smeerdijk is er echter sprake van een geleidelijker activering van de IJssel waarbij grootschalige avulsies, zoals deze bij de Rijn en Maas bekend zijn achterwege lijken te zijn gebleven. Bovendien dateren zij deze veel later waarbij de reactivering pas rond 950 na Chr. voltooid is.¹² De archeologische data in het IJsseldal lijkt voorlopig te wijzen op een (eventueel geleidelijke) reactivatie van de IJssel in de laat-Romeinse tijd of vroege middeleeuwen.¹³

Het onderzoeksgebied ligt in de veronderstelde oeverzone van de IJssel. Op basis van de resultaten van het onderzoek aan de IJsselstraat wordt namelijk aangenomen dat de IJsseloever zich vanaf de Karolingische tijd geleidelijk in westelijke richting heeft verplaatst. Waarschijnlijk lag deze oever aanvankelijk ongeveer 60 m in de richting van de huidige Noordenbergstraat (zie par. 8.2.2). Deze oever volgde waarschijnlijk een meer vloeiende lijn dan de relatief rechte huidige IJsseloever. Ter hoogte van het Grote Kerkhof vormde het fluviatiele terrasrest een uitloper in het IJsseldal. Ten noorden hiervan, onder meer ter hoogte van het onderzoeksgebied, boog de oever meer landinwaarts. De exacte loop van de vroegmiddeleeuwse IJsseloever kan tot op heden nog niet worden bepaald. In het onderzoek aan de IJsselstraat werden uitsluitend kadewerken aangesneden, waaruit blijkt dat de oever meer oostelijk moet hebben gelegen. Aangenomen kan worden dat deze oever in ieder geval ten westen van de huidige Noordenbergstraat heeft bevonden. In de loop van de Karolingische en Ottoonse tijd is deze zone door middel van de aanleg van verschillende opeenvolgende kadewerken geleidelijk aangevuld en bij het bewoonbare deel van de nederzetting gevoegd.

11. Volleberg & Stouthamer, 2008, 29-31.

12. Makaske, Maas & van Smeerdijk, 2008.

13. Willemse, Keunen & Van der Veen, 2013.

7. Historische situatie

De oudste historische kaarten van de onderzoekslocatie dateren uit de tweede helft van de 16de eeuw. De onderzoekslocatie vertoont op dat moment geen onderscheidende kenmerken. Het is een van de vele straten waaraan wonen en werken wordt gecombineerd. De oudste afbeelding is afkomstig van de kaart van Jacob van Deventer die rond 1560 tot stand kwam (Afb. 14). Duidelijk te zien zijn de stadsmuur en de waltoren. Opvallend is dat achter de stadsmuur geen bebouwing is weergegeven. De schematisch weergegeven bebouwing is georiënteerd op de Noordenbergstraat en de Kranensteeg.

Een tweede afbeelding is te vinden op een schilderij van het beleg van Rennenberg dat plaatsvond in 1578 (Afb. 15). Te zien zijn de Vispoort en de naastgelegen toren met even verderop de kleine Kranenpoort die de plek van de Kranensteeg markeert. Tussen de poorten en torens is geen stadsmuur te zien maar een rij huizen met deuren en ramen. Hoewel dit op het eerste gezicht vreemd lijkt, is uit bouwhistorisch onderzoek naar de toren (zie 8.4) gebleken dat de toren tegen bestaande huizen moet zijn aangebouwd. Vermoedelijk bestond de binnenste stadsmuur hier dus op dit moment niet uit een doorlopende muur maar uit een rij voorgevels waarin torens waren opgenomen. Een vergelijkbaar beeld is te zien op de kaart van Braun & Hogenberg (Afb. 16) waarbij zij in tegenstelling tot het schilderij wel een onbebouwd binnenterrein laten zien. Ook de stadsplattegrond van Bleau uit het midden van de 17de eeuw laat dit beeld zien.

Op de kadastrale kaart van 1832 (Afb. 17 & 18) valt het onderzoeksgebied in hoofdlijnen in vier stroken uiteen die van de Noordenbergstraat naar de Achter de Muren Vispoort lopen. De noordelijke strook bestaat uit twee percelen (140 & 139) die beide eigendom zijn van koopman Hermanus ten Harmsen. Aan de Noordenbergstraat ligt het woonhuis, aan de Achter de Muren Vispoort een pakhuis. Ook de tweede strook valt uiteen in twee delen. Het grotere perceel (131) aan de Noordenbergstraat is samen met een groot deel van het binnenterrein (132, 133, 134) eigendom van de weduwe Marten van Noordt. Naast een huis aan de straat staan ook op de kleine percelen op het binnenterrein kleine woningen die via een gang naar de Achter de Muren Vispoort konden worden bereikt. Op het aansluitende perceel aan de Achter de Muren Vispoort staat een pakhuis eigendom van Jacob Emous een koopman. De derde strook valt uiteen in drie delen. In het midden liggen de eerder genoemde kleine percelen van de weduwe Van Noordt. Aan de Noordenbergstraat staat een pakhuis dat toebehoorde aan metselaar Gerrit Jan Beekman die ook de gehele naastgelegen strook bezat waarop onder andere een huis stond. Aan de Achter de Muren Vispoort stond een huis dat eigendom was van Stoelenmaker Hermannus Ernest. Van dit kavel is vermoedelijk ook de gang afgescheiden die leidde naar de binnenplaats. Samengevat kan worden gesteld dat de grootste huizen aan de Noordenbergstraat stonden terwijl aan de Achter de Muren een kleine woning en pakhuizen te vinden waren. De huizen op het binnenterrein zijn vermoedelijk pas in de 18de of 19de eeuw tot stand gekomen toen de vraag naar woonruimte sterk toenam en overal in de stad op de achtererven huisjes verrezen.

Afb. 14: De onderzoekslocatie op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1550)

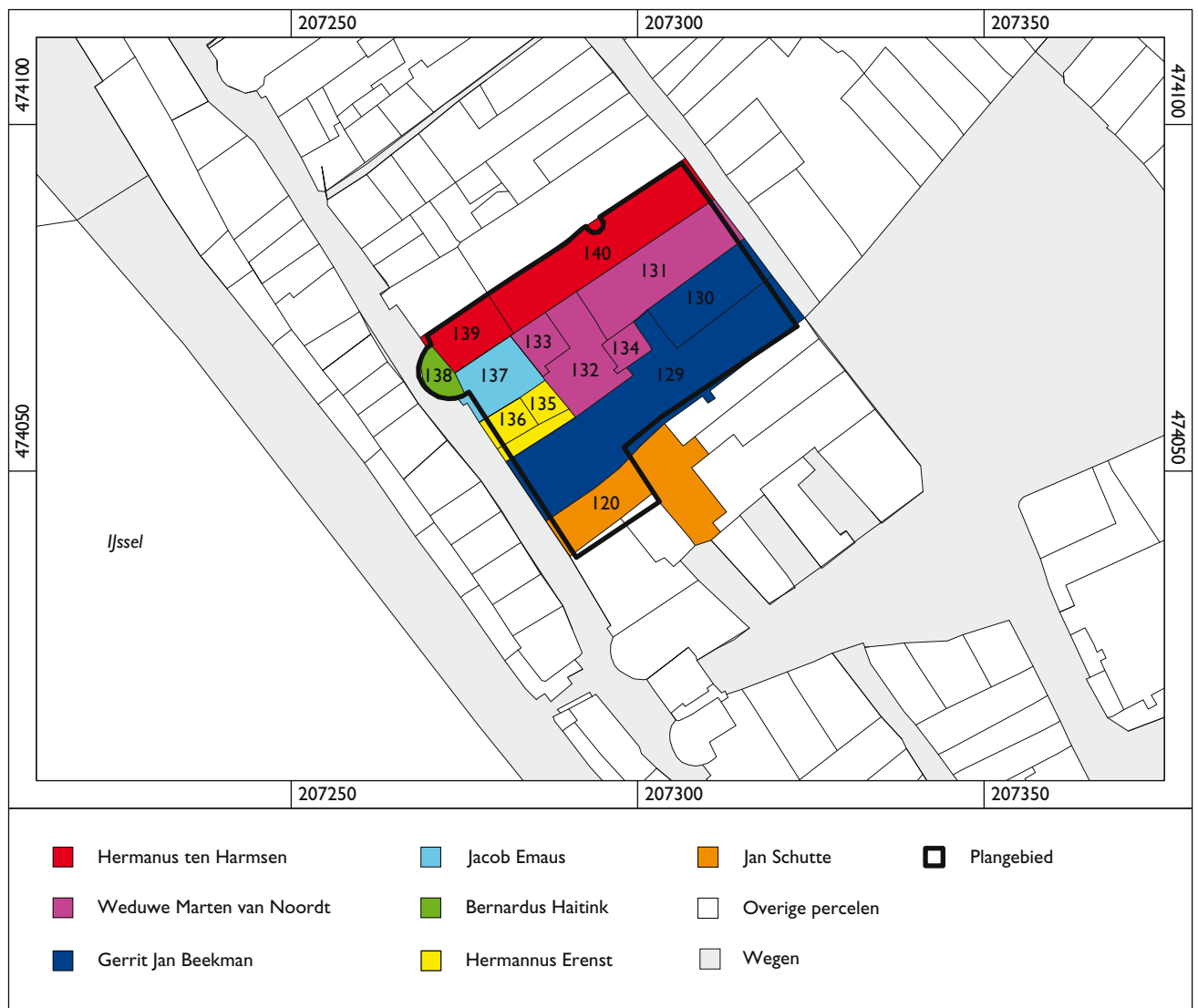
Afb. 15: De onderzoekslocatie op het schilderij van het beleg van Rennenberg (ca. 1578)

Afb. 16: De onderzoekslocatie op de stadsplattegrond van Braun & Hogenberg (ca. 1598)

Afb. 17: Uitsnede kadastrale kaart 1832.

Afb. 18: Eigenaren op basis van kadastrale kaart 1832.

Vanaf de 17de eeuw wordt de verkoop van woningen bijgehouden in de straatboeken. De eigenaren van de verschillende woningen aan de Noordenbergstraat zijn hierin goed te achterhalen. Eventuele vondstcomplexen uit de Nieuwe tijd kunnen aan de hand van gedetailleerder onderzoek vermoedelijk worden gekoppeld aan de bewoners van dat moment.

Uit de 19de eeuw dateren een aantal afbeeldingen. De huizenrij aan de Nieuwe Markt en Noordenbergstraat is te zien op een foto uit circa 1869.¹⁴ Door de hoek van de foto zijn nauwelijks details te zien. Door de aanwezigheid van de fotogenieke muurtoren is het juist de achterzijde van het perceel aan de Achter de Muren Vispoort waarvan relatief veel afbeeldingen beschikbaar zijn. Op een schilderij uit 1824 is de toren te zien met ervoor een rij eenvoudige huisjes (afb. 19).¹⁵ Een foto uit 1935 toont dezelfde rij huizen met de nog ongerestaureerde muurtoren (afb. 20).¹⁶ In 1944 wordt dezelfde rij huizen nogmaals gefotografeerd. Op dat moment is nog steeds sprake van een gesloten huizenrij.¹⁷ Uit hetzelfde jaar dateren twee foto's van de huizenrij aan de voorzijde. Beide foto's zijn gemaakt na een bombardement op 15-12-1944. Op de eerste foto is de huizenrij van de Nieuwe Markt tot de Noordenbergstraat te zien. De daken van de huizen op de onderzoekslocatie zijn hierop zwaar beschadigd.¹⁸ Een tweede foto toont dat de schade zich uitstrekte tot de kelder van Noordenbergstraat 1.¹⁹ Een luchtfoto uit 1946 laat zien dat de schade vooral groot was aan de zijde van de Vispoort (afb. 21).²⁰ Een nadere beschouwing lijkt echter duidelijk te maken dat de daken aan de zijde van de Noordenbergstraat niet meer bedekt zijn door pannen en dat de dakspanten te zien zijn. Aan de Achter de Muren Vispoort is geen sprake van waarneembare schade.

De sloop van de huizen vond in circa 1957 plaats. Voorafgaand aan de sloop zijn nog een aantal foto's gemaakt die niet gedateerd zijn. Een

Afb. 19: Achter de Muren Vispoort op een schilderij uit 1824.

Afb. 20: De nog ongerestaureerde toren en naastgelegen huizen in 1935.

14. Stads en Atheneumbibliotheek, I543_008083.

15. www.deventeropdekaart.nl

16. Stads en Atheneumbibliotheek, I543_001116.

17. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_018192.

18. Stads en Atheneumbibliotheek, I543_007550.

19. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_008093.

20. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_011247.

eerste foto toont de afgebroken huizenrij aan de Nieuwe Markt en Noordenbergstraat vanaf de voorzijde (afb. 22).²¹ Te zien is de huizenrij van Nieuwe Markt 8 en 9 en Noordenbergstraat 1/3, 5 en 7. Hiervan zijn Nieuwe Markt 9 en Noordenbergstraat 1/3 en 5 kort daarna afgebroken. Noordenbergstraat 7 is in een iets later stadium eveneens tegen de vlakke gegaan maar hiervan ontbreekt beeldmateriaal. Op de foto lijkt Nieuwe Markt 9 nog intact. Bij Noordenbergstraat 1/3 en 5 zijn de daken al afgebroken. Een tweede foto toont de achterzijde van dezelfde huizenrij in zeer slechte staat maar met daken.²² Gezien de locatie van de fotograaf is Achter de Muren Vispoort 6 hier al verdwenen maar is Achter de Muren Vispoort 8 nog intact. Voorafgaand aan de sloop zijn in 1857 zowel de voor als achtergevels van de eenvoudige pandjes op Achter de Muren Vispoort gefotografeerd.²³ Een volgende foto toont de sloop (afb. 23 & 24). Er is geen sprake van diepe sloop maar van sloop tot maaiveld. Te zien zijn stapels met bouwmaterialen die waarschijnlijk zullen worden hergebruikt.²⁴

Op een foto gemaakt vanaf de Lebuinustoren die dateert uit 1960 is goed de kaalslag te zien (afb. 25).²⁵ Aan de zijde van de Noordenbergstraat en Nieuwe Markt zijn Nieuwe Markt 9 en Noordenbergstraat 1-5 verdwenen. Aan de zijde van de Achter de Muren Vispoort is een nog groter gat geslagen. Daar ontbreekt niet alleen de bebouwing ter plaatse van het plangebied maar ook die op de hoek van de Achter de Muren Vispoort en de Vispoort. Een volgende foto toont hetzelfde terrein maar vanaf maaiveld.²⁶ De laatste bestudeerde foto's tonen de nieuwbouw aan beide zijden van het complex in 1964 (afb. 26).²⁷

Afb. 21: Deze luchtfoto uit 1946 geeft een goed beeld van de schade.

Afb. 22: De huizen aan de Nieuwe Markt en Noordenbergstraat voor de afbraak.

Afb. 23: Het terrein tijdens de sloop.

21. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_007556.

22. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_007555.

23. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_001166 & I194_001167.

24. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_008090.

25. Stads en Atheneumbibliotheek, I457_060011.

26. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_001117.

27. Stads en Atheneumbibliotheek, I194_008091 & I194_001182.

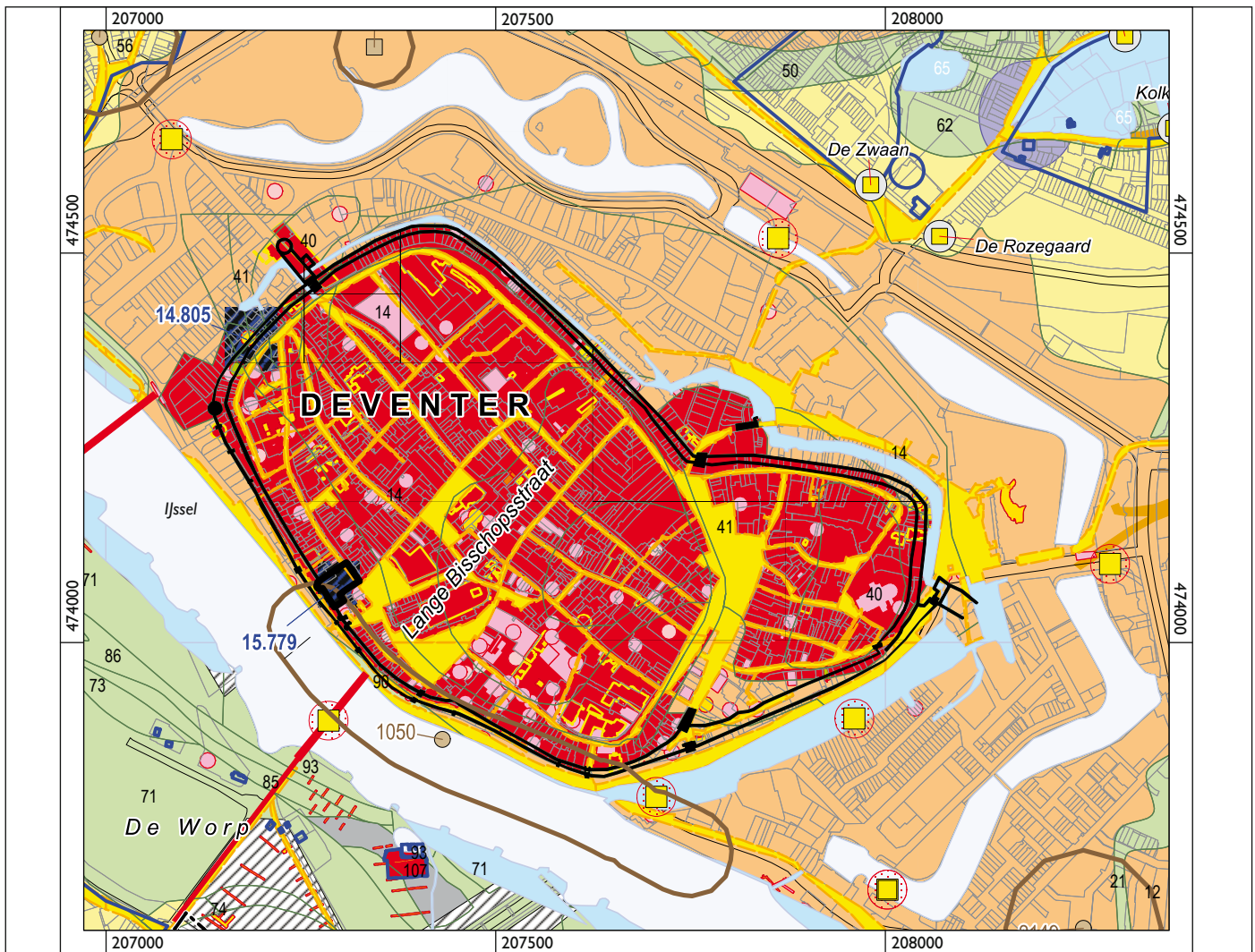
Afb. 24: De kadastrale kaart uit 1940 toont de situatie kort voor de sloop.

Afb. 25: Foto vanaf de Lebuinuskkerk in 1960.

Afb. 26: De nieuwbouw in 1964.

Die plaatsen, welke in de Douwelerkolk verdronken zijn ...
 Archeologische waarden- en verwachtingskaart voor de gemeente Deventer
 RAAP-rapport 2571, kaartbijlage 2, oostblad, schaal 1:10.000

Verwachte dichtheid aan archeologische resten binnen landschappelijke eenheden

	terrein van cultuurhistorische waarde, stad Deventer binnen de vestingwerken (AMK-terrein 13969)	Zeer hoog voor archeologische resten uit met name de Karolingische periode en later. Archeologische resten veelal afgedekt door een >50 cm dikke conserverende laag en daardoor waarschijnlijk goed geconserveerd (profieltype 1).
	hoge verwachting, waarschijnlijk goede conservering	Hoog voor archeologische resten uit alle perioden. Archeologische resten afgedekt door een >50 cm dikke conserverende laag en daardoor waarschijnlijk goed geconserveerd (profieltype 1).
	hoge verwachting, mogelijk goede conservering	Hoog voor archeologische resten uit alle perioden. Archeologische resten vlak onder het maaiveld en daardoor kwetsbaar (profieltypen 2 en 3).
	middelmattige verwachting	Middelmatig voor archeologische resten uit met name de oudere Prehistorie. Archeologische resten afgedekt door een >50 cm dikke conserverende laag en daardoor waarschijnlijk goed geconserveerd (profieltype 4) of archeologische resten vlak onder het maaiveld en daardoor kwetsbaar (profieltypen 5 en 6).
	lage verwachting	Laag voor archeologische resten uit alle perioden. Archeologische resten afgedekt door een >50 cm dikke conserverende laag en daardoor waarschijnlijk goed geconserveerd (profieltype 7) of archeologische resten vlak onder het maaiveld en daardoor kwetsbaar (profieltypen 8 en 9).
	lage verwachting, beekdallandschap	Laag voor archeologische resten uit alle perioden. Specifieke verwachting voor (beek)dalgebonden archeologie (resten van jachtactiviteiten, nederzettingen, deposities, overgangen en beekaccessen). Archeologische resten afgedekt door een al dan niet dikke conserverende laag beekafzettingen (klei, zand, veen) en daardoor waarschijnlijk goed geconserveerd (profieltype 14).
	onbekende verwachting	Afhankelijk van ter plaatse aanwezige bodemverstoringen en onderliggende verwachtingszone.

Archeologie

- terreinen met een archeologische status (AMK-terreinen)
- 16013** AMK-monumentnummer
- Projecten en waarnemingen**
 - definitief onderzoek, IVO proefsleuven, begeleiding
 - waarneming, losse vondst, booronderzoek/veldverkenning
- begrenzing van havezaten en landgoederen
- landwerven, zeker, waarschijnlijk, indicatief
- belegeringskamp, overig verdedigingswerk

Historische infrastructuur en overige elementen

- brug/vonder (overlaat)sloot of ziel
- stuw
- voorde
- historische weg
- waterloop op historische kaart (bonneblad/miniutplan)
- overige historische elementen (vlakkenbestand)

Historische nederzittingslocaties

	historische nederzetting/erven (centrumpunt)		bufferzone boederijverplaatsingen (200/50 m)
Groot Baarle	boerderijnaam		Tweede Wereldoorlog
	onbekend		Gebouw, kazernes en overige onderkomens
	fase 1 (AD 800-1100)		Onderdeel uit stelling
	fase 1 of 2 (AD 800-1500)		Opmars-element
	fase 1, 2 of 3a (AD 800-1598)		Overig
	fase 2 (AD 1100-1500)		Stelling lichte/zware FLAK (Duits luchtdoelgeschut)
	fase 2 of 3a (AD 1400-1600)		1003 Deventer WOII-nummer
	fase 3a (AD 1500-1700)		bufferzone elementen Tweede Wereldoorlog (50/100/200 m)
	fase 3a of 3b (AD 1500-1832)		
	fase 3b (AD 1700-1832)		
	fase 4 (AD 1832-1900)		

Indicatie mate van bodemverstoring

	> 40 cm -Mv afgegraven bodem		laag, vermoedelijk tot diep onder het archeologische niveau vergraven bodem
	vergraven grond (> 40 cm -Mv verstoord)		afhankelijk van onderliggende verwachtingszone en verstoringsdiepte
	opgehoogd		afhankelijk van onderliggende verwachtingszone
	geëgaliseerd		afhankelijk van onderliggende verwachtingszone en verstoringsdiepte

Overig

- huidig water
- toponiem zoals vermeld op de Topografische Kaart van Nederland 1:25.000
- gemeentegrens
- plangebied

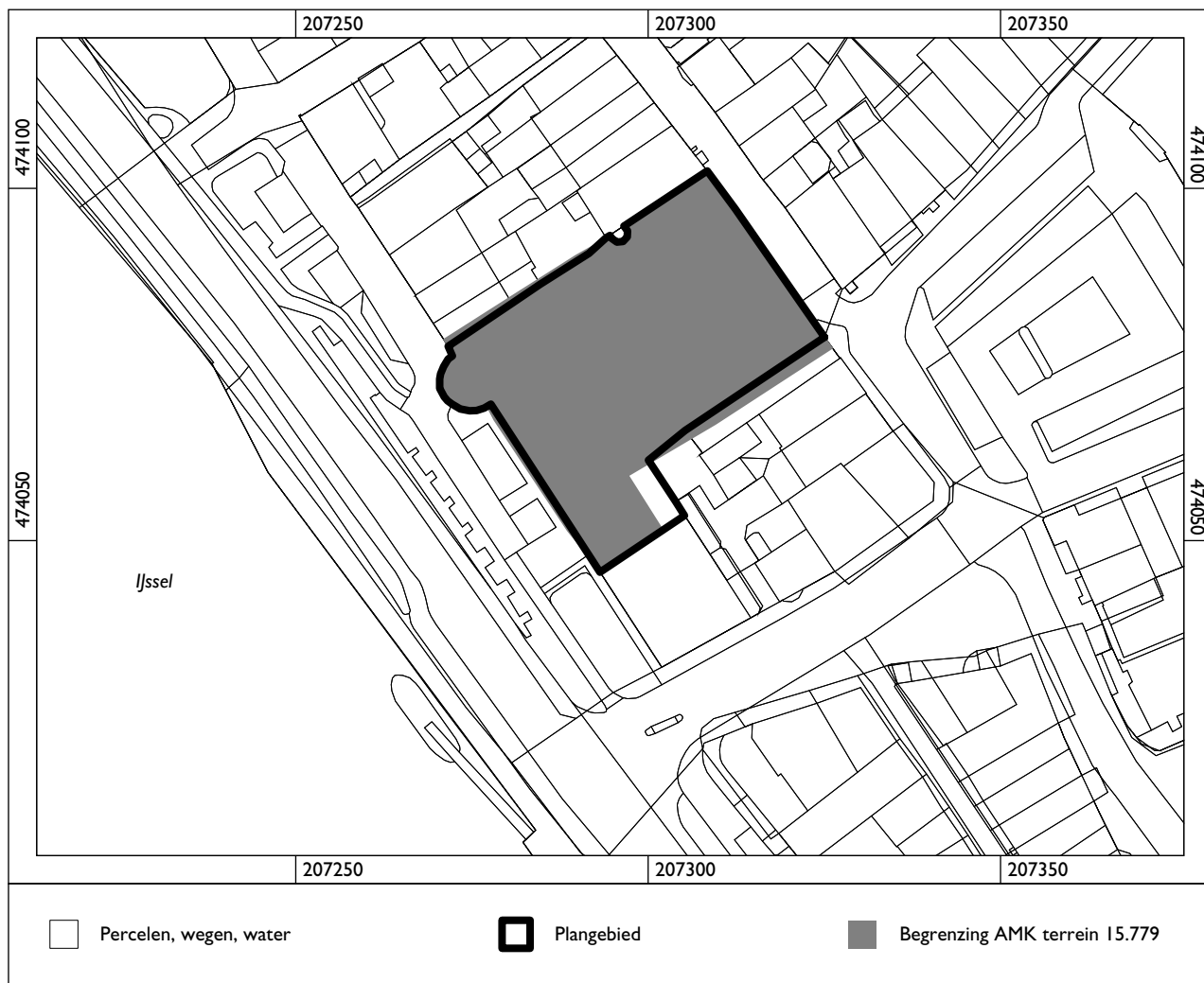
Afb. 27: Uitsnede uit de archeologische verwachtingskaart.

8. Bekende archeologische waarden

8.1 Archeologische verwachtingskaart (Afb. 27)

De gehele binnenstad van Deventer staat in Archis II geregistreerd als terrein van archeologische waarde (monumentnummer 13.969). Het betreft volgens de omschrijving een terrein met sporen van bewoning zijnde de stadskern van Deventer (stadsrechten voor 1200). Deventer behoort tot de oudste steden van ons land. De oudste kern is ten noorden van de Grote Kerk gesitueerd. Deze nederzetting was waarschijnlijk een Karolingische handelsplaats. Uitbreiding van deze kern vond in de 9de eeuw plaats langs de Ijsseloever. Aan het einde van de Middeleeuwen werd Deventer omgeven door een dubbele muur en gracht. De in de 16de eeuw toegevoegde fortificaties werden aangelegd als onderdeel van de Ijssellinie. Hoewel bij deze onderbouwing de nodige opmerkingen kunnen worden geplaatst, staat de waardering niet ter discussie. Deze status is dan ook verwerkt in de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Deventer uit 2006. Op deze kaart heeft deze locatie net als de overige delen van de binnenstad waar niet aantoonbaar sprake is van volledige versterking in het verleden een hoge archeologische verwachting.

Voor het bestemmingsplan binnenstad (19-12-2012) is binnen deze archeologische verwachting voor de binnenstad een onderverdeling aangebracht waarbij de informatiedichtheid is meegewogen bij het vaststellen van een vrijstellingsgrens voor werkzaamheden. Hoe hoger de informatiewaarde hoe kleiner de vrijstellingsgrens. Voor de directe omgeving van het plangebied geldt dat hier de dubbelbestemming **Waarde Archeologisch verwachtingsgebied, grote informatiedichtheid** is gehanteerd. Hierin is opgenomen

Afb. 28: De begrenzing van het monument op basis van Archis II.

dat bij bouwwerkzaamheden die een verstoring groter dan 10 m² met een diepte groter dan 0,3 m onder maaiveld archeologische voorwaarden aan de omgevingsvergunning kunnen worden verbonden. In het geval van werkzaamheden die niet *Omgevingsvergunning-Bouw* plichtig zijn, kan een *Omgevingsvergunning- Uitvoeren werk geen bouwwerk zijde of van werkzaamheden* verplicht worden gesteld. Voor deze onderzoekslocatie geldt echter dat zij is aangewezen als beschermd terrein van hoge archeologische waarde. Daarom wordt in de bestemmingsplanregels slechts verwezen naar de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en is geen vrijstelling opgenomen.

In Archis II is voor deze locatie de onderstaande beschrijving opgenomen (Afb. 28):

Monumentnummer:	15.779
Oppervlakte:	1.482 m ²
CMA-nummer:	33E-021
Naam:	Noordenbergstraat-Welle
Status:	Terrein van hoge archeologische waarde, beschermd
Rijksmonumentnummer:	528934
Datum aanwijzing:	07-02-2006
Complextype:	Nederzetting onbepaald, middeleeuwen laat Haven middeleeuwen vroeg tot laat

Beschrijving:

Deventer behoort samen met Dorestad, Medemblik en Domburg tot de oudste Middeleeuwse handelssteden van ons land. Later voegden zich daar nog eens Utrecht, Tiel en Stavoren bij. De locatie van het monument bevindt zich betrekkelijk dicht bij de oostoever van de IJssel in de zone waarin zich de strandhaven en (omwalde) handelsnederzetting (sporen van de kadebewoning) uit de Karolingische periode van 750-900 na Chr. heeft bevonden. Tevens zijn hier uit de Ottoonse tijd (900-1100 na Chr.) allerlei kadewerken aangetroffen die de dynamiek van deze handelsnederzetting nog eens benadrukken. Kortom, het gebied herbergt meters dikke ophogingspakketten waarin de bewoningsgeschiedenis van Deventer zich op het grensvlak van land en water (IJselfront) heeft afgespeeld.

Uit de periode van de Hanzetijd (1100-1600 na Chr.) is bij eerder onderzoek elders in de stad zowel hout- als baksteenbouw aangetoond terwijl hier zeker ook sporen van de laat-Middeleeuwse stadsmuur aanwezig zullen zijn. Het terrein vertegenwoordigt dan ook een zeer hoge informatiewaarde. Kennis die van lokaal, nationaal en wellicht zelfs van internationaal belang kan zijn. Bovendien biedt deze locatie een uitgelezen mogelijkheid om een deel van het urbanisatieproces van deze Hanzestad in situ te bewaren en op een later tijdstip te onderzoeken en te bestuderen.

8.2 Algemene beschrijving ontwikkeling van Deventer

Landschap en prehistorische ontwikkeling

De ontwikkeling van de middeleeuwse stad Deventer begint in de 8ste eeuw. In de eeuwen daarvoor was er geen verschil tussen de locatie van de huidige binnenstad en het omliggende platteland. De bewoning concentreerde zich op de hoge delen van het landschap. Deze landschappelijke structuur is in de binnenstad nauwelijks meer te herkennen. Oorspronkelijk waren er drie hoger gelegen delen: de Noordenberg, de omgeving van de Assenstraat en het Bergkwartier. Deze hogere delen waren vermoedelijk al in de prehistorie intensief in gebruik. Op het Burseplein zijn sporen en vondsten uit het laat mesolithicum (6400-4900 voor Chr.) aangetroffen.²⁸ Aan de Bursestraat zijn scherven en vuursteen uit het neolithicum (4900-2000 voor Chr.) gevonden en kwam ook aardewerk uit de late bronstijd of vroege ijzertijd (1200-500 voor Chr.) voor. Ook in het Bergkwartier werden sporen uit de bronstijd aangesneden en verspreid over de stad zijn sporen en scherven uit de ijzertijd en Romeinse tijd aangetroffen.²⁹ De eeuwen van intensieve bebouwing die volgden, hebben er toe geleid dat veelal slechts losse sporen en scherven worden aangetroffen zonder dat hierin nog samenhang te herkennen is.

28. Vermeulen, Mittendorff & Bartels, 2007, 17 & Vermeulen & Mittendorff, 2008, 21.

29. Vermeulen & Mittendorff, in voorbereiding.

Het ontstaan van de nederzetting Deventer (8ste eeuw na Chr.)

Toen Lebuïnus in de 8ste eeuw zijn kerkje stichtte, bestond Deventer waarschijnlijk al. Het was vermoedelijk niet meer dan een klein cluster boerderijen op het platteland. Door de ligging op een locatie waar de IJssel kon worden overgestoken en de aanwezigheid van een kerk met geestelijken werd de nederzetting in de periode die volgde geleidelijk belangrijker. Tot op heden zijn nauwelijks sporen uit de vroegste periode van de stad Deventer gevonden.³⁰ Dit is waarschijnlijk te verklaren door de geringe omvang van de nederzetting die de trefkans kleiner maakt en de verstorende werking van allerlei grondwerkzaamheden in de eeuwen die volgden. Alleen op het Burseplein zijn sporen uit de 8ste eeuw aangetroffen. Verder beperken de aanwijzingen zich tot losse scherven die in jongere sporen zijn aangetroffen. Deze vondsten concentreren zich in een zone rond de Lebuïnuskerk en in een deel van het Noordenbergkwartier.

Indien wordt aangenomen dat de huidige Grote Kerk is ontstaan uit de kerk van Lebuïnus, is het waarschijnlijk dat de kern van de oudste nederzetting rond deze kerk ligt.³¹ Onder de Assenstraat is een grafveld aangetroffen dat op basis van 14C dateringen met de oudste nederzetting samenhangt. Vooralsnog kan ook niet helemaal worden uitgesloten dat de eerste kerk bij dit grafveld lag. Over de ontwikkeling van het Bergkwartier in de eerste eeuwen van de stad is nauwelijks iets bekend. Dit is vooral het gevolg van het ontbreken van onderzoek in deze zone. Opvallend is de vondst van een aantal skeletten tussen de Bergkerk en de Brink, die op basis van 14C dateringen in de 8ste eeuw worden gedateerd. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor de aanwezigheid van een tweede bewoningskern in de omgeving van de Bergkerk waarvan de doden tussen de Bergkerk en de Brink begraven werden.

Van agrarische nederzetting naar stedelijke nederzetting

Tot ongeveer 850 was Deventer waarschijnlijk nog een open nederzetting met een grotendeels landelijk karakter. De aangetroffen huizen hadden nog een gevarieerde oriëntatie. Ook de constructie wijkt nog nauwelijks af van de huizen die op het platteland stonden. Ook andere indicatoren voor een meer stedelijk karakter, zoals geïmporteerde keramiek, zijn nog niet in grote hoeveelheden aanwezig. De nadruk zal nog sterk op landbouw hebben gelegen. In de tweede helft van de 9de eeuw kwam hier verandering in. De gehele stad werd in percelen verdeeld, die tot op de dag van vandaag de basis vormen van de inrichting van de binnenstad.³² Met de percelen kwamen ook de belangrijkste straten van de binnenstad tot stand. Er is vermoedelijk een direct verband tussen de plundering van Dorestad en de groei van landinwaarts gelegen nederzettingen, zoals Deventer en Tiel. De handelaren vestigden zich verder landinwaarts om aan plundering te ontsnappen. In het laatste kwart van de 9de eeuw werd Deventer echter zelf slachtoffer van plunderende Vikingen. Een deel van de binnenstad werd geplunderd en ging in vlammen op.

De bouw van een wal, groei en krimp

Kort na deze aanval kwam de eerste wal rond het stedelijk gebied tot stand die het tracé Molenstraat-Smedenstraat-Brink-Polstraat volgde.³³ Hoewel de wal een aanzienlijk gebied omgaf, was in de 10de eeuw waarschijnlijk het grootste deel van het gebied binnen de wallen in gebruik. Aan vrijwel alle staten zijn sporen en vondsten uit deze periode aangetroffen. In het Noordenbergkwartier en aan de Smedenstraat neemt sporendichtheid verder van de IJssel af. Of dit ook ter hoogte van de Overstraten het geval is, moet vooralsnog in het midden blijven.

Na 850 werden de huizen vooral aan de voorzijde van de percelen aan de straten gebouwd. Het betrof relatief kleine huizen van 10 tot 13 m lang en ongeveer 5 m breed, die waarschijnlijk alleen een begane grond en een zolderverdieping hadden.³⁴ De huizen rustten op ingegraven palen, waardoor ze goed te herkennen zijn. Rond 950 kwam een nieuwe bouwtechniek op. De huizen werden niet meer op palen gefundeerd, maar kregen

30. Mittendorff, 2007.

31. Mittendorff, 2007; Vermeulen, Van der Wal & Pijpelink, 2010, 76-94.

32. Mittendorff, 2007; Vermeulen, Nalis & Havers, 2006 & Mittendorff & Vermeulen, 2009.

33. Bartels, 2006.

34. Mittendorff, 2007.

een zogenaamd houtskelet. De wanden rustten op een raamwerk van balken dat rustte op een lemen vloer. Doordat deze huizen niet meer waren ingegraven, gaan de sporen die ze hebben achtergelaten minder diep. Bij een verstoring zijn ze daardoor ook eerder verdwenen. Vaak worden slechts delen van de opvolgende leemvloeren teruggevonden. Een deel van deze huizen werd voorzien van een houten kelder. Enkele aan de Polstraat opgegraven kelders waren 10 en 12 m lang en 5 m breed. De oppervlakte van de huizen werd dus nauwelijks groter, maar het grotere aantal verdiepingen leidde wel tot grotere capaciteit.

Aan het eind van de 10de en in de loop van de 11de eeuw vond naar alle waarschijnlijkheid een geleidelijke krimp van de bevolking plaats. Deze krimp is archeologisch vooral te herkennen in de landinwaarts gelegen delen van het Noordenberg- en Smedenstraatkwartier, waar in de 11de eeuw vooral akkerpakketten zonder sporen van bebouwing tot stand kwamen.³⁵ In een ander deel van de stad kwam rond 1050 het bouwen in tufsteen op. De dienstmannen van de bisschop lieten aan de Polstraat en het Grote Kerkhof huizen van tufsteen bouwen.³⁶ De opgegraven huizen varieerden sterk in grootte. Het kleinste was niet groter dan 5,5 x 5 m, terwijl het grootste 22 x 6 m mat. De meeste bewoners van de stad bleven woonachtig in huizen van hout.

Bisschopshof en Kapittel

Centraal in de nederzetting lag het kapittelcomplex. Het centrum van dit gebied werd gevormd door de Lebuinuskerk en de bisschopshof.³⁷ De oudste fase van de bisschopshof dateert uit de tweede helft van de 10de eeuw. Mogelijk vormden kapittelklooster en bisschopshof op dat moment nog één geheel. Waarschijnlijk kwam de scheiding van bisschopshof en kapittel tot stand onder bisschop Bernold rond 1040. Al in de 11de eeuw werd de bisschopshof aan de noordzijde omgeven door een muur en gracht. Mogelijk omsloot de gracht het gehele immunitetsgebied waarbinnen ook het Grote Kerkhof gelegen was, maar hiervoor is tot op heden nauwelijks bewijs. Aan de oostzijde van de immunitet lagen ook de proosdij en de woningen van de leden van het kapittel. Aanvankelijk voerde de leden van het kapittel een gezamenlijke huishouding. Later gingen de leden een eigen huishouding voeren en kregen ze ook eigen huizen, die zich concentreerden in de zone langs de Grote Poot en de Sandrasteeg. Later ontstonden ook kapittelhuizen buiten deze zone en vooral in het Noordenbergkwartier.

Wallen, grachten en muren

Rond 1050 werd de bestaande wal rond de stad naar buiten verhoogd en verbreed.³⁸ Voor de nieuwe wal werd een bredere en diepere gracht aangelegd. Mogelijk is er een verband met de landsheerlijke rechten door de Duitse Keizer aan de bisschop van Utrecht. Enkele opgravingen hebben indirecte aanwijzingen opgeleverd voor een tufsteen muur of tufstenen torens op de wal. Het gaat vooral om losse tufsteenfragmenten in de bovenste lagen van de wal. Er zijn geen fragmenten *in situ* aangetroffen, zodat deze bouwfase uit het eerste deel van de 12de eeuw als sterk hypothetisch moet worden beschouwd. Er is weinig of niets bekend over het uiterlijk van de verdediging aan de IJsselzijde van de nederzetting. Aan de rivier lag een van de twee havens van Deventer.³⁹ Kades op verschillende hoogtes, zoals opgegraven aan de IJsselstraat, moesten het mogelijk maken zowel bij hoog als bij laag water aan te meren. Ook aan de IJsselzijde zal een verdedingswerk geweest zijn dat de handel zo min mogelijk moest hinderen. In de 12de eeuw werd het Bergkwartier van groter belang. Ergens in de 12de eeuw werd waarschijnlijk de eerste wal rond het Bergkwartier aangelegd. Rond 1250 werd begonnen met de bouw van een bakstenen muur, torens en poorten rond het gehele stedelijke gebied inclusief het Bergkwartier. Kort nadat de eerste muur gereed kwam, werd begonnen met de bouw van een tweede muur buiten de bestaande stadsmuur. De zone tussen de muren bleef militair gebied. Deze dubbele stadsmuur vormde tot de Tachtigjarige Oorlog de ruggengraat van de verdediging. In de 15de en 16de eeuw vonden wel toevoegingen plaats, zoals de Noordenbergtoren en de Bolwerken de Keizer en Graaf van Buren.⁴⁰

35. Mittendorff & Vermeulen, 2004 & Vermeulen, Nalis en Havers, 2006.

36. Mittendorff, 2007.

37. Mittendorff, 2010; Groothedde, 1996; Spitzers, 1992.

38. Bartels, 2006 & Vermeulen, Gerritsen & Mittendorff, 2010.

39. Hallewas, 1990.

40. Van der Wal, Vermeulen & Berends, 2011; Vermeulen, Gerritsen & Mittendorff, 2010.

De verstening van huizen en openbare gebouwen

De stadsbranden van 1225 en 1334 maakten pijnlijk duidelijk hoe kwetsbaar de houten stad was voor vuur. Een kleine brand sloeg al snel over naar omliggende huizen en legde hele stadwijken in as. Vanaf 1360 kende de stad subsidies op harde bouwmaterialen. In de 13de tot 15de eeuw vond een geleidelijke verstening van de huizen plaats. Men begon veelal met vervangen van beide zijmuren waarbij de voorgevel en achtergevel van hout bleven. Later werd dan vaak eerst de voorgevel vervangen en als laatste volgde de onzichtbare achtergevel. Op de daken werden stro en riet geleidelijk vervangen door daktegels en later dakpannen. Geleidelijk versteende zo het straatbeeld. Het was echter zeker niet zo dat alle huizen van baksteen waren. Aan de randen van de stad lagen in de 15de eeuw nog steeds huizen die geheel of gedeeltelijk van hout waren. De toevoeging van het Bergkwartier aan het stedelijk areaal gaf niet voldoende ruimte in de steeds rijker wordende en groeiende stad. In de 13de en 14de eeuw verdwenen de adellijke hofsteden uit de noordoosthoek van de stad. De steden en de bisschop beperkten de macht van de adel in de 14de eeuw steeds verder en verdreven de adel uit de stad.⁴¹

Kloosters & gasthuizen

De bouw van de stadsmuren en de verstening gingen hand in hand met de bloei van Deventer. De vrije ruimte in de stad werd geleidelijk opgevuld. Zo werden in de stroken achter de muren huizen opgetrokken en werden ook de grote kavels van de adellijke hofsteden heringedeeld. Op een deel van de locaties verzezen huizen, terwijl elders werden gasthuizen en klooster opgetrokken. Het ontstaan van nieuwe gasthuizen in de late middeleeuwen is typisch voor een stedelijke omgeving.⁴² Een deel van de stichtingen was het initiatief van het stadsbestuur dat zo zorg droeg voor de zwakkeren in de samenleving. Ook particulieren stichtten gasthuizen en gasthuisjes voor de opvang van specifieke groepen behoeftigen. Deventer kende daarnaast binnen de muren verschillende gemeenschappen van kloosterlingen. Naast het Franciscaner klooster bij de Broederkerk waren het vooral huizen en kloosters van de moderne devotie.

Stedelijke functies en openbare gebouwen

De stedelijke functies concentreerden zich aan het Grote Kerkhof en de Brink. Aan het Grote Kerkhof stonden het stadhuis, het wanthuis, de stadsherberg en het stedelijke wijnhuis.⁴³ Ook was hier de Latijnse school te vinden. Het stedelijk bestuur kwam vermoedelijk in de loop van de 12de en 13de eeuw tot stand. Mogelijk vergaderde het aanvankelijk in het onderkomen van het belangrijkste gilde, het lakenkoopmansgilde. Geleidelijk aan groeide het complex. Aan de Brink stonden vooral gebouwen die samenhangen met de handel, zoals het Heilige Geestgasthuis dat onder andere reizigers opvang en De Waag.

De Tachtigjarige Oorlog en de bouw van de vesting

De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) maakte een einde aan de economische groei van Deventer.⁴⁴ Naast de tijdelijke gevolgen die de belegeringen in 1578 en 1591 voor de handel hadden, zorgde de voortdurende strijd voor een ontvolking van het platteland dat sterk te lijden had onder de activiteiten van de strijdende partijen. Ook de handel over land viel grotendeels stil. De schade in de stad was enorm, honderden huizen waren beschadigd en stonden leeg. Ook de bevolkingsgroei kwam tot stilstand. De ruimte binnen de bestaande muren bood tot de 19de eeuw voldoende ruimte aan de bevolking van Deventer. Deventer werd een gewone provinciestad. De bestaande huizen werden verbouwd en uitgebreid. Er zijn in Deventer geen grote uitbreidingen uit de 17de, 18de en een groot deel van de 19de eeuw.

Ook in de zone direct buiten de muren had de Tachtigjarige Oorlog indirect grote invloed. In het gebied stond in de middeleeuwen nauwelijks bebouwing.⁴⁵ Er stonden wat molens en hooischuren, lagen wegen, dijken en waterwegen, maar verder was het grotendeels leeg. De belegeringen hadden duidelijk gemaakt dat de stadsmuren niet meer bestand waren tegen de toegenomen vuurkracht en daarom werd aan het begin

41. Vermeulen, Nalis & Havers, 2006.

42. Vermeulen, Nalis & Havers, 2006.

43. Vermeulen, Mittendorff & Bartels, 2007.

44. Holthuis, 1998 & Ten Hove, 1998.

45. Vermeulen, Gerritsen & Mittendorff, 2010.

van de 17de eeuw besloten tot de bouw van de vesting. Het systeem van wallen en grachten kwam op het middeleeuwse landschap voor de muren te liggen. Geleidelijk aan werden buiten de muren maar binnen de vesting allerlei ambachtelijke en licht industriële activiteiten gehuisvest, zoals scheepswerven, windmolens, watermolens, blekerijen en leerlooierijen.

De opkomst van de industrie

In de 18de en vooral 19de eeuw werd de industrie steeds belangrijker. De bevolking groeide weer en ook de industrie had behoefte aan ruimte. In deze periode verschenen op verschillende plaatsen in de binnenstad industrieën, waarvan sommigen nog decennia lang in de binnenstad gehuisvest bleven. De arbeiders werden gehuisvest in nieuwe kleine woningen op de achtererven van de bestaande bebouwing.⁴⁶ In deze zogenaamde Kameren woonden vaak grote gezinnen onder erbarmelijke omstandigheden. Op deze manier werd veel van de groene ruimte achter de huizen volgebouwd. Hieraan kwam pas een einde toen in 1874 de Vestingwet werd aangenomen. De vesting verloor haar functie en op de wallen en daarbuiten kon industrie worden gerealiseerd en woonwijken worden aangelegd. Ook de Binnengracht, de oude stadsgracht, verloor definitief haar functie waarna straten als de Pikeursbaan tot stand kwamen. Aan de zijde van het station verrezen op de vesting een groot aantal woonstraten.

8.3 Relevant onderzoek in de omgeving

Feitelijk kan de gehele binnenstad van Deventer worden beschouwd als één grote vindplaats. Daarbinnen zijn honderden grotere en kleinere archeologische onderzoeken uitgevoerd. Alleen de recentere onderzoeken zijn opgenomen in Archis II. Alle bekende onderzoeken zijn te vinden in de projectenlaag van archeologische verwachtingskaart. Daarom is in plaats van Archis II deze projectenlaag als uitgangspunt voor de inventarisatie gebruikt. In figuur 29 zijn alle opgravingen en waarnemingen in de nabijheid van het plangebied weergegeven. De in kleur weergegeven projecten, zijn in het onderstaande overzicht opgenomen. Deze vindplaatsen vallen uiteen in vier groepen. De eerste groep bestaat uit grootschalige opgravingen in het centrum van Deventer. De resultaten van deze opgravingen vormen de basis van het beeld van de stedelijke ontwikkeling zoals dat op hoofdlijnen kan worden geschetst. De tweede groep bestaat uit opgravingen in de oeverzone van de IJssel. Omdat opgravingen in dit gebied relatief schaars zijn, zijn ook verder weg gelegen opgravingen en kleinere waarnemingen meegenomen. De derde groep bestaat uit opgravingen die informatie hebben opgeleverd over de constructiewijze van de binnenste stadsmuur aan de IJssel. De laatste groep bestaat uit opgravingen uit de directe omgeving van het plangebied.

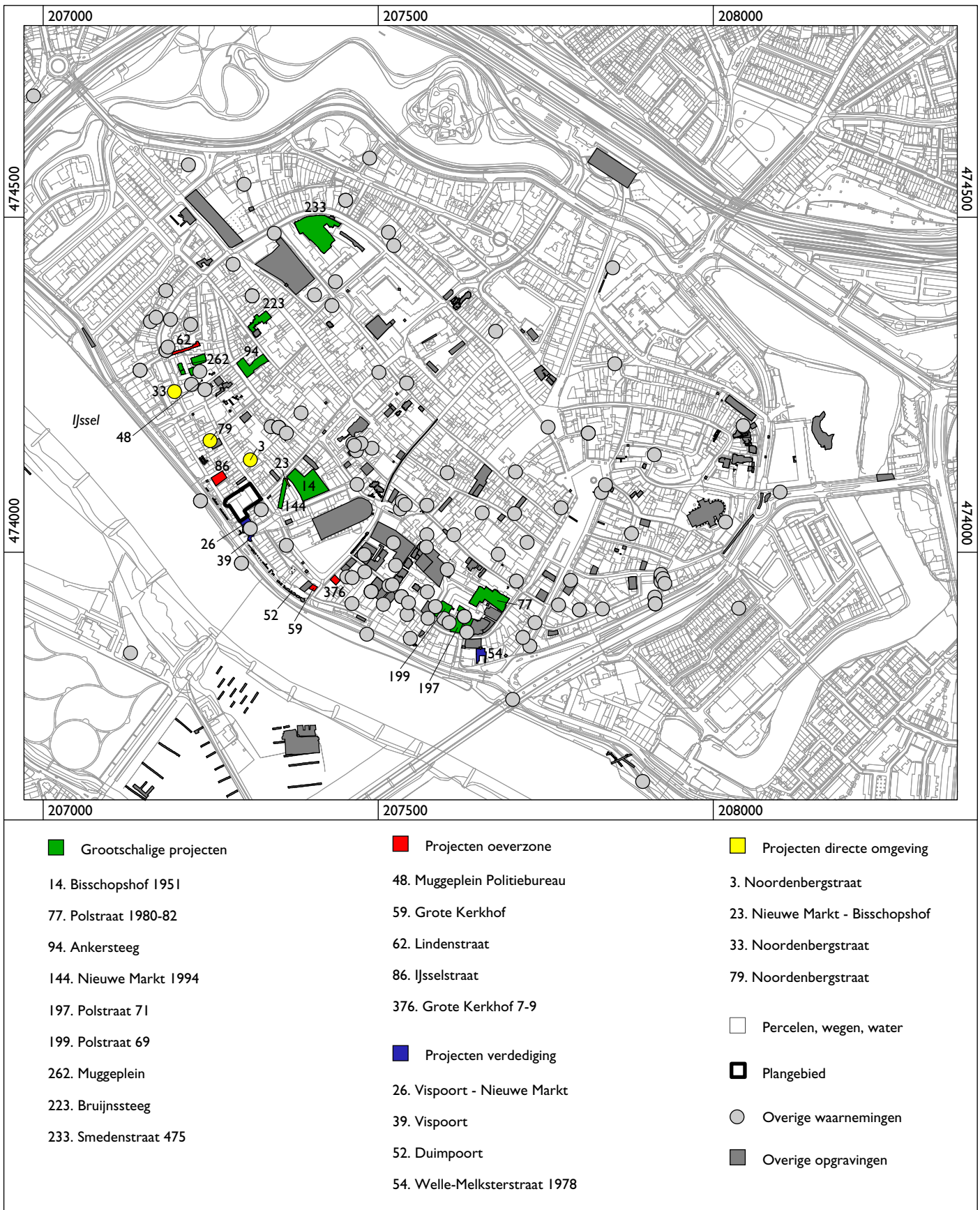
8.3.1 Projecten relevant voor de ontwikkeling van Deventer op nederzettingsniveau

Opgraving Bisschopshof 1951-1952 (project 014)⁴⁷

Het eerste grote onderzoek op deze locatie vond plaats in 1951 en 1952. Als gevolg van oorlogsschade was een gat in de bebouwing aan de oostzijde van de Nieuwe Markt ontstaan. De vondst van resten van tufstenen muren bij het bouwrijp maken van het terrein voor de bouw van het Alexander Hegius gymnasium waren aanleiding tot een archeologisch onderzoek door de toenmalige Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (thans Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Het meest spectaculair was de vondst van in tufsteen uitgevoerde funderingen van tenminste 3 grote gebouwen (afb. 30). De tufstenen muren waren gefundeerd op een bed van grote veldkeien en blokken moerasijzererts. Tussen deze funderingen werd een groot aantal oudere paalsporen en kuilen aangetroffen, daterend uit de periode tussen de 8ste en 11de eeuw. Op basis van de deze sporen konden door de opgravers echter geen structuren worden gereconstrueerd. Uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd dateren de bakstenen beer- en waterputten en enkele bakstenen keldertjes. Verder zijn op de originele veldtekeningen enkele grote kuilen als verstoord weergegeven, maar die mogelijk ook een datering in de late middeleeuwen of de nieuwe tijd kennen. In totaal werd een oppervlakte van ongeveer 1.250 m² onderzocht. Op het terrein werd een viertal opgravingsputten aangelegd, met een diepte van gemiddeld 3 tot 4 m. Hoewel Dorgelo in zijn verslag melding maakt van het vlaksgewijs verdiepen van deze opgravingsputten,

46. Mittendorff & Vermeulen, 2004.

47. Mittendorff, 2010 geeft een samenvatting van het voorgaande onderzoek.

Afb. 29: Opgravingen & waarnemingen in de binnenstad van Deventer met daarbij de belangrijkste grote projecten die zijn meegenomen in de beschrijving.

zijn alleen de onderste vlakken op tekening gedocumenteerd.

Opraving Burseplein 1980-1981⁴⁸

Plannen voor nieuwbouw van woonhuizen op een deel van het gebied tussen de Polstraat, Bursesteeg en Assenstraat vormden de aanleiding voor archeologisch onderzoek op deze plek. De ROB voerde dit onderzoek uit in het kader van het onderzoeksproject 'De urbanisatie van het Nederlandse rivierengebied tijdens de Middeleeuwen'.⁴⁹ Het veldwerk vond plaats in 1980 en 1981. In deze periode werden vijf opgravingsputten aangelegd. Van iedere werkput werd steeds minimaal één profiel gedocumenteerd.

Het oorspronkelijke niveau van de natuurlijke bodem bevindt zich langs de Polstraat rond 5,5 m + NAP, op het gedeelte dat verder van de straat lag stijgt dit geleidelijk naar 5,8 m + NAP. Over het gehele opgravingsterrein werd een ca 0,5 m dikke, lichtbruine prehistorische akkerlaag aangetroffen. Vondsten hieruit dateren voornamelijk uit de bronstijd. Tevens werd een tweetal afvalkuilen aangetroffen, die te dateren zijn in de late neolithicum of de bronstijd. Deze kuilen wijzen op bewoning van het onderzoeksgebied in de bronstijd (zie ook project 286 en 312). De vroegste middeleeuwse bebouwing op het terrein dateert uit de eerste helft van de 9de eeuw. Het betreft een plattegrond van het type Deventer 3 met afmetingen van minimaal 11,5 en meer dan 2 m breed. De sporen van dit gebouw bestaan uit de resten van wandgreppels, waarin enkele palen waren geplaatst. De (voor?) gevel van het gebouw ligt ongeveer 3,5 m uit de huidige rooilijn. De oriëntatie van het gebouw is zuidoost-noordwest. Het ligt daarmee niet geheel haaks op de Polstraat.

Afb. 30: De bisschopshof bij het onderzoek in 1952.

De vroegste aanwijzingen voor de verkaveling van het terrein dateren uit de tweede helft van de 9de eeuw. Alle percelen hebben een breedte tussen 10 en 11 m. De lengte van de percelen bedraagt tussen 45 m en 54 m. Dit verschil in lengte wordt waarschijnlijk veroorzaakt door de ligging in de bocht van de Polstraat. De Karolingische huisplattegronden die in de tachtiger jaren van de vorige eeuw werden gereconstrueerd door Gerard van Haaff, houden stratigrafisch gezien geen stand. Daarom kan worden uitgesloten dat op dit terrein boerderijen met gebogen wanden van het zogenaamde 'Dorestadtype' hebben bestaan. De gebouwen uit de 9de eeuw zijn allen van het type Deventer 2. De gebouwen zijn haaks op de Polstraat georiënteerd en staan ongeveer 3,5 m uit de huidige rooilijn.

Uit de eerste helft van de 10de eeuw dateert een gebouw van het overgangstype Deventer 6. Dit type markeert de overgang tussen gebouwen die werden gefundeerd op ingegraven palen en gebouwen in houtskeletbouw. Vanaf de tweede helft van de 10de eeuw en in de eerste helft van de 11de eeuw zijn uitsluitend huisplattegronden van het type Deventer 4 aangetroffen. Vanaf de tweede helft van de 11de eeuw verrezen gebouwen in tufsteen. Het gaat om een gebouw met een rechthoekige vorm en een afmeting van 9,8 m bij 6 m en een rechthoekig gebouw met een plattegrond van 5,65 m bij 4,8 m. Dit gebouw wordt in de 12de eeuw vergroot tot een groot, rechthoekig huis met een afmeting van 22 m bij 9 m. Tussen de tufstenen bebouwing bleef houten bebouwing bestaan, over het algemeen van het type Deventer 4.

48. In Mittendorff, 2007 is de uitwerking van een aanzienlijk deel van deze opgraving meegenomen.

49. Hallewas et al., 1981, 47-48.

Waarschijnlijk werd vanaf de 13de eeuw sporadisch baksteen toegepast in reparaties van tufstenen gebouwen. De vroegste bakstenen panden in het onderzoeksgebied stammen vermoedelijk uit de 14de eeuw. Dit deel van de opgravingsgegevens is tot op heden echter nog niet uitgewerkt. Als globale trend kan worden aangegeven dat de bebouwing langs de straat vanaf de 14de eeuw steeds dichter werd en dat deze ook steeds verder op de achtererven werd uitgebouwd. Er bleef echter een aanzienlijke open ruimte beschikbaar op de achtererven, op regelmatige afstanden ontsloten door smalle steegjes.

Opgraving Nieuwe Markt 1994 (project 144)⁵⁰

In de zomer van 1994 vond archeologisch onderzoek plaats op de Nieuwe Markt. Aanleiding was de aanleg van een overstort van het hoofdriool van de Graven naar de Vispoort. Van dit onderzoek is een voorlopige publicatie van de onderzoeksresultaten verschenen. De aangelegde werkput had een lengte van 50 m en was 8 m breed. Deze sleuf was onderverdeeld in acht vakken. Binnen deze vakken zijn steeds drie vlakken gedocumenteerd. Het onderste vlak was gelegen op het niveau van het natuurlijke gele zand. Op de scheiding tussen de vakken bleef een gronddam staan, die als profielen zijn gedocumenteerd (afb. 31).

Afb. 31: De rioolsleuf op de Nieuwe Markt.

Natuurlijke bodem en Ijsseloever

Het niveau van het natuurlijke gele zand kon in vak 6 op 4,65 m + NAP worden vastgesteld. Dat is ongeveer gelijk of iets lager dan het niveau van het gele zand binnen de opgraving van de bisschopshof. Op basis van de profielen van het onderzoek uit 1952 kan daar het hoogste niveau van het gele zand rond 5 m + NAP worden vastgesteld, gemiddeld lag het tussen 4,50 en 5 m + NAP. Het natuurlijke zand liep geleidelijk af in westelijke richting, in vak 8 bevond het zich op 4,15 m + NAP. In de rioolsleuf ter hoogte van de Vispoort kon zelfs op een niveau van 3 m + NAP geen geel zand meer worden aangetoond. Waarschijnlijk lag hier de vroegmiddeleeuwse Ijsseloever.

De vroege middeleeuwen (8ste t/m de 11de eeuw)

Met uitzondering van een kuil met aardewerk uit de late ijzertijd of de Romeinse tijd (200 v. Chr. - 200 n. Chr.) dateren de oudste sporen uit de late 8ste of de vroege 9de eeuw. Op basis van de aard van de aangetroffen structuren valt het opgegraven terrein in twee zones uiteen. Aan de Vispoortzijde, in de vakken 6, 7 en 8, zijn paalsporen en greppels aangetroffen, die zijn toe te schrijven aan houten gebouwen, waarschijnlijk woonhuizen en bijgebouwen. Deze waren hoofdzakelijk haaks op of parallel aan de Ijssel georiënteerd. In de zone meer landinwaarts, de vakken 1 t/m 5, ontbraken sporen van bebouwing en waren voornamelijk afvalkuilen aanwezig. Hieruit is geconcludeerd dat de opgravingsput een aantal haaks op de Ijssel georiënteerde percelen heeft aangesneden. Aan de Ijsselzijde waren deze percelen ingericht met bebouwing, terwijl de achtererven aan de landzijde waren gelegen.

De 12de eeuw

Waarschijnlijk werd in de 12de eeuw één van de houten gebouwen in tufsteen uitgevoerd. In de opgravingsput werd één van de hoeken van dit gebouw aangesneden. De fundering zelf was volledig uitgebroken, alleen een puinspoor was nog aanwezig. Het gebouw moet minimaal 10 x 15 m groot zijn geweest. Omdat slechts een hoek van het gebouw is aangetroffen, kon niet worden vastgesteld of het gebouw haaks op of parallel aan de Ijssel was georiënteerd. De uitbraaksleuven werden afgedekt door ophogingslagen die in de 13de eeuw zijn gedateerd. Het gebouw moet dus al vóór of in het begin van de 13de eeuw zijn gesloopt.

50. Groothedde, 1996 & Mittendorff, 2010.

Een van de vraagstellingen bij dit onderzoek betrof het verloop en de datering van de gracht om de bisschopshof. Het bestaan van een gracht kon op basis van de resultaten van het onderzoek in 1952 worden aangetoond. Het booronderzoek in 1986 onder het pand Graven 11 maakte aannemelijk dat deze gracht parallel aan de Graven richting de Stromarkt liep. In de vakken 1 t/m 4 werd een deel van de gracht aangesneden. Het betrof het buitenste deel van de gracht. Deze boog ter hoogte van de noordwestelijke hoek van de bisschopshof in zuidelijke richting af, pal voor het gebouw langs. De breedte van de gracht bedroeg ca 20 m. De gracht bestond in feite uit een brede, relatief ondiepe geul met een flauw talud aan weerszijden. De bodem van deze geul was niet vlak, maar bestond uit drie afzonderlijk greppels. Van deze greppels was de buitenste het diepst, met een bodem op 3,50 m + NAP. Alleen deze greppel is in de opgraving aangetroffen. Vermoedelijk zal de gracht ongeveer 2 tot 2,5 m diep zijn geweest. Tussen de greppels lagen aarden walletjes. In principe was het een droge gracht, mogelijk dat bij een hoge grondwaterstand de greppels incidenteel water voerden. De functie van deze gracht moet waarschijnlijk worden gezocht in een defensieve structuur rondom de bisschopshof en mogelijk de Lebuïnuskerk.

Op basis van de stratigrafie kon in ieder geval de aanleg van de buitenste en diepste greppel worden gedateerd in de 12de eeuw. Dat is niet per definitie de datering van de gracht als geheel. Het is niet uitgesloten dat een al bestaande gracht in de 12de eeuw werd verdiept en verbreed, waarbij het oorspronkelijke profiel is verstoord. Mogelijk dat de aanleg (of de uitbreiding) van de versterking rond het bestuurlijke en kerkelijke centrum van de stad in verband een relatie heeft met de voortdurende conflicten tussen de bisschop en de graven van Gelre in de tweede helft van de 12de eeuw.⁵¹

Een nieuw marktplein vanaf de 13de eeuw

In de eerste helft van de 13de eeuw werd de gracht gedempt, deels met stadsafval, maar ook met van elders aangevoerd materiaal. Dat blijkt uit het feit dat de vulling van de gracht ook vondstmateriaal bevat dat voor de 13de eeuw dateert.⁵² De ruimte die beschikbaar kwam door het dempen van de gracht en slopen van het grote tufstenen gebouw aan de westzijde van de opgravingsput, werd echter niet opnieuw bebouwd. Er bestaat geen aanwijzing voor structurele bebouwing op het terrein na de 13de eeuw. Het terrein kreeg een nieuwe functie als open plein, de Nieuwe Markt.⁵³ Het duurde echter nog tot in de 14de eeuw voordat de depressie van de voormalige gracht volledig was opgevuld. Deze opvulling vond voor een groot deel plaats met stadsafval. Tussen dit afval bevond zich ook afval van ambachtslieden die op of rond het plein werkten, waaronder leerbewerkers, leerlooiers en het afval van een vermoedelijke herberg.

Opgraving Polstraat 1998-1999⁵⁴

Aanleiding voor het onderzoek vormden de nieuwbouwplannen voor de bouw van een appartementencomplex op de plek van de voormalige A.M.A. (Academie voor Mens en Arbeid)-school in de bocht van de Polstraat.⁵⁵ Voor de aanleg van een parkeerkelder onder het nieuwe appartementencomplex zou de ondergrond meer dan 2,5 m diep worden afgegraven. Hierdoor was een archeologisch onderzoek op dit terrein noodzakelijk. Het onderzoek werd in twee fasen uitgevoerd. Voorafgaand aan de sloop van het schoolgebouw vond in november en december 1998 archeologisch onderzoek plaats op het schoolplein, tegenover de Melksterstraat. Hier werd langs de Polstraat een min of meer vierkante werkput gegraven, waarin drie vlakken werden aangelegd. De werkput was op het onderste vlak ongeveer 9 bij 9 m groot.

De tweede fase van het onderzoek vond plaats in 1999. In eerste instantie richtte deze fase van het onderzoek zich voornamelijk op het westelijke gedeelte van het terrein langs de Bursestraat. Hier werd een grote werkput aangelegd met een afmeting van 22,5 m bij 18 m, waarin 6 vlakken werden gedocumenteerd. Op het oostelijke terreingedeelte werden twee profielsleuven aangelegd. Het voornaamste doel van deze sleuven was om vast

51. Groothedde, 1996, 133.

52. Groothedde, 1996, 134.

53. Groothedde, 1996, noot 221.

54. Spitzers, 2000 & Mittendorff, 2007.

55. Spitzers, 2000.

te stellen of zich hier mogelijk resten van de verdedigingswal uit de late 9de eeuw bevonden. Dat bleek niet het geval, maar dit gedeelte van het terrein bleek minder verstoord dan vooraf werd aangenomen. Daarom werden tijdens de geplande afgraving van het terrein tot 5,1 m + NAP diverse waarnemingen verricht. Daarnaast werd op de bodem van de bouwput een archeologisch vlak aangelegd.

De onderzoeken leverden resultaten op over het bebouwings- en bewoningsproces in het onderzoeksgebied vanaf ca 850 tot 1945. De oudste resten betreffen een akkerlaag uit de late ijertijd of inheems Romeinse periode.

De vroegste scherp dateerbare structuren stammen uit de tweede helft van de 9de eeuw. Uit deze periode zijn de eerste aanwijzingen voor een indeling van het terrein in percelen afkomstig. Tevens bevatten de percelen resten van enkele gebouwen uit de tweede helft van de 9de eeuw. Verreweg het grootste deel van de onderzochte structuren uit deze opgravingen is na 950 te dateren. Het verkavelingssysteem uit de tweede helft van de 9de eeuw handhaafde zich vrijwel ongewijzigd. Een nieuwe ontwikkeling in deze fase vormt de houtskeldebouw, in totaal werden negen gebouwen in deze constructietechniek aangetroffen. Tot de meest opzienbarende vondsten behoren een vijftal kelders van houten huizen uit de 10de tot de 12de eeuw.

Verder zijn er resten van een ijzersmederij uit de 16de eeuw en veel beerputten met vondstmateriaal uit de 16de tot de 20ste eeuw aangetroffen.

Opgraving Muggeplein 2005 (project 262)⁵⁶

In 2005 heeft Inventariserend Veldonderzoek doormiddel van proefsleuven plaatsgevonden op de voormalige binnenplaats van het politiebureau. Door de grote dikte van de archeologische vondstlaag is het in de binnenstad vrijwel onmogelijk om echte proefsleuven aan te leggen. Daarom is gekozen voor het aanleggen van een aantal reguliere werkputten op strategisch gekozen locaties. De werkputten werden gegroepeerd rond een hoofdprofiel haaks op de Noordenbergstraat en de IJssel. De eerste werkput lag ten noorden van het hoofdprofiel en was 21 m lang met een breedte van 11,5 m. Aan de oostzijde werd de putgrens gevormd door de voorgevels van de huizen aan de oostzijde Noordenbergstraat. In de werkput lagen daarmee de resten van de Noordenbergstraat en een deel van de huizen ten westen van de straat. Uit deze werkput kwam duidelijk naar voren dat een aantal aannames uit de voorafgaande bureaustudie onjuist waren. Ter plaatse van de straat was het bodemarchief niet 2,5 m maar slechts 1 m onder maaiveld verstoord. Verder bleken de funderingen van de huizen aan de Noordenbergstraat niet te zijn uitgebroken tot de onderzijde van de kelder op 1,8 m onder maaiveld, maar slechts tot een diepte van ongeveer 0,5 m onder maaiveld waarbij de kelders met puin zijn opgevuld.

De tweede werkput lag aan de zijde van de Molenstraat. In de 11 m lange en 6 m brede werkput werd alleen een eerste vlak aangelegd. In dit vlak werden direct onder maaiveld verscheidene muren aangetroffen wat er op wijst dat ook hier geen sprake is van grootschalige verstoringen. Er werd echter ook een sterke oliegeur waargenomen zodat besloten werd deze werkput niet verder te verdiepen. In plaats van deze werkput werd aan de andere zijde van het hoofdprofiel later werkput 4 aangelegd. Werkput 3 lag tussen werkput 1 en 2 ten zuiden van het hoofdprofiel. De werkput was 10 bij 10 m groot en bevatte direct onder maaiveld de eerste resten van de achterzijde van twee huizen aan de Noordenbergstraat. Werkput 4 werd ten westen van werkput 2 aangelegd op zo klein mogelijk afstand van de Molenstraat. Ook hier was het bodemarchief volledig intact. Samengevat kon worden gesteld dat het bodemarchief op de locatie veel beter behouden was dan vooraf werd aangenomen en vrijwel direct onder maaiveld begon. Daarnaast gaven de werkputten een goed beeld van de ontwikkeling van de onderzoekslocatie en de dichtheid aan sporen en vondsten.

Het onderzoek leverde sporen op van ononderbroken bewoning vanaf de 9de eeuw. De onderzoekslocatie ligt op de oever van de IJssel aan de rand van het bewoonbare gebied. Van de Noordenbergstraat richting de Molenstraat begint de natuurlijke bodem snel te dalen (afb. 32). De oudste sporen concentreren zich dan ook langs

56. Bartels & Vermeulen, 2004.

de Noordenbergstraat terwijl de eerste huizen langs de Molenstraat pas rond 1400 ontstonden. Aan de Noordenbergstraat werden in de 9de eeuw de eerste huizen gebouwd. De eerste huizen kenmerken zich door ingegraven palen. Tegen het eind van de 9de eeuw werd overgegaan op vakwerkhuisen waarvan de houten wanden rustten op de lemen vloer (afb. 33). In één van de werkputten werd een kelder uit deze periode aangetroffen. Op de bodem van de kelder waren nog resten herkenbaar van een houten ligger die de fundering vormde van de vakwerkconstructie. In een andere werkput kwamen tientallen elkaar opvolgende leemvloeren uit dezelfde periode aan het licht. In de 10de of de 11de eeuw werden deze vloeren op hun beurt doorsneden door een hutkom.

Afb. 32: De oeverzone van de IJssel op het Muggeplein.

Het onderzoek zette een aantal bestaande ideeën over de ontwikkeling van Deventer definitief op losse schroeven. In het verleden werd aangenomen dat het Noordenbergkwartier alleen in de 9de en 10de eeuw bewoond werd en tussen 1000 en 1300 weer grotendeels werd verlaten. Tijdens het onderzoek aan het Muggeplein kon worden aangetoond dat dit geenszins het geval was. Aan de Noordenbergstraat werden ook structuren aangetroffen die te dateren zijn in de 11de tot de 13de eeuw. Verder is ook afvalmateriaal uit deze periode ruimschoots voor handen. Vermoedelijk bleef zowel in het Polstraatkwartier als in de Noordenberg de strook langs de IJssel bewoond en werden de gebieden die verder van de IJssel lagen verlaten, zoals bijvoorbeeld de Smedenstraat en de Bruynssteeg.

Afb. 33: Vakwerkhuis aan de Noordenbergstraat.

Ook de Noordenbergstraat zelf is waarschijnlijk in de 9de eeuw ontstaan en tot 1970 in gebruik gebleven. In 1970 werd het politiebureau gebouwd en verloor de straat zijn functie.

Hoewel de bovenste meter van de straat bij latere graafwerkzaamheden is verstoord, waren de straatniveaus die dateren voor de 14de eeuw intact. In totaal konden minimaal twaalf elkaar opvolgende straatniveaus worden vastgesteld. De meeste hiervan hadden een houten constructie die op sommige plaatsen goed bewaard was gebleven. Uit de 13de eeuw dateert een tweetal houten goten aan weerszijde van de straat. Deze waren opgevuld met allerlei afval waaronder leerfragmenten, het afval van een schoenmakerij.

In de 14de en 15de eeuw werd het gebied aan de zijde van de IJssel in rap tempo opgehoogd en verrezen hier de eerste huizen. Het lijkt erop dat deze huizen direct in baksteen werden opgetrokken en een houtbouwfase hier ontbreekt. In dezelfde periode werden ook de houten huizen aan weerszijden van de Noordenbergstraat vervangen door bakstenen huizen. De meeste van deze huizen waren bescheiden van formaat en hadden in tegenstelling tot de woningen in de welvarender gebieden van de stad slechts bescheiden kelders. Dit heeft

er voor gezorgd dat het oudere bodemarchief hieronder op veel plaatsen onverstoord is. In 1970 heeft men de huizen niet diepgesloopt maar alleen de bovengrondse delen afgebroken. Hierna zijn de kelders met puin gevuld en is over het hele terrein een laag straatzand aangebracht.

Opgraving Ankersteeg 1984 (project 94)⁵⁷

Dit onderzoek door de ROB is destijds niet uitgewerkt. Tegelijk met het onderzoek Bruynssteeg zijn door Archeologie Deventer de resultaten van dit onderzoek voor de periode tot circa 1300 op hoofdlijnen uitgewerkt. De vroegste bebouwing op het onderzochte terrein bestond uit een gebouw uit de 9de eeuw van het type Deventer 2. Dit stond aan de Bruynssteeg. Deze straat maakte onderdeel uit van het stelsel van primaire verkavelingsassen dat waarschijnlijk rond 850 zijn vorm kreeg. Aan de Papenstraat zijde van het terrein werd tevens een deel van een bouwplattegrond van het type Deventer 2 aangetroffen, deze lijkt te worden oversneden door de Papenstraat. Deze straat is vermoedelijk jonger dan de Bruynssteeg en maakt onderdeel uit van een stelsel van secundaire verkavelingsassen. Het onderzochte terrein lijkt te hebben bestaan uit twee percelen met een breedte van 12-13 m. Uit de periode van de 10de en 11de eeuw zijn op het terrein geen sporen van hoofdgebouwen aangetroffen. Waarschijnlijk had het terrein in deze periode voornamelijk een ambachtelijke functie als achtererf.

Mogelijk maakte het terrein vanaf de tweede helft van de 12de eeuw een vergelijkbare ontwikkeling door als het nabijgelegen terrein aan de Bruynssteeg (project 223). Vanaf dat moment tot het begin van de 14de eeuw werd het terrein extensief gebruikt, mogelijk als moestuin. Pas in de 14de eeuw of later werd het terrein weer voor bewoning in gebruik genomen. Vanaf dat moment ontstond geleidelijk een gesloten gevelrij van bakstenen huizen, zowel aan de Bruynsteegzijde als aan de Papenstraat zijde.

Opgraving Bruynssteeg 2003 (project 223)⁵⁸

De onderzoekslocatie is aantoonbaar in gebruik geweest vanaf de 9de eeuw. De belangrijkste bewoning in de 9de eeuw concentreerde zich langs de IJssel. De Bruynssteeg ligt in de zone hier direct achter. De verkaveling van het terrein vertoont echter alle kenmerken van een stedelijke nederzetting. Greppels en sporen zijn allen haaks georiënteerd op straten evenwijdig aan de IJssel. Op het eerste gezicht lijkt het onderzochte gebied aan de Bruynssteeg niet direct aan de straat te liggen maar meer op het achterterrein. De opgraving heeft dan ook geen sporen van huizen of boerderijen opgeleverd maar wel verschillende hutkommen, greppels, afvalkuilen en paalzettingen. In de afvalkuilen zijn aanwijzingen gevonden voor been en leerbewerking. Opvallend is verder het grote aantal fragmenten maalsteen.

Tussen de 11de eeuw en de 14de eeuw was het gebied waarschijnlijk als landbouwareaal in gebruik. Het werd in deze periode meer dan een meter opgehoogd. Aan het eind van de 14de of het begin van de 15de eeuw werd het weer in gebruik genomen voor bewoning. Op het terrein werd een groot gebouw neergezet met een lengte van 20,5 m en een breedte van 6,5 m op een fundering van spaarbogen. De Deventenaar Hendrick Bruyns stelde dit gebouw dat zijn eigendom was ter beschikking aan een groep van acht arme vrouwen die er mochten wonen. Naast dit huis werden op de locatie verschillende bescheiden woningen geplaatst. Waarschijnlijk was deze buurt van meet af aan een wijk waar arbeiders en armen woonden. Rond 1500 was het Hendrick Bruynshuis ernstig in verval geraakt en moest worden afgebroken. Nadat het was afgebroken werd het iets naar het noorden herbouwd. Na deze verbouwing kwam het onder de hoede van het Heilig-Sacramentsgilde. Deze beheerde het tot de reformatie. Op de rest van het terrein werd de laatste beschikbare ruimte volgebouwd met huisjes. Woningen waren met een breedte van 4 á 5 m en een diepte van 7 á 8 m bescheiden van omvang. In de achtertuinen van de Nieuwstraat zijn de resten van een werkplaats en een aantal andere bijgebouwen gevonden.

In de loop van de 18de eeuw ontstond er geleidelijk een gebrek aan woonruimte door een steeds sneller groeiende bevolking. In de armere wijken werden de achtererven langzaam volgebouwd met allerlei één- en

57. Mittendorff & Vermeulen, 2004.

58. Mittendorff & Vermeulen, 2004.

tweekamerwoningen. Deze woningen stonden veelal aan smalle gangen zonder licht, hadden geen schoon water en geen riolering. Zo ook aan de Bruynssteeg. Achter de huizen en in de grote panden werden kleine éénkamerwoningen gemaakt waar men met hele gezinnen dicht op elkaar leefde. Veel van de bewoners hadden geen werk en konden maar met moeite rondkomen.

Opgraving Smedenstraat 2003 (project 233)⁵⁹

In drie campagnes in 2003 en 2004 heeft Archeologie Deventer archeologisch onderzoek uitgevoerd op de sanerings en nieuwbouwlocatie van het P.W. Janssen Verzorgingstehuis. Het archeologisch onderzoek heeft plaats gevonden op de delen van het terrein die niet verontreinigd waren. Op deze locatie, in de bocht van de Smedenstraat, lag het voormalige krankzinnigengesticht St. Elizabeth.

Op het moment dat de handelsnederzetting Deventer in de 8ste eeuw ontstond, maakte het onderzoeksgebied nog geen deel uit van het bewoonde areaal. De aan de Smedenstraat aangetroffen resten zijn onder te brengen in twee perioden. De eerste periode loopt van 800 tot 900 n. Chr. en wordt gekenmerkt door het hoge percentage badorf en walberberg keramiek en het ontbreken van pingsdorf. De tweede periode, die loopt van 900 tot 1000 n. Chr. wordt gekenmerkt door het voorkomen van deze keramiek uit Pingsdorf.

Periode 1: erven aan de Bagijnenstraat (800-900 n. Chr.)

Uit periode I dateert één huisplattegrond van een huis dat 9 m breed en minimaal 16 m lang was. De plattegrond lijkt sterk op die van het Dorestad type, maar het huis heeft rechte in plaats van licht gebogen wanden. Dit type huis, een lokale variant op het Dorestad type, is *Deventer type 1* genoemd. Het aan de Smedenstraat aangetroffen huis is groter dan de huizen die dicht bij de IJssel zijn aangetroffen. Waarschijnlijk hangt de grootte samen met de functie en waren de huizen van de handelaren en ambachtslieden langs de IJssel kleiner dan die van de boeren in het achterland van de nederzetting. Op agrarische activiteiten wijst ook de vondst van een vijfkantige hooimijt net ten westen van de boerderij.

Een waterput, een waterkuil en verschillende kuilen waren aan deze periode toe te wijzen. Naast afvalkuilen zijn kuilen aangetroffen met een ambachtelijke functie. Enkele kuilen hadden een gelaagde bruine en gele vulling. In Warnsveld bij Zutphen zijn in enkele vergelijkbare kuilen vondsten gedaan die wijzen op leerlooierij. Mogelijk werd het vrij lege gebied aan de latere Smedenstraat gebruikt voor deze onwelriekende activiteiten. Een laatste kuil bevatte meer dan 18 kg ijzerslakken en grove brokken leem, mogelijk de resten van een ijzeroven. Mogelijk werden ook brandgevaarlijke activiteiten aan de rand van de nederzetting ondergebracht. Enkele greppels en palenrijen haaks op de straat wijzen erop dat het gebied aan de Bagijnenstraat al in de 9de eeuw in stroken was verkaveld. Op een aantal plaatsen zijn ongeveer 30 à 33 m uit de Bagijnenstraat ook greppels aangetroffen die mogelijk de achtergrenzen van de percelen markeren. Om het gebied te kunnen vergelijken met andere delen van de stad is de keramiek bestudeerd. In periode I was 44% van alle aardewerk geïmporteerd en werd alle overige materiaal lokaal geproduceerd. Deze verhouding komt sterk overeen met de verhoudingen die zijn aangetroffen aan de Bruynssteeg en de Polstraat.

Periode 2: landbouw en nijverheid (900-1000 n. Chr.)

Vanaf het eind van periode I kende de nederzetting waarschijnlijk drie primaire verkavelingsassen. De oudste en belangrijkste as liep langs het tracé Polstraat-Noordenbergstraat. De tweede as lag hier ongeveer 60 m achter en volgde de route Assenstraat-Korte Assenstraat-Bruynssteeg. De derde en laatste primaire as liep via de huidige Grote Overstraat en de Bagijnenstraat. Het onderzochte gebied lag aan deze derde verkavelingsas. Op basis van greppels, palenrijen en lege zones kunnen aan de Bagijnenstraat percelen worden gereconstrueerd die ongeveer 30 m diep en 10 à 11 m breed waren. Het gebied tussen deze percelen en de latere Smedenstraat was niet verkaveld. Wel werd parallel aan de wal een brede baan bruine grond aangetroffen. Deze houdt vermoedelijk verband met de aarden wal en markeert mogelijk de grens tussen militair en burgerlijk gebied.

59. Vermeulen, Nalis & Havers, 2006.

In de verkavelde zone langs de Bagijnenstraat werd een gebouw neergezet. De plattegrond van dit huis lijkt op huisplattegronden die zijn aangetroffen aan de Ankersteeg en op het Burseplein. Dit tweede type huis is dan ook *Deventer type 2* genoemd. Iets ten noorden van dit gebouw, in de onverkavelde zone, lag een hutkom. In deze hutkom werden ijzerslakken en fragmenten van een ovenwand aangetroffen. Ook in deze periode werd de randzone van de nederzetting waarschijnlijk voor het smeden en herverhitten van ijzer gebruikt. Ten zuiden van het huis lag een waterput die was gevuld met allerlei ambachtelijk afval. In de put bevonden zich verschillende botten met sporen van beenbewerking. Ook bevatte de put fragmenten van ovenwanden en metaalslakken. Ook uit periode 2 werden naast afvalkuilen, kuilen gevonden die mogelijk met leerlooierijen in verband te brengen zijn. De meeste complexen keramiek uit deze periode zijn te dateren in de eerste helft van de 10de eeuw. Het importpercentage ligt met 66% iets onder de percentages die zijn aangetroffen aan de Bruynssteeg en de Polstraat.

Bij het onderzoek ontbraken complexen die met zekerheid na 950 zijn te dateren. Wel is voor een aantal kuilen een datering in de tweede helft van de 10de of het begin van de 11de eeuw niet uit te sluiten. Het lijkt erop dat de groei van de nederzetting in dit perifere gebied rond 950 tot stilstand was gekomen en een geleidelijke afname inzette. Eerst werden de gebieden die het verst van de IJssel lagen weer verlaten. Later volgden ook gebieden aan de tweede verkavelingsas zoals aan de Bruynssteeg is aangetoond. Het bewoonde areaal binnen de wal kromp aanzienlijk.

Periode 3: landbouw en een adellijke hofstede (1000-1375 n. Chr.)

Tussen 1050 en 1300 werd het gebied veel minder intensief gebruikt dan in de periode ervoor. Sporen van boerderijen, huizen of werkplaatsen uit deze periode werden niet aangetroffen en ook nederzettingsafval ontbreekt bijna volledig. Het gebied was waarschijnlijk als landbouwareaal in gebruik en werd ongeveer 0,4 à 0,6 m opgehoogd. Door regelmatig ploegen werden de verschillende lagen van het ophogingspakket vermengd tot een egaal bruinrijks pakket zand. Ook na 1300 ging men door met ophogen. Deze ophogingslagen kenmerken zich door de aanwezigheid van baksteenpuin. Tussen 1250 en 1450 kwam op deze wijze nog eens een ophoging van ongeveer 1,5 m tot stand. Aan het begin van de 14de eeuw verrezen opnieuw gebouwen op de locatie.

Het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied was in handen van de adellijke familie Van Keppel. Zij lieten in de eerste helft van de 14de eeuw een stedelijke residentie bouwen. Van deze hofstede zijn het hoofdgebouw, een grote spieker en een deel van een kleiner bijgebouw gevonden. Ten noorden van de hofstede werd een ongeveer 3 m brede gracht aangetroffen, die waarschijnlijk het gehele terrein omsloot. In 1330 overleed de laatste mannelijke telg van het geslacht Van Keppel. De dochter, Beatrix van Keppel, trouwde met Roderic van Voorst. Hiermee kwamen de bezittingen van de familie Van Keppel in handen van de familie Van Voorst. De familie Van Voorst speelde een grote rol in de machtsstrijd tussen de adel en bisschop die in de 14de eeuw woedde. Uiteindelijk trokken de steden partij voor de bisschop en kwam het in 1360 zelfs tot een gewapend conflict. Na een wekenlange belegering van hun kasteel bij Zwolle, gaven de heren van Voorst zich over en beloofden ook de andere edelen trouw aan de bisschop. Tijdens en kort na dit gewapende conflict gingen de bezittingen van de heren van Voorst binnen de muren van de stad Deventer over in stedelijke handen. De terreinen van de Hof van Voorst en de Hof Nijenbeek werden direct in kleine percelen verdeeld en volgebouwd. De Hof Keppel werd verdeeld in een twaalfstal vrij grote percelen die nog lang onbebouwd bleven. Ten noorden van de hofstede lag een boerderij die waarschijnlijk in de eerste helft van de 14de eeuw totstandkwam. Van de boerderij is alleen de zuidwesthoek aangetroffen en de grootte van het gebouw kon dan ook niet worden vastgesteld. Bij de boerderij lag een waterput omgeven door een ronde paalzetting.

De verstedelijking van het landbouwgebied

Vanaf het midden van de 14de eeuw begon de geleidelijke (her)verstedelijking van het onderzochte gebied. In 1315 werd achter de stadsmuur de Smedenstraat aangelegd, toen nog Nieuwe Straat genoemd. Aan deze nieuwe weg verrezen in de 14de eeuw de eerste huizen. De eerste huizen bezaten een houten skelet, lemen wanden en daken van riet of stro en stonden nog vrij ver uit elkaar. Al snel werden de huizen van hout en leem vervangen door bakstenen opvolgers en raakte de ruimte tussen de huizen volgebouwd. Rond 1500 stond

langs de Smedenstraat en de Bagijnenstraat een aaneengesloten rij huizen. Achter de huizen was nog een groot gebied dat nauwelijks bebouwd was. Hier verrezen de eerste gebouwen die later het St. Elisabethgasthuis zouden gaan vormen. Het eerste gebouw van het gasthuis is waarschijnlijk als particuliere woning of werkplaats gebouwd rond 1400. Ongeveer 25 à 50 jaar later werd het gebouw door brand verwoest en in baksteen herbouwd. Ten westen van dit huis lag een tweede bakstenen gebouw dat vermoedelijk rond 1425 tot stand kwam. Tussen 1425 en 1475 werden beide gebouwen afgebroken en vervangen door een zwaar bakstenen gebouw dat 15 m lang en 9,5 m breed was. Vaststaat dat dit gebouw het oudste onderdeel vormt van het hoofdgebouw van het gasthuis. Wanneer het in gebruik werd genomen als gasthuis is uit de funderingen niet af te leiden.

Het St. Elisabethgasthuis

De eerste vermelding van het gasthuis dateert uit 1520. Kort na deze vermelding vonden de eerste grote verbouwingen plaats. In het verlengde van het bestaande gebouw werd een nieuwe 15 m lange vleugel gebouwd die over de volledige oppervlakte van een kelder was voorzien. Een deel van deze vleugel stond in 2003 nog overeind en is door Buro 02 uit Holten bouwhistorisch onderzocht en gedocumenteerd. Op basis van dit onderzoek zijn bovengronds twee bouwfases te onderscheiden. Aanvankelijk bestond het hoofdgebouw uit een kelder, een hoge begane grond, een etage en een zolder. Klaarblijkelijk had men al snel ruimtegebrek want in de 17de eeuw werd een etage toegevoegd. In 1527 en 1531 kreeg het gasthuis twee percelen aan de Smedenstraat in handen waarop men vermoedelijk kort daarna de kapel bouwde. Tussen 1525 en 1611 kreeg het St. Elisabethgasthuis een groot deel van de percelen op de voormalige Hofstede Keppel in handen. Ten zuiden van het gasthuis verrezen rondom een grote binnenplaats allerlei bijgebouwen die niet alleen werden gebruikt voor de huisvesting van patiënten en kostkopers, maar ook voor de bedrijfsvoering. Ten noorden van het gasthuis lag een kleine binnenplaats die door een steeg met de Smedenstraat verbonden was. Op deze binnenplaats lagen meeste beerputten van het gasthuis en stond een toiletgebouw.

Het gasthuis werd gesticht als algemeen gasthuis bedoeld om onderdak te bieden aan armen en behoeftigen uit de eigen gemeenschap en aan reizigers. Naast het St. Elisabethgasthuis kende de stad nog een groot aantal grotere en kleinere gasthuizen. Sommige van deze gasthuizen hadden een beperkte doelgroep zoals bijvoorbeeld het leprozenhuis St. Jurriën en de verschillende huizen voor arme vrouwen en mannen. Andere, zoals het Heilige Geestgasthuis en het Voorster Gasthuis, hadden een breed scala van bewoners. Naast hulpbehoevenden namen veel gasthuizen ook kostkopers op. De oudste vermelding van een opname van een verstandelijk gehandicapte in het St. Elisabethgasthuis dateert uit 1573. Al aan het eind van de 16de eeuw had men bij tijd en wijle onvoldoende plaats om deze patiënten op te nemen. Geleidelijk werden steeds meer psychiatrische patiënten en verstandelijk gehandicapten opgenomen en daalde het aantal andere bewoners. Wel bleven de bestuurders, ondanks de nadelen die hieraan kleefden en de herhaalde verboden van het stadsbestuur, tot 1813 steeds weer nieuwe kostkopers opnemen. Pas in 1818 overleed de laatste kostkoper en waren nog uitsluitend verstandelijk gehandicapte en psychiatrische patiënten opgenomen. Bij het archeologisch onderzoek kwamen verschillende beerputten aan het licht. De onderzochte vondstcomplexen geven een goed beeld van het gebruiksmateriaal. De ontwikkeling die het gasthuis doormaakte van een instelling met een breed scala van bewoners tot een specialistische inrichting is hierin goed te herkennen. In de loop van de 18de eeuw verdween het luxemateriaal bijna volledig. Mogelijk is dit in verband te brengen met het geleidelijk verdwijnen van de kostkopers.

8.3.2 Projecten relevant voor de ontwikkeling van de oeverzone

Muggeplein Politiebureau 1975 (project 48)⁶⁰

Dit onderzoek is uitgevoerd in de bouwput van het politiebureau (Afb. 34). Er was alleen toestemming op langs de bouwputranden enkele sleuven te graven. De eerste 3 m waren vestoord. In deze lagen bevond zich vondstmateriaal uit de 9de eeuw en later. Bij het onderzoek werden 7 kleine werkputten onderscheiden. Werkput I lag haaks op de verdwenen Noordenbergstraat. In de put werd een viertal hardplaatsen

60. Lubberding, 1975.

opgegraven. In werkput 2 en 3 lagen enkele losse sporen in het natuurlijke zand. Werkput 4 lag min of meer in het tracé van de Noordenbergstraat aan de zijde van de Barmhartige steeg. In een sleuf aan de Barmhartige steeg werden een aantal beschoeiingen parallel aan de IJssel aangetroffen. Het ging om een grote concentratie hout die verschillende soorten bevatte waaronder onder andere berken, eiken, beuken en dennenhout. In de getekende coupe van deze werkput waren verschillende fasen te zien. Een van de delen wordt geïnterpreteerd als scheepshout. Daarnaast zijn minimaal twee vlechtwerkwanden te herkennen. Deze vondsten worden door de opgravers geïnterpreteerd als een mogelijk havenkom haaks op de IJssel. Hoewel dit zeker niet kan worden uitgesloten kan bij gebrek aan documentatie ook niet worden uitgesloten dat het gaat om kaden evenwijdig aan de IJssel of kistwerk dat achter dergelijke kaden gelegen was. De laatste werkputten (5,6 en 7) waren feitelijk een 15de eeuwse houten tonput en twee bakstenen putten uit de 17de en 18de eeuw.

Afb. 34: Houtresten gevonden bij de bouw van het politiebureau in 1975.

Opgaving IJsselstraat 15 (project 86)⁶¹

Een opgraving door de ROB die helaas slechts in zeer beperkte mate is uitgewerkt door dhr. Hallewas (afb. 35). Het was een relatief kleine opgraving met een oppervlakte van slechts circa 160 m² die in veertien opgravingsvlakken is uitgevoerd. Het opgegraven gedeelte toonde vanaf maaiveld tot ongeveer 3 m diepte resten van de laatmiddeleeuwse bewoning. Vanaf een diepte van 3 m onder peil trof men voor het eerst duidelijk resten van beschoeiingen aan. De vroegste hiervan worden gedateerd in de 10de eeuw, de meest recente in de 12de eeuw. Er zijn maar liefst tien parallel aan de IJssel lopende kadewerken opgegraven. In totaal kunnen vier fasen van gebruik worden onderscheiden.

61. Hallewas, 1981; Hallewas, 1992; Vlierman, 1996 & Ringenier, 2001.

De oudste resten zijn beschoeiingen evenwijdig aan de IJssel. (afb. 36) Op de onderste vlakken werden in ten dele antropogeen beïnvloede afzettingen en ophogingslagen een tiental beschoeiingen aangetroffen die parallel aan de huidige IJssel liepen. Aangezien Karolingisch aardewerk en aardewerk jonger dan dat van het Pingsdorfer type bij deze beschoeiingen niet werd aangetroffen en ook de hier opvolgende fase waarin beschoeiingen loodrecht op de IJssel werden aangelegd nog geheel in de tijd valt dat Pingsdorfaardewerk in gebruik was kunnen deze beschoeiingen voorlopig in de 10de -11de en mogelijk de 12de eeuw worden gedateerd. In de tijd waarin deze beschoeiingen werden aangelegd verplaatste de IJssel zich in geringe mate in westelijke richting. De oudste acht beschoeiingen bevonden zich in de oostelijke helft van de put. Dit kan erop duiden dat de verlegging van de IJssel na de aanleg van de achtste beschoeiing wat sneller verliep. De vijfde, zesde en zevende beschoeiing lagen vrijwel tegen elkaar aan. Het geheel is omgevallen door druk van de ertegenaan liggende grond of erosie door de rivier en daarna vervangen door een achtste beschoeiing. Het ging in het algemeen om zware houtwerken van dikke ingeslagen palen en balken waartegen planken rustten. Van de vierde beschoeiing waren alleen de verkleuringen van de rechtopstaande takken van vlechtwerk bewaard, ook de achtste beschoeiing bestond uit dunne paaltjes met daartussen vlechtwerk. In veel gevallen kon worden geconstateerd dat het bij de planken en balken om secundair gebruikt hout ging. Enkele zware balken vertoonden op de korte kant van de rechthoekige doorsneden in de lengterichting verlopende groeven. Het waren waarschijnlijk balken van huizen, in de groeven kunnen de planken van wanden bevestigd zijn geweest.

Afb. 35: Overzichtsfoto van de opgraving aan de IJsselstraat.

Afb. 36: De beschoeiingen uit verschillende fases.

De tegen de balken rustende planken waren zeker bij vier beschoeiingen van schepen met platte bodem afkomstig (afb. 37). Het best bewaarde scheepshout bevond zich in de zevende beschoeiing. Het ging om een deel van de bodem van een schip waarvan de planken nog door de spanten bijeen werden gehouden. Ook het mastblok was nog op de bodem bevestigd. De aanzet van het boord aan de bodem was nog bewaard. De eerste boordplank was aan de buitenkant met houten pennen aan de bodem verbonden. De naad tussen bodem en boordplank was met mos gebreeuwd. Over dit mos was een latje aangebracht, dit geheel werd met ijzeren sintels (krammen) bijeen gehouden.

Op de achtste beschoeiing volgde waarschijnlijk een iets snellere verlegging van de IJsseloever. In de westelijke helft van de put werden slechts twee beschoeiingen aangetroffen. Ze bestonden uit ingeslagen palen waartussen vlechtwerk van rijshout was aangebracht. Beide waren onder de druk van de tegen de beschoeiing liggende grond in de richting van de IJssel omgedrukt. Bij de jongste beschoeiing werden toen deze griezelig scheef ging staan palen ingeslagen om omvallen te voorkomen.

De oudste beschoeiingen liepen over de hele breedte van de put door (ca 8 m). De vijfde tot en met achtste beschoeiing waren over een lengte van ca 5,5 m te vervolgen. Nummer vijf tot en met zeven hielden op ca 2 m van de noordwand van de put op, nummer acht boog op die hoogte om naar het oosten en was in die richting nog over ca 2 m te vervolgen. Een paal in het noordprofiel maakt het waarschijnlijk dat op de hoogte van deze beschoeiingen ook in noordelijke richting een voortzetting van deze beschoeiing heeft bestaan. Ook nummer negen boog op ca 1,5 m van het noordprofiel in oostelijke richting om. Nummer tien vertoonde op ca 5,5 m uit het zuidprofiel een onderbreking van ongeveer 0,75 m. De voortzetting in noordelijke richting die over ca 1,5 m te zien was had een iets andere richting dan het vorige stuk en was niet onder gronddruk scheefgezakt en dus ook niet door het inslaan van nieuwe palen versterkt. Het is vrijwel zeker dat dit patroon van steeds verder in de richting van de huidige IJssel aangelegde beschoeiingen voortgang vond. De huidige kademuur is er de laatste telg van. Dit blijkt ook doordat boven de beschoeiingen in het profiel zwak in de richting van de IJssel hellende lagen zijn aangebracht of opgeslibd.

Iets later dan de eerste beschoeiingen maar gelijktijd aan latere fasen dateren de beschoeiingen loodrecht op de IJssel. Op deze lagen, dus in een fase waarin de beschoeiing aan de IJssel op enige afstand ten westen van de opgravingsput lag, werden beschoeiingen aangebracht die loodrecht op de IJssel stonden. In de opgraving werden er een tweetal van aangetroffen bestaande uit planken en balkjes. De noordelijke van deze twee is waarschijnlijk iets ouder in aanleg dan de zuidelijke. Deze beschoeiing lag juist op de plek waar de negende beschoeiing in oostelijke richting omhoog. De ligging van de zuidelijke beschoeiing vertoonde geen overeenkomsten met oudere verschijnselen. Deze beschoeiingen dienden kennelijk om ophogingsgrond vast te houden die nodig was om tijdens hogere waterstanden te kunnen aanleggen.

In de derde fase waarschijnlijk in de 13de eeuw werd deze ontwikkeling van het waterfront doorbroken door de aanleg van de stadsmuur, die in het westprofiel te zien was. De muur vertoonde een tweetal spaarbogen, zoals ook het gereconstrueerde stuk van de tweede stadsmuur iets verderop. Bij de tweede muur liggen deze spaarbogen echter op een hoger niveau. De spaarbogen van de muur in de opgraving waren met zware daar koud tegenaan gemetselde klampen versterkt. Na de bouw van de muur werd het terrein verder opgehoogd. De lagen hellen nu niet meer naar de IJssel toe maar liggen vrijwel horizontaal. In deze lagen werd een groot aantal kuilen aangetroffen.

Langs de Kranensteeg werden op de hogere vlakken funderingen van een drietal huisjes aangetroffen (afb. 38). De zuidelijke begrenzing van de achtermuur van deze huisjes ligt exact boven de zuidelijke beschoeiing loodrecht op de IJssel. Het meest westelijke huisje dat oorspronkelijk mogelijk tegen de stadsmuur was aangebouwd was het oudste van de drie. Mogelijk gaat het om een gebouw dat verband hield met de Kranepoort die ernaast lag. In jongere bouwfases van dit huisje lopen vloerniveaus over de na afbraak nog aanwezige resten van de stadsmuur heen. De westelijke muur van het huis was toen waarschijnlijk op de resten van de stadsmuur gefundeerd (juist buiten de opgravingsput). In de huisjes konden vloerniveaus, haarden en enkele aspotten

Afb. 37: Detail van een beschoeiing waarin scheepshout is verwerkt.

worden vastgesteld. De beerput van het middelste huis bestond uit een houten ton. Het huis tegen de stadsmuur aan maakte voor beer gebruik van de uitgegraven ruimte

Opmerkelijk is dat de westwaarste (de IJssel in) ontwikkeling van de haven in de 10de-11de eeuw nogal traag verloopt. Per nieuwe beschoeiing werd soms maar een halve meter gewonnen. In de 12de eeuw loopt dit iets sneller en worden afstanden van vijf tot tien meter op de IJssel gewonnen door het bouwen van een nieuwe kade. Wanneer in de 13de eeuw de bakstenen stadsmuur wordt gebouwd is de ontwikkeling van de kade op het terrein tot stilstand gekomen. Daarna worden boven op het voormalige gebied van de kade langzaam maar zeker steeds meer huizen gebouwd. De situatie zoals deze langs de Kranensteeg nu nog te zien valt is mogelijk representatief voor de ontwikkeling van het gebied tot in de 16de eeuw. Op het opgravingsterrein zijn twee beerputten gevonden waarvan er één ruime hoeveelheid vondsten bevatte.⁶²

Afb. 38: De huisjes aan de Kranensteeg.

Grote Kerkhof 19 1979 (project 59)⁶³

Bij de restauratie van de Gekroonde Allemansgading werd de bestaande kelder met 0,5 m verdiept. In de kelder werd een proefsleuf haaks op de IJssel gemaakt om meer inzicht te krijgen in de bodemopbouw. Aan de zijde van de Welle lag de ongeroerde grond op 3,10 m + NAP, aan de zijde van het Grote Kerkhof op 3,79 m + NAP. Op verschillende plaatsen werden afvalkuilen vanuit dit niveau gevonden. De oudste vondst was een badorf scherf. Aan de Welle zijde stond de muur van het huis op de binnenste stadsmuur.

Opgraving Lindenstraat 1979 (project 62)⁶⁴

Deze opgraving was in feite een soort proefsleuf die werd aangelegd door de ROB en haaks op de IJssel lag. De natuurlijke bodem in de sleuf liep richting de IJssel sterk af. In het noordoostelijk deel van de sleuf lagen op de bodem van de sleuf enkele paalgaten en afvalkuilen. Deze bevatten badorf en kogelpot. Noemenswaardige vondsten zijn verder een smeltkroesje dat vermoedelijk uit het einde van de 10de eeuw dateert, gebrande leem, ijzerslakken en houtskool. Mogelijk een aanwijzing voor de productie van ijzer. In de sleuf werden verder twee beerputten aangetroffen.

Begeleiding Grote Kerkhof 7-9 (project 376)⁶⁵

Het betrof hier de archeologische begeleiding van de renovatie van een hotel. Het onderzoek bestond uit drie onderdelen. Allereerst werd de achtertuin ongeveer 0,5 meter ontgraven waarbij enkele muren van een achterhuis en een waterput gedocumenteerd werden. Daarna werd in deze tuin een liftschacht aangelegd. Omdat vanwege de veiligheid alleen met een bekisting kon worden gewerkt, kon het profiel nauwelijks worden gedocumenteerd. Desondanks werd op de bodem van de liftschacht, onder de middeleeuwse ophogingslagen, een opvallende vondst gedaan. Op een diepte van ongeveer 3 m werd een prehistorische akkerlaag aangesneden. Onder deze ophogingslaag werd een silokuil gevonden die een grote hoeveelheid aardewerk uit de midden ijzertijd bevatte. Tussen de scherven bevond zich een grote hoeveelheid verbrand graan. Dit bevestigt ideeën dat de IJsseloever hier veel verder naar het westen lag dan ter hoogte van de Polstraat. Vermoedelijk ligt hier

62. Bartels, 1999, 375 en 435.

63. Lubberding, 1980, 405-409.

64. Halbertsma, 1979, 62-63.

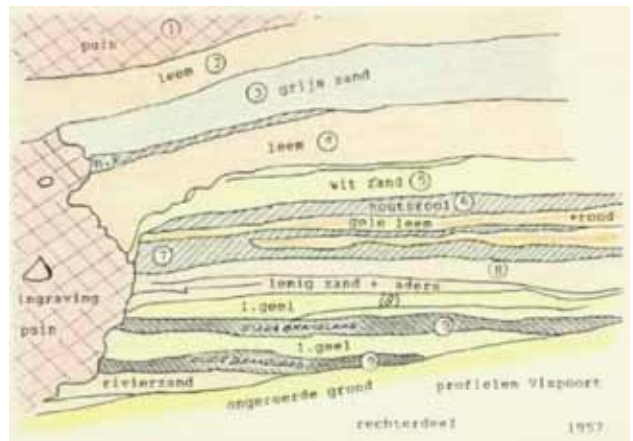
65. Eimermann, 2013.

een soort uitstulping die doorloopt tot de westzijde van het Grote Kerkhof. Het derde onderdeel van het project betrof het begeleiden van de ontgraving van een deel van de kelder. De laat middeleeuwse kelder was tot diep in de middeleeuwse ophogingslagen ingegraven. Onder de vloer werden dan ook vooral afvalkuilen en ophogingslagen uit de 9de en 10de eeuw aangetroffen.

8.3.3 Projecten relevant voor de ontwikkeling van de verdedigingswerken

Opgraving Vispoort 1957 (project 26)⁶⁶

Dit onderzoek werd uitgevoerd op de hoek van de Welle en de Vispoort vrijwel aansluitend aan het plangebied (afb. 39). Onder de voorgevels van de huizen aan de Achter de Muren werd de binnenste stadsmuur teruggevonden. Het voorste deel van het terrein aan de Vispoortzijde bevatte veel kelders en (beer)putten. Aansluitend aan een van de kelders werd een (secundair) muurfragment van tufsteen gevonden. Er konden enkele profielen worden gedocumenteerd die een globale opbouw geven van de bewoningsgeschiedenis ter plaatse. De profielen bevatten leemvloeren, brandlagen en ophogingen die door Dorgelo op basis van keramiek in de 10de tot de 13de eeuw worden gedateerd. De zandbodem bevond zich op ongeveer 3 m onder maaiveld. Een profiel haaks op de Noordenbergstraat toonde een vergelijkbare opbouw van afwisselende leemlagen en houtskoolpakketten die werd doorsneden door de insteek van de stadsmuur die tot een diepte van 4,5 m onder maaiveld reikte. De stenen van deze muur hadden een lengte van 28 cm en de muur was 1 m dik. (afb. 40) In de sleuf veel botten en koeienhoorns. Verder in het zand een staande balk die door Dorgelo als een mogelijk restant van een oudere omwalling wordt gezien. Het kan ook goed gaan om een kadewerk dat aan de stadsmuur vooraf ging. De stadsmuur langs de Achter de Muren is in noordelijke richting gevolgd. Mogelijk strekte dit onderzoek zich zelfs uit tot op de huidige onderzoekslocatie. Omdat de tekeningen ontbreken, is de omvang en diepte van het onderzoek helaas onbekend. Halverwege was een verdikking tot 2 m te zien die als steunbeer of muurboogfundering wordt geïnterpreteerd. Aan de Noordenbergstraat werden in de kelders boringen gezet die ook weer de ophogingspakketten op de oever van de IJssel lieten zien. De gele zand bodem werd niet aangetroffen.

Afb. 39: Opgravingstekening van de opgraving Vispoort 1957.

Afb. 40: De stadsmuur ter hoogte van de opgraving Vispoort 1957.

Opgraving Vispoort 1969 (project 39)⁶⁷

Bij reconstructie van riolering en bestrating werd een deel van de Vispoort uit de 14de eeuw waargenomen. Alleen de buitenzijde van de poort is gedocumenteerd. Binnen het plangebied hoeft geen rekening te worden gehouden met de aanwezigheid van resten van deze poort.

66. Lubberding, 1996, 287.

67. Lubberding, 1996, 288.

Opgraving Welle Duimpoort 1976 (project 52)⁶⁸

In 1976 vond een waarneming plaats bij de aanleg van een persriool op de Welle. Ter hoogte van bastion Graaf van Buren werd een 2 m dikke muur haaks op de Welle doorsneden. Vermoedelijk gaat het hier om een van de buitenmuren van dit bastion. Langs het gehele parallel aan de IJssel gelegen tracé werden delen van de buitenste stadsmuur met de daarachter gelegen spaarbogen teruggevonden. Ter hoogte van de doorgang van Grote Kerkhof naar de Welle werd een van de twee rondelen van de Duimpoort aangesneden. Een deel van de muur naast het rondeel was bekleed met kalkzandsteen. Deze natuurstenen platen diende uitsluitend ter versiering en waren ondermeer voorzien van een balknis en een kettinggat. De rest van de muur met spaarbogen en het rondeel zelf, bestonden uit baksteen in kalkmortel. De dikte van muur en rondeel was niet te meten.

De opgraving leverde ook informatie op over de straatniveaus. De bestaande bestrating lag op 6,42 m + NAP. Op 5,60 m + NAP lag een oudere bestrating van baksteen. Op 5,20 + NAP lag een bestrating van keitjes. De muur was hier tot aan de onderzijde van de sleuf van natuursteen platen voorzien. Dit zou er op kunnen wijzen dat het straatniveau destijds onder 4,60 m + NAP lag. Alle aangetroffen resten zijn onderdeel van de buitenste stadsmuur die buiten de locatie van het plangebied, iets verder naar de IJssel gelegen is.

Opgraving Welle 1978 (project 54)⁶⁹

Bij dit onderzoek werden resten aangetroffen van de binnenste stadsmuur waartegen aan de binnenzijde muurhuizen stonden. Bij de huizen aan de binnenzijde van de muur werd een beerput gevonden. Aan de buitenzijde van de stadsmuur lag een zwaar bakstenen riool. Het kwam vanuit het zuidoosten en raakte op enig moment de stadsmuur. Vandaar volgde het riool de stadsmuur. Het riool wordt op basis van vondsten in de vulling in de 18de eeuw gedateerd. Voor de binnenste stadsmuur lag een bestrating van veldkeien met een soort stoep van baksteen. De bestrating was in een patroon gevleid. Uit boringen van de aannemer bleek dat onder de straat nog houten beschoeiingen aanwezig geweest moeten zijn. Iets verder naar het zuiden lag de buitenste stadsmuur.

8.3.4 Projecten in de directe omgeving van het plangebied**Waarneming Noordenbergstraat 1906 (project 3)⁷⁰**

Het betreft een kleine waarneming bij het aanleggen van het fundament van een pakhuis tot een diepte van 6 m. Er werden in de bodem geslagen palen met daarover en tegen planken gevonden. Mogelijk gaat het hier om kadewerken vergelijkbaar met de vondsten aan de IJsselstraat. Opvallend is de vondst van een menselijk skelet dat met het hoofd naar onder op de bodem is aangetroffen. Deze waarneming is in de verwachtingskaart aan de noordoostzijde van de Noordenbergstraat geplaatst. Dit zou betekenen dat de oever hier veel verder naar binnen ligt dan aangenomen wordt.

Waarneming Riolsleuf Graven/Nieuwe Markt 1954 (project 23)⁷¹

Tijdens de aanleg van een riool door de Graven werden door Alex Dorgelo enige waarnemingen verricht. Hij maakt melding van een beschoeiing ongeveer ter hoogte van de hoek van de Graven en de Nieuwe Markt, tussen de rooilijn van de Graven en het midden van de straat. De exacte locatie van deze waarneming kan echter op basis van de summiere beschrijving niet worden vastgesteld.

Waarneming Noordenbergstraat 13 1965 (project 33)

Losse vondst in een riolsleuf tegenover Noordenbergstraat 13. Het betreft een scherf Fries streepbandaardwerk.

68. Lubberding, 1976, 14-16.

69. Halbertsma, 1979, 62-63.

70. Dorgelo, 1960, 4.

71. Dorgelo, 1960, 5.

Waarneming Noordenbergstraat 41 1981 (project 79)⁷²

Waarneming in de kelder van Noordenbergstraat 41. De kelder was relatief klein en vrij recent, waarschijnlijk 19de eeuws. Hiervoor was de kelder vermoedelijk 1,5 m smaller. In de kelder bleek eerder al illegaal naar archeologische resten te zijn gegraven. Toch werden de resten van een bakstenen vloer aangetroffen, met daaronder nog drie lemen vloeren. Onduidelijk was of deze lemen vloerniveaus nog resten van keldervloeren waren, of dat het vloerniveaus uit de 12de of 13de eeuw waren. Uit deze periode zijn enkele scherven (Pingsdorf, Paffrath, Andenne en Besenstrich) verzameld.

8.4 Archeologische verwachting van de vindplaats

In deze paragraaf wordt de archeologische verwachting voor het plangebied beschreven. Hierbij wordt een inhoudelijk archeologisch verwachtingsmodel opgesteld. Dit model is gebaseerd op de inhoudelijke archeologische kennis afkomstig uit de eerder besproken onderzoeken, geplaatst in de context van de huidige theorieën over de ontwikkeling en de indeling van de binnenstad van Deventer. Samen met de beschikbare informatie over de toekomstige bouwplannen en de gegevens over verstoringen in het verleden wordt dit in hoofdstuk 9 op basis hiervan een gespecificeerde archeologische verwachting opgesteld.

De archeologische verwachting voor het plangebied is onderverdeeld in vijf chronologisch opeenvolgende perioden. Deze indeling is mede gebaseerd op de aard van de verwachte sporen en de ontwikkelingen binnen de nederzetting en stad die zich in de loop van de tijd hebben voorgedaan. Iedere periode wordt apart besproken, waarbij de aard van de verwachte sporen en structuren voor deze periode nader worden toegelicht. Daarnaast wordt een indicatie gegeven van het verwachte vondstmateriaal dat uit de betreffende fase kan worden aangetroffen. De inschatting van de omvang van verschillende materiaalgroepen heeft een sterk indicatief karakter (in de orde van tientallen, honderdtallen, enige duizenden etc.) en heeft slechts als doel een beeld te geven van de verwachte omvang van de verschillende categorieën. De opdeling in perioden is nodig, omdat de ruimtelijke en functionele indeling van het terrein binnen het plangebied per periode sterk kan zijn veranderd. De perioden die in het verwachtingsmodel worden onderscheiden zijn:

1. Prehistorie (met de nadruk op de periode vanaf het Mesolithicum t/m de inheems-Romeinse tijd)
2. De vroege middeleeuwen (met de nadruk op de 8ste en de eerste helft van de 9de eeuw)
3. De vroegmiddeleeuwse stad (de periode tussen ca 850 en 950)
4. De vol- en laatmiddeleeuwse stad (de periode tussen 950 en 1600)
5. De stad in de nieuwe tijd (de periode tussen 1600 en 1950)

8.4.1 De prehistorie**Verwachtingsmodel**

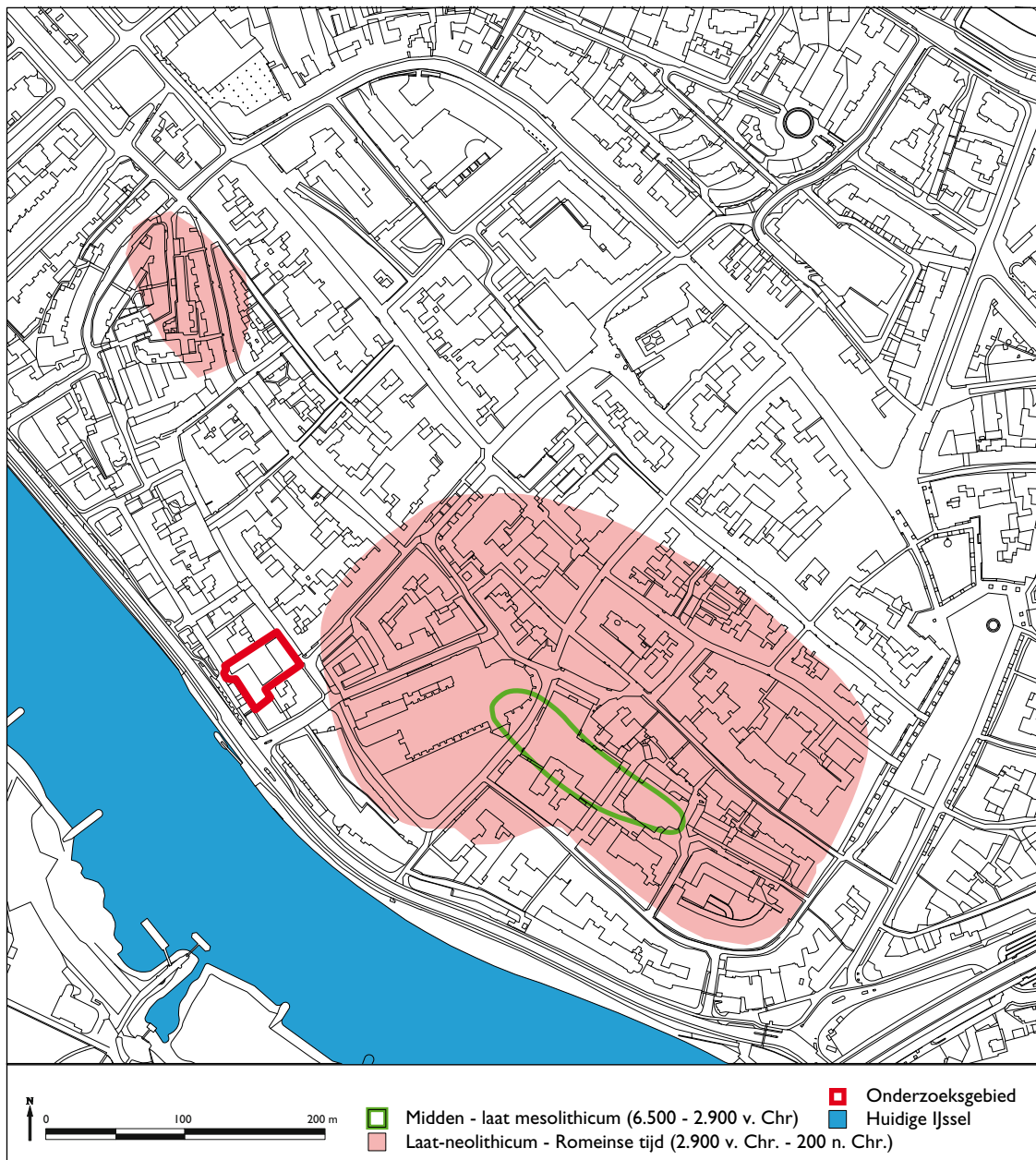
Dorgelo maakte in zijn opgravingsverslag van het onderzoek naar de Bisschopshof melding van de vondst van enkele prehistorische scherven, die met name in het zuidelijke deel van het opgravingsterrein leken voor te komen.⁷³ Onduidelijk is of deze scherven uit grondsporen afkomstig zijn. Dorgelo dateerde de scherven in de ijzertijd en de midden-Romeinse tijd (800 v. Chr. – 200 n. Chr.). Ook Groothedde maakt in zijn verslag van het onderzoek op de Nieuwe Markt in 1994 melding van een kuil met aardewerkscherven uit de late ijzertijd en Romeinse tijd (200 v. Chr. – 200 n. Chr.) Scherven en sporen uit de prehistorie worden regelmatig in de Deventer binnenstad aangetroffen. De bekende vindplaatsen concentreren zich in het gebied tussen de

72. Thijssen, 1979.

73. Dorgelo, 1956, 48 en 59.

Polstraat, de Assenstraat en de Nieuwe Markt (afb. 41).⁷⁴ In dit gebied wordt direct op het natuurlijke zand een akkerlaag aangetroffen met een dikte van maximaal 40 cm. Het aardewerk dat hierin is aangetroffen dateert uit het laat-neolithicum, de bronstijd, ijzertijd en Romeinse tijd.⁷⁵ De vondsten uit de opgraving aan de Nieuwe Markt lijken dus in ieder geval op bewoning gedurende een deel van deze lange periode te wijzen.

In de directe omgeving van het plangebied moet ook rekening worden gehouden met de mogelijkheid van vondsten uit het mesolithicum (ca. 8.800 – 4.900 v. Chr.). Bij recent onderzoek op het Burseplein werd onder de laatprehistorische akkerlaag onverwacht een aantal haardkuilen en een activiteitenlaag aangetroffen uit

Afb. 41: Verwachting prehistorie.

74. Hierbij moet echter wel worden opgemerkt dat deze zone van de stad relatief intensief archeologisch is onderzocht en uitgewerkt. Daarentegen zijn bij recente, systematisch uitgewerkte onderzoeken in andere delen van de stad geen prehistorische vondsten bekend. Bij het onderzoek aan het Muggeplein in 2006 werd het onderste vlak echter niet onderzocht, waardoor de aanwezigheid van een prehistorische fase in de oeverzone van het Noordenbergkwartier niet kan worden uitgesloten. Spitzers maakt wel melding van vondsten van 'streepbandaardewerk' uit de tijd rond het begin van de jaartelling, gevonden op de hoek van de Molenstraat en de Lindenstraat (Spitzers, 1996, noot 4).

75. Vermeulen, Mittendorff & Bartels, 2007, 18: Determinatie door I. Hermsen (Archeologie Deventer).

het midden- en laat-mesolithicum (ca. 6.500 - 5.000 v. Chr.).⁷⁶ De activiteitenlaag bevatte een groot aantal vuurstenen objecten, zowel productieafval van het fabriceren van vuurstenen werktuigen als de werktuigen zelf of delen daarvan. Gezien het voorkomen van sporen uit de latere prehistorie op de Nieuwe Markt kan de aanwezigheid van mesolithische sporen in dit deel van de binnenstad niet worden uitgesloten. Dorgelo spreekt in zijn opgravingsverslag van 'brandkuilen' in het zuidelijke deel van de opgravingsput.⁷⁷ Omdat Dorgelo geen verdere beschrijving van deze sporen geeft, kan niet worden uitgesloten dat het hier mesolithische haardkuilen betreft.

Het onderzoeksgebied ligt net buiten de gereconstrueerde omvang van het prehistorische akkerareaal in dit deel van de binnenstad. Omdat met name voor het onderzoeksgebied zelf en in de directe omgeving geen gegevens over de aanwezigheid van een akkerlaag beschikbaar zijn, kan niet worden uitgesloten dat een deel van het onderzoeksgebied toch binnen het prehistorische akkerareaal lag. Op basis van de nu beschikbare gegevens kan de trefkans voor resten uit de prehistorie echter als zeer klein worden ingeschat. De bekende sporen uit het mesolithicum lijken allen op de relatief hoger gelegen delen van dit areaal te hebben gelegen. De trefkans voor sporen uit het mesolithicum kan voor het onderzoeksgebied als zeer klein tot nihil worden ingeschat.

Verwachte sporen en structuren

- Er bestaat een zeer kleine kans op het aantreffen van de randzone van een prehistorische akkerlaag uit het laat-neolithicum tot midden-Romeinse tijd (ca 800 v. Chr. – 200 n. Chr.)
- Eventueel nederzettingssporen uit dezelfde periode, zoals paalkuilen van gebouwplattegronden en afvalkuilen. De trefkans voor deze sporen wordt als zeer klein ingeschat.
- Deze sporen bevinden zich indien aanwezig op relatief grote diepte, naar verwachting aan de Noordenbergstraatzijde op een diepte van 2-3 m onder maaiveld. Aan de Wellezijde is de kans op sporen uit deze periode zeer klein, als gevolg van erosie door de IJssel. Op zeer grote diepte (>5 m) kunnen eventueel lagen met verspoeld materiaal aanwezig zijn.

Verwacht vondstmateriaal

- Het verwachte vondstmateriaal uit deze periode bestaat, indien aanwezig, voor het grootste deel uit relatief kleine hoeveelheden gefragmenteerd prehistorisch aardewerk.
- De trefkans voor organisch vondstmateriaal is zeer gering.

8.4.2 De vroege middeleeuwen (ca. 700 – 850 n. Chr.)

Verwachtingsmodel

Sporen van de vroegste fase van het middeleeuwse Deventer zijn tot op heden slechts sporadisch aangetroffen. Het feit dat de Angelsaksische missionaris Lebuinus rond 770 een kerkje stichtte op de oostelijke IJsseloever, in de 'plaats genaamd Daventre', wijst op enige mate van bewoning of activiteit op deze plaats.⁷⁸ De tot op heden bekende sporen en vondsten uit de periode voor 850 wijzen op een bescheiden nederzetting van verspreide gebouwen met een overwegend agrarische functie.⁷⁹ Op basis van de verspreiding van deze vondsten kan een hypothetisch beeld van de omvang van de nederzetting in deze fase worden gevormd (afb. 42). Waarschijnlijk bevond het houten kerkje van Lebuinus zich onder of in de directe omgeving van de huidige Lebuinuskkerk, langs de doorgaande landroute van de Veluwe richting het huidige Duitsland. Een mogelijke locatie ten noorden van de huidige kerk is al gesuggereerd door Spitzers.⁸⁰ Waarschijnlijk concentreerde de bewoning zich eveneens langs deze route, in de directe omgeving van de kerk.⁸¹ Mogelijk breidde het bewoonde areaal

76. Vermeulen, Mittendorff & Bartels, 2007, 17 en Vermeulen en Mittendorff, 2008, 21.

77. Dorgelo, 1956, 48.

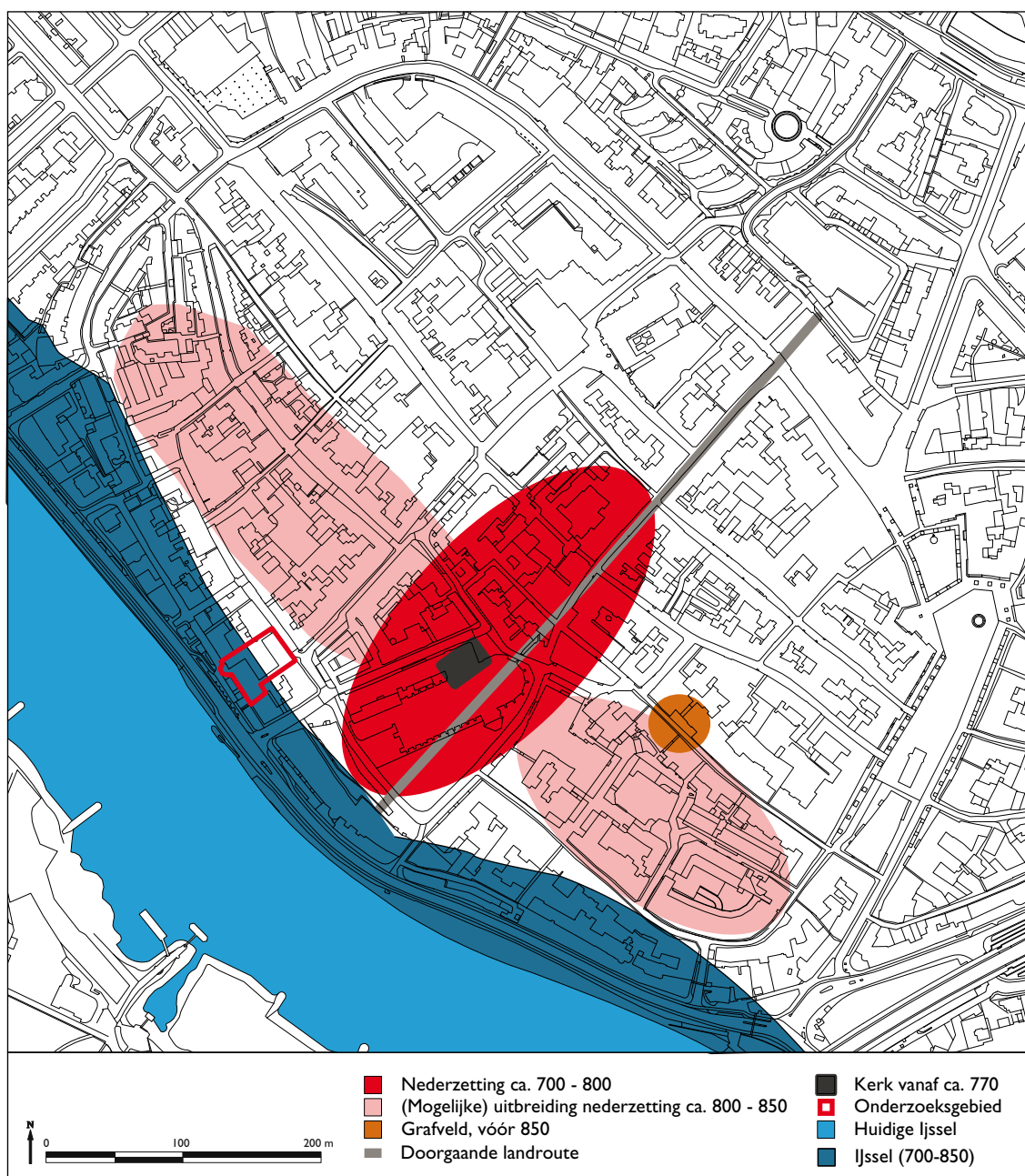
78. Van Vliet, 2004, 131; Diekamp, 1881, 18: '... in loco cuius vocabulum est Daventre'.

79. Mittendorff, 2007, 276 en Mittendorff & Vermeulen, 2009 (in druk).

80. Spitzers, 1992, 25-26.

81. Mittendorff, 2007, 23.

zich in de eerste helft van de 9de eeuw uit tot het gebied tussen de Polstraat en de Assenstraat. Meerdere huisplattegronden in dat gebied kunnen voorsnog in de eerste helft van de 9de eeuw worden gedateerd.⁸² Het is echter met de huidige stand van kennis niet uitgesloten dat het gebied tussen Polstraat en Assenstraat ook al in de 8ste eeuw tot het nederzittingsareaal behoorde. Evenmin kan op dit moment worden uitgesloten of bevestigd dat niet ook op andere plaatsen langs de Ijsseloever in deze periode al bewoning plaatsvond. Het onderzoeksgebied bevindt zich net buiten de zone van de veronderstelde 8ste en vroeg-9de-eeuwse nederzetting. De trefkans voor sporen uit deze periode is dan ook gering. Hierbij moet wel worden aangetekend dat voor het onderzoeksgebied slechts weinig gegevens beschikbaar zijn. Waarschijnlijk liep de toenmalige Ijsseloever dwars door het onderzoeksgebied. Het kan op basis van de beschikbare gegevens niet worden uitgesloten dat de oudste kadewerken mogelijk al in deze periode zijn aangelegd.

Afb. 42: Verwachting 700-850.

82. Mittendorff, 2007, 276.

Verwachte sporen en structuren

- Zeer kleine kans op nederzettingssporen, bestaande uit paalsporen van verspreide agrarische bewoning, haardplaatsen, afvalkuilen en eventueel waterputten.
- In het zuidwestelijk deel van het onderzoeksgebied mogelijk resten van oeverwerken langs de toenmalige IJsseloever, bijvoorbeeld beschoeiingen of kadewerken.
- Deze sporen bevinden zich indien aanwezig op relatief grote diepte, naar verwachting aan de Noordenbergstraatzijde op een diepte van 2-3 m onder maaiveld. Aan de Wellezijde is de kans op sporen uit deze periode zeer klein, als gevolg van erosie door de IJssel. Op zeer grote diepte (>5 m) kunnen eventueel lagen met verspoeld materiaal aanwezig zijn.

Verwacht vondstmateriaal

- Het grootste deel van het verwachte vondstenspectrum uit deze periode bestaat uit relatief kleine aantallen (enkele tientallen) scherven keramiek.
- Tevens moet rekening worden gehouden een kleine trefkans voor metalen voorwerpen (maximaal enkele objecten). Metaalvondsten uit deze periode zijn erg zeldzaam, daarom komt een groot deel van deze vondsten waarschijnlijk in aanmerking voor conservering.
- De trefkans op organisch vondstmateriaal is gering, alleen in eventuele waterputten en in de natte oeverzone kan deze categorie nog aanwezig zijn.

8.4.3 De vroegmiddeleeuwse stad (ca. 850 – 950)**Verwachtingsmodel**

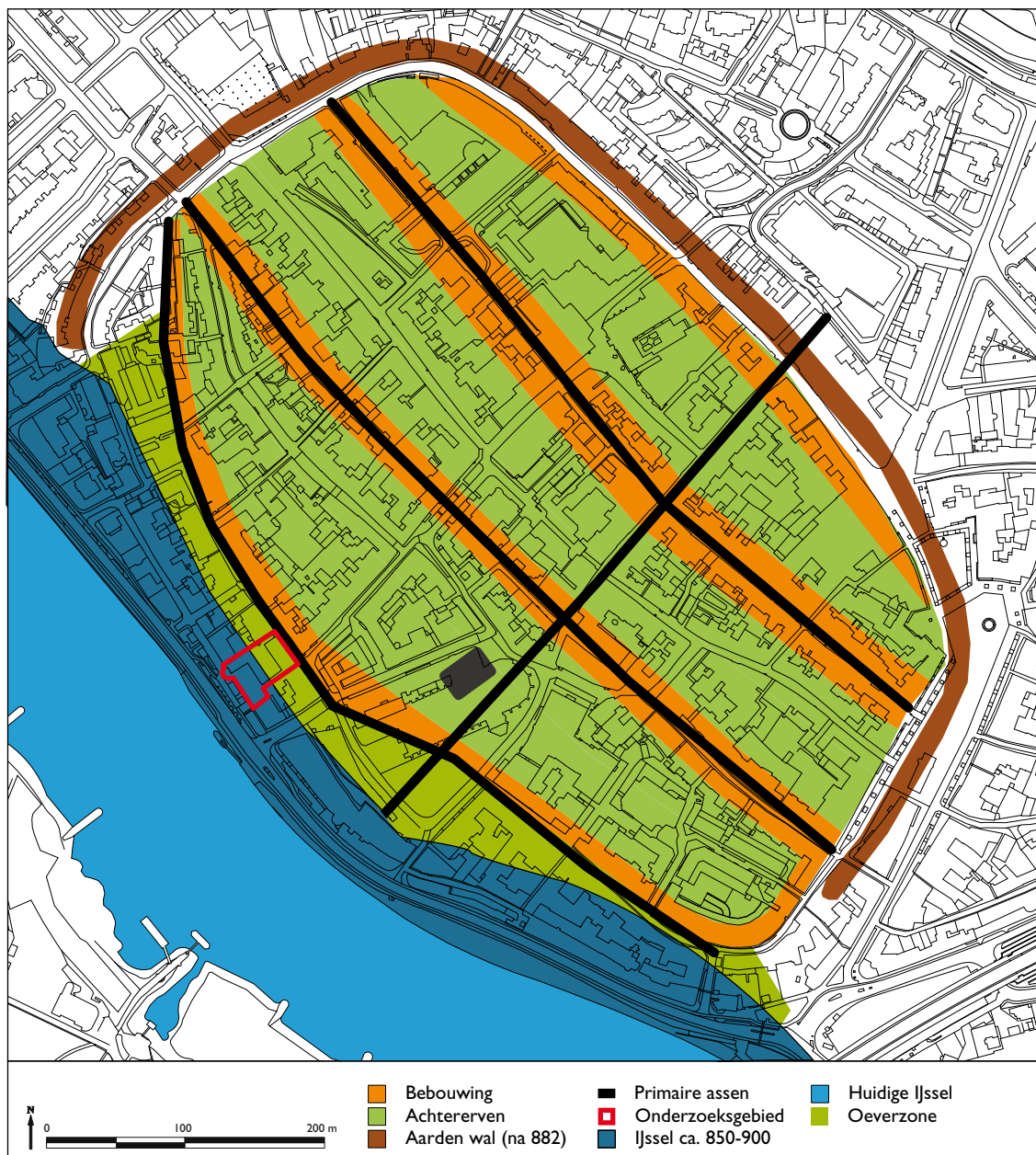
Rond 850 onderging de ruimtelijke structuur van de nederzetting een ingrijpende verandering. In plaats van een extensieve nederzetting met verspreide bewoning, kreeg de nederzetting een planmatig karakter met een systematische verkaveling.⁸³ Deze verkaveling was georiënteerd op drie hoofdassen, die parallel aan de IJssel liepen.⁸⁴ Het onderzoeksgebied ligt ten zuidwesten van de eerste as (Polstraat – Noordenbergstraat) (afb. 43). De bewoning concentreerde zich in deze periode in een strook van ongeveer 20 m breed langs deze hoofdassen.

Het onderzoeksgebied is gelegen tussen de straat en de toenmalige IJsseloever. Op basis van de beschikbare gegevens kan niet worden vastgesteld of de IJsselzijde van de Noordenbergstraat ook was bebouwd (zie ook 8.3.4. voor de ontwikkeling van de bebouwing in dit deel van de binnenstad). Het onderzoek op het Muggeplein (project 262) leverde weliswaar aanwijzingen op voor bewoning en gebruik van de percelen ten westen van de Noordenbergstraat, maar omdat de datering en interpretatie van veel structuren nog niet uitputtend zijn vastgesteld, kunnen geen harde uitspraken worden gedaan. Voor het onderzoeksgebied kan zeker niet worden uitgesloten dat deze zijde was ingericht als oeverzone, dat wil zeggen met bijvoorbeeld houten platformen en kadewerken, zoals die ook voor Dorestad worden verondersteld. Het zuidwestelijke deel van het onderzoeksgebied ligt in deze periode in ieder geval nog in de zone waar beschoeiingen en kadewerken worden verwacht. Uit het onderzoek aan de IJsselstraat blijkt dat grote delen van deze beschoeiingen werden vervaardigd uit hergebruikt scheepshout. Daarmee kan het onderzoek naar deze constructies van groot belang zijn voor het verkrijgen van een beeld welke scheepstypen in deze periode in Deventer vertegenwoordigd waren.

Omdat weinig bekend is van het gebruik van de oeverzone, moet in dit stadium van het onderzoek dus nog rekening worden gehouden met een grote variatie aan mogelijk aanwezige sporen. De trefkans voor houten constructies, zoals kadewerken, beschoeiingen en eventueel steigervormige constructies is hoog. Deze constructies kunnen op basis van hun oriëntatie en constructiewijze mogelijk aanvullend inzicht verschaffen in de wijze waarop het onderzoeksgebied verkaveld was. Tevens kunnen op de oever afval- en beerkuilen worden verwacht. Indien de oeverzone ook bebouwd was, moet ook rekening worden gehouden met huisplattegronden en eventueel bijgebouwen.

83. Mittendorff, 2007, 277.

84. Vermeulen, Nalis & Havers, 2006, 53-59.

Afb. 43: Verwachting 850-950

Omdat het onderzoeksgebied zich in deze periode op de overgang van de nederzetting naar de IJssel bevindt, zijn naar alle waarschijnlijkheid op de voormalige oevers grote hoeveelheden afval gedumpt. Naast het niet-structureel dumpen van afval in de rivier, blijkt uit het onderzoek aan de IJsselstraat dat afval ook werd gebruikt om de bodem achter nieuw aangelegde beschoeiingen aan te plemmen. Vanwege de sterk vochtige bodem zijn de conserveringsomstandigheden in het onderzoeksgebied, zeker op grotere diepte, uitstekend, waardoor ook organisch materiaal zeer goed bewaard is gebleven.

Verwachte sporen en structuren

- Uit de periode tussen 850 en 900 worden vooral sporen verwacht die samenhangen met de inrichting van de oeverzone, zoals houten kadewerken, beschoeiingen en eventueel steigers.
- Indien de oeverzone ook bebouwd was, kunnen resten van huisplattegronden aanwezig zijn.
- Sporen van perceelsbegrenzingsen kunnen mogelijk worden afgeleid uit de oriëntatie en constructiewijze van de houten kadestructuren.

- Deze sporen bevinden zich indien aanwezig op relatief grote diepte, naar verwachting aan de Noordenbergstraatzijde op een diepte van 2-3 m onder maaiveld. Aan de Wellezijde bevinden de resten van houten kadewerken zich op een diepte van minimaal 3 m onder maaiveld.

Verwacht vondstmateriaal

- De grootste materiaalgroep in deze periode wordt gevormd door de keramiek (tienduizenden tot mogelijk meer dan honderdduizend scherven). Deze kunnen worden aangetroffen in afvalkuilen, maar vooral in afvaldumps op de IJsseloever en in aanplempingslagen.
- De kans op diverse metalen voorwerpen is groot (enkele honderden voorwerpen). Een groot deel hiervan komt waarschijnlijk in aanmerking voor conservering vanwege de goede conserveringsomstandigheden.
- De groep organisch vondstmateriaal bestaat in deze periode voor het grootste deel uit botmateriaal. Het betreft grote hoeveelheden consumptieafval van dierlijk botmateriaal of visbotten, in de vorm van afvaldumps op de oevers. In deze afvaldumps zijn waarschijnlijk ook artefacten van bewerkt botmateriaal aanwezig. Deze vondsten zijn waarschijnlijk goed geconserveerd. De kans op menselijk skeletmateriaal is gering.
- Ook andere organische vondstcategorieën zijn waarschijnlijk ruim vertegenwoordigd, vanwege de uitstekende conserveringsomstandigheden. Hieronder bevinden zich onder meer zaden, pitten, pollen. Ook in beer- en afvalkuilen kunnen deze vondstgroepen goed geconserveerd aanwezig zijn.
- Houtvondsten kunnen met name worden verwacht in de oeverzone, in de vorm van kadewerken, beschoeiingen en eventuele steigerconstructies. Deze bestaan waarschijnlijk voor een groot deel uit hergebruikt scheepshout en mogelijk ook van woonhuizen, waardoor de informatiewaarde van het hout groot is. Dat betekent dat grote hoeveelheden houtfragmenten voor aanvullend onderzoek in aanmerking zullen komen. Daarbij zijn de houtresten waarschijnlijk goed tot zeer goed geconserveerd vanwege de vochtige omstandigheden.

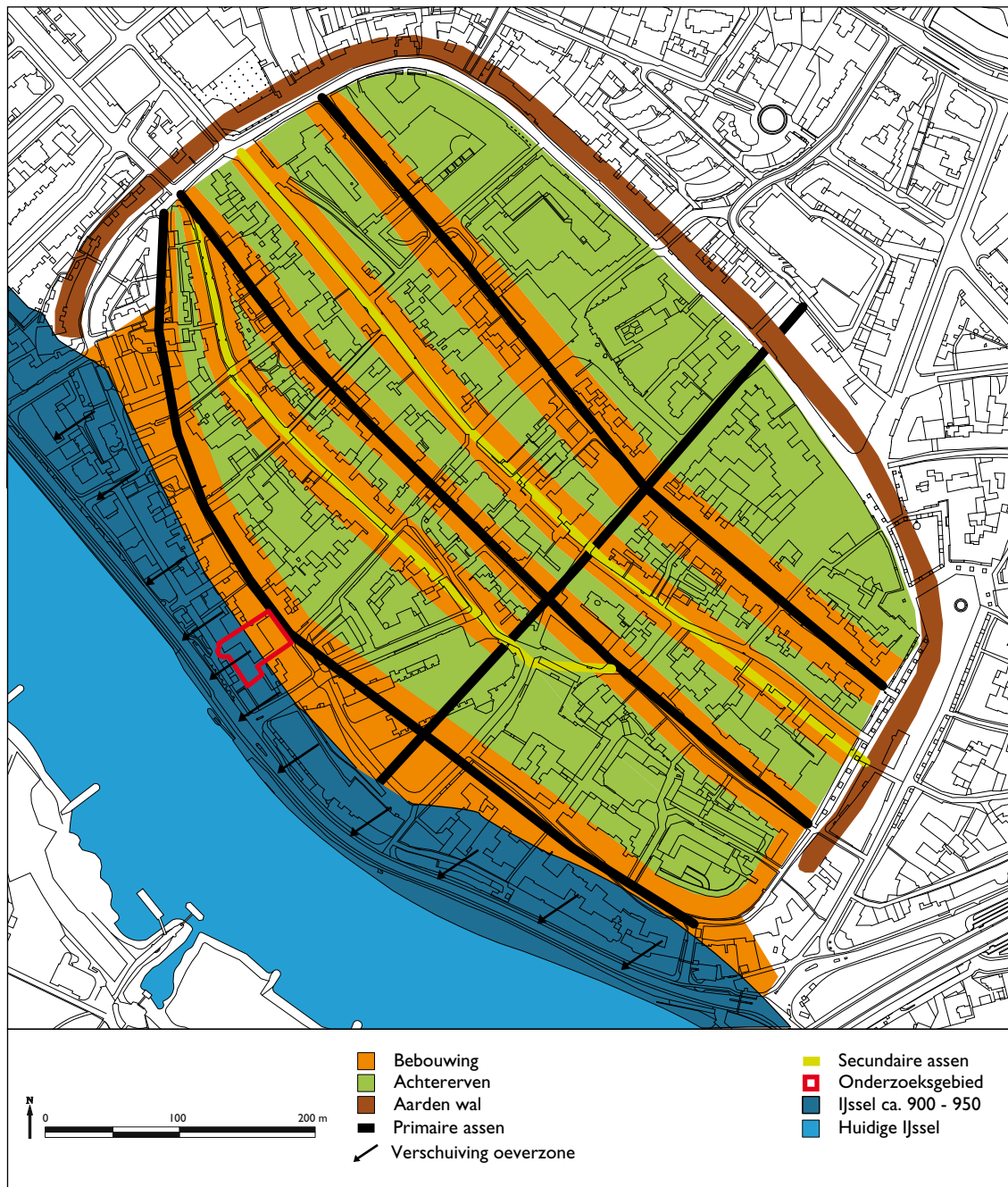
8.4.4 De vol- en laatmiddeleeuwse stad (de periode tussen 950 en 1300)

Verwachtingsmodel

Vanaf de 10de eeuw zijn er aanwijzingen dat aan de westelijke zijde van de Noordenbergstraat bebouwing stond. Deze aanwijzingen bestaan onder meer uit de vondsten van leenvloeren en afvalkuilen aan deze zijde van de straat (projectnr's. 79 en 113). Omdat de datering van deze vondsten niet scherp is en het kleinschalige waarnemingen betreft, kunnen hier helaas geen harde conclusies uit worden getrokken met betrekking tot het moment van de eerste bebouwing aan deze zijde van de straat. Het onderzoek op het Muggeplein (project 262) leverde naast enkele aanwijzingen voor bewoning in de 9de eeuw duidelijke sporen van bebouwing op in de vorm van een kelder van een houtskeletbouw huis, waarschijnlijk uit de tweede helft van de 10de eeuw. Aangenomen kan worden dat, vanaf de 10de eeuw tenminste een smalle strook ten westen van de Noordenbergstraat was bebouwd, in eerste instantie met houten bebouwing. De mogelijkheid tot bebouwing was waarschijnlijk afhankelijk van de afstand tussen de straat en de toenmalige IJsseloever, die per locatie verschilde. Ter hoogte van het onderzoeksgebied lijkt deze strook relatief smal te zijn geweest, bijvoorbeeld in vergelijking met het Muggeplein. Daardoor is ook niet zeker dat onderzoeksgegevens van andere locaties voor deze periode één op één toepasbaar zijn op het onderzoeksgebied.

De periode tussen 950 en 1300 wordt gekenmerkt door het geleidelijk verplaatsen van de IJsseloever in westelijke richting. De snelheid van deze verplaatsing verliep gedurende deze periode waarschijnlijk niet altijd in hetzelfde tempo, daarbij verschilde dit tempo mogelijk ook per locatie. De oeververplaatsing kwam in ieder geval ten einde omstreeks de voltooiing van de (buitenste) stadsmuur aan deze zijde van de stad. In deze bureaustudie wordt het einde van deze fase in de ontwikkeling van het onderzoeksgebied op 1300 gesteld, maar dit moment kan door gebrek aan gegevens niet scherp worden bepaald. Ook over de ontwikkeling van de stadsmuur aan deze zijde van de stad bestaan nog onduidelijkheden.

Het beeld dat in grote lijnen voor het onderzoeksgebied kan worden geschetst, is dat volgend op de verplaatsing van de IJsseloever, ook de bebouwde zone ten westen van de Noordenbergstraat zich geleidelijk

Afb. 44: Verwachting 950-1300

uitbreidde. In de beginfase van dit proces, gedurende de 10de eeuw, zal hooguit sprake zijn geweest van een smalle bebouwde zone direct langs de Noordenbergstraat, waar houten bebouwing heeft gestaan. Ook het eindpunt van het proces kan met enige slagen om de arm worden geschetst: de diverse onderzoeken in de directe omgeving wijzen op de aanwezigheid van bakstenen gebouwen vanaf de 14de/15de eeuw, die zich waarschijnlijk uitstrekten tot tegen de stadsmuur (op de locatie en ontwikkeling van de stadsmuur wordt verderop in deze paragraaf ingegaan).

Aan het eind van deze periode startte een proces van verstening van de houten bebouwing. De toepassing van baksteen als bouw materiaal vond waarschijnlijk vanaf het eind van de 13de eeuw plaats en nam vanaf de 14de eeuw een grote vlucht. Het kan op dit moment niet worden vastgesteld of ook ter plaatse van het onderzoeksgebied al in de 14de eeuw sprake was van bakstenen bebouwing, of dat deze verstening wellicht in

de eeuwen daarna tot stand kwam. De resten van bakstenen huizen die aan de IJsselstraat zijn onderzocht, lijken uit de 15de en 16de eeuw te dateren, maar deze huizen liggen niet aan de Noordenbergstraat, en betreffen waarschijnlijk latere bouwfases op die delen van de percelen die aanvankelijk als achtererf in gebruik waren, wat een latere datering zou kunnen verklaren.

Binnen het onderzoeksgebied bestaat, naast de houten en bakstenen bebouwing, een kleine kans op de aanwezigheid van resten van tufstenen bebouwing. Bij een waarneming aan de Vispoort (project 26) zijn resten van (secundair) toegepaste tufsteen aangetroffen. Andere aanwijzingen voor het voorkomen van tufstenen bebouwing in dit deel van de stad ontbreken vooralsnog.

De verplaatsing van de IJsseloever, en de consolidatie van deze verplaatsing komt in deze periode net als in de voorgaande eeuw tot uiting in de vorm van de aanleg van verschillende houten kadewerken, voor het merendeel vervaardigd uit hergebruikt scheepshout. Daarnaast zijn bij het onderzoek aan de IJsselstraat ook constructiehout van huizen aangetroffen en beschoeiingen van vlechtwerkmatten. Na de aanleg van een beschoeiing werd de ruimte aan de landzijde ervan steeds aangevuld met stadsafval, wat uiteindelijk heeft geresulteerd een aanplempings- en ophogingspakket met een dikte van tenminste 2 m, dat grote hoeveelheden vondstmateriaal bevat. Vanwege de vochtige omstandigheden zijn ook de organische vondstgroepen in dit pakket goed bewaard gebleven.

Verwachte sporen en structuren

- Uit deze periode kunnen over het gehele onderzoeksgebied verspreid sporen van bewoning worden aangetroffen. Globaal kan worden gesteld dat de oudste bebouwing zich direct langs de Noordenbergstraat heeft bevonden, en de bebouwde zone zich volgend op de verplaatsing van de IJsseloever geleidelijk in westelijke richting heeft uitgebreid.
- Gedurende het grootste deel van deze periode zal de bewoning uit houten huizen hebben bestaan, er bestaat een kleine kans op het aantreffen van tufstenen bouwresten. Aan het eind van deze periode kunnen de eerste stappen van het versteningsproces naar bakstenen huizen tot stand zijn gekomen.
- In combinatie met de bewoningssporen kunnen allerlei beer- en afvalkuilen worden aangetroffen, daarnaast zijn waarschijnlijk ook beer- en waterputten aanwezig.
- Ook in deze periode moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van omvangrijke houtconstructies, vooral in de vorm van beschoeiingen en kadewerken. Een deel hiervan is geconstrueerd uit hergebruikt scheepshout, maar ook constructie-elementen uit de woonhuisbouw kunnen aanwezig zijn.
- De oudste bewoningssporen uit deze periode bevinden zich waarschijnlijk op grotere diepte, aan de Noordenbergstraatzijde ca 2-3 m onder maaiveld. Als gevolg van het opwerpen van een pakket ophogingslagen gedurende deze periode, liggen de jongere sporen uit het eind van deze periode aanmerkelijk hoger, tot een halve meter onder maaiveld.

Verwacht vondstmateriaal

- De aanplempingslagen achter de kadewerken en beschoeiingen bevatten zeer grote hoeveelheden vondstmateriaal (enkele tienduizenden stuks), zowel van anorganische (keramiek, glas, natuursteen, metaal) als van organische aard (–al dan niet bewerkt- botmateriaal, hout, plantenresten). Vanwege de vochtige omstandigheden is de conserveringstoestand goed.
- Daarnaast kunnen ook de bewoningssporen, zoals beer- en afvalkuilen, grote hoeveelheden (meerdere honderden tot enkele duizenden stuks) vondstmateriaal bevatten, zowel van anorganische als organische aard. Ook in deze contexten is waarschijnlijk sprake van gunstige conserveringsomstandigheden.
- Ook voor deze periode moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van hergebruikt scheepshout, toegepast in de opeenvolgende beschoeiingen. Behalve scheepshout kan ook constructiehout uit woonhuizen zijn toegepast.

8.4.5 De late middeleeuwen en nieuwe tijd (de periode tussen 1300 en 1950)

Verwachtingsmodel

Waarschijnlijk kwam het proces van de verplaatsende Ijsseloever ten einde omstreeks de start van de bouw van de binnenste stadsmuur. Met het gereedkomen van de buitenste stadsmuur werd waarschijnlijk een bakstenen kade aangelegd, die min of meer aan de huidige oever is gelegen.

De binnenste stadsmuur liep ter hoogte van de zuidwestelijke grens van het onderzoeksgebied. Op de lijn van deze muur staat tegenwoordig nog een van de torens, tegenwoordig een Rijksmonument (zie par. 8.4). Van de binnenste stadsmuur aan deze zijde van de stad zijn vrijwel geen fysieke resten bekend, waardoor over de exacte loop en aard van de binnenste stadsmuur hier vrijwel niets bekend is. Op basis van de constructie van de muurtoren binnen het onderzoeksgebied kan de aanwezigheid van een binnenste stadsmuur als zodanig zelfs ter discussie worden gesteld (zie par. 8.4). Het kan niet worden uitgesloten dat de binnenste stadsmuur op deze locatie niet meer omvat dan een combinatie van losse elementen, waaronder de voorgevels van woonhuizen, waartegen later de bekende muurtorens zijn gebouwd. Daar staat tegenover dat bij het onderzoek aan de Ijsselstraat op de lijn van de binnenste stadsmuur wel degelijk zwaar en zeer diep gefundeerd muurwerk is aangetroffen, dat geïnterpreteerd is als de binnenste stadsmuur. Omdat dit onderdeel van het onderzoek in

Afb. 45: De bebouwing in 1832.

het geheel niet is uitgewerkt, moet het op dit moment bij deze constatering blijven. Het onderzoeksgebied kan daarmee wel een belangrijke bijdrage leveren aan de vragen omtrent de datering en het uiterlijk van de binnenste verdedigingsring om de stad.

In deze periode, na de definitieve fixatie van de IJsseloever, raakte het onderzoeksgebied geleidelijk steeds dichter bebouwd. Daarbij kwam in de loop van deze periode het proces van de verstening van de bebouwing op gang. Dit proces zal waarschijnlijk zijn begonnen aan de Noordenbergstraat, maar het kan zeker niet worden uitgesloten dat ook aan de Welle-zijde al vroeg in deze periode bakstenen gebouwen werden opgericht. Tussen de bakstenen bebouwing bleven in een aantal gevallen smalle stegen vrij, via welke de achtererven bereikbaar waren. Op basis van de kadastrale minuut van 1832 kan worden vastgesteld dat aan de Noordenbergstraatzijde sprake was van vier relatief grote panden, aan de Wellezijde staan 5 kleinere panden afgebeeld. Van enkele panden, zoals Nieuwe Markt 9 en waarschijnlijk Noordenbergstraat 1-3, kan worden vastgesteld dat deze een kelder bezaten. De omvang en diepte van de kelders is echter niet bekend.

De ruimte achter de huizen was aanvankelijk in gebruik als achtererf. Van dit gebruik resten waarschijnlijk beer- en afvalkuilen, beer- en waterputten en eventuele kleine bijgebouwen.

In de 18de en 19de eeuw werden op veel achtererven in de stad kleine eenkamerwoningen gebouwd, zogenaamde kamers. In deze kamers woonden de arbeiders, die als gevolg van de opkomende industrie naar de stad waren getrokken, vaak met grote gezinnen. Ook voor het onderzoeksgebied is het waarschijnlijk dat dergelijke kamers aanwezig waren. Op de kadastrale minuut van 1832 zijn op de binnenplaatsen relatief kleine woningen aanwezig, die als kamers kunnen worden geïnterpreteerd.

Verwachte sporen en structuren

- Binnen het gehele onderzoeksgebied zijn uit deze periode resten van bebouwing aanwezig. Aan de straatzijdes bestaan deze uit de funderingen van hoofdzakelijk bakstenen woonhuizen, al dan niet voorzien van een kelder. In de loop van deze periode breidt de bebouwing zich waarschijnlijk steeds verder uit richting de achtererven.
- Op de onbebouwde delen van de achtererven zijn waarschijnlijk allerlei putten en afvalkuilen aanwezig.
- In de 18de en 19de eeuw zijn op de resterende achtererven waarschijnlijk kamers gebouwd, kleine en licht gefundeerde arbeiderswoningen.
- Omdat de ophoging in deze periode een geringere omvang kende dan in de voorgaande periode, kunnen de sporen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd vrijwel direct onder het maaiveld worden aangetroffen.

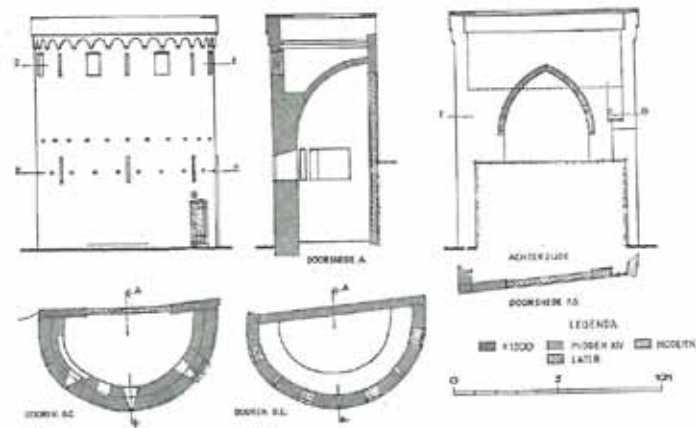
Verwacht vondstmateriaal

- In de afvalcontexten (beerputten en afvalkuilen) en de waterputten op de achtererven zullen waarschijnlijk grote hoeveelheden vondsten aanwezig zijn (duizenden tot tienduizenden). Het gaat zowel om organisch als anorganisch vondstmateriaal.

8.5 Rijksmonument muurtoren Achter de Muren Vispoort

Direct grenzend aan de onderzoekslocatie staat de muurtoren aan de Achter de Muren Vispoort (afb. 46). Deze toren maakt deel uit van de binnenste stadsmuur. Het is de eerste toren ten noorden van de voormalige Vispoort. De toren was tot 1921 in gebruik als opslagplaats en vertoonde een zeer matige staat van onderhoud. In 1957 werd de toren gerestaureerd en teruggebracht in middeleeuwse staat. Daarbij vond een aanzienlijke reconstructie plaats. Voorafgaand aan het onderzoek is bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. De toren heeft een halfronde vorm en is aan de achterzijde voorzien van een wijde spitse boog die is dichtgemetseld. Aan de voorzijde van de toren is de muur circa 1,1 m dik, aan de achterzijde slechts 0,55 m. De toren en de achtermuur kennen tot net boven de boog een koude voeg ze zijn dus niet ineens gebouwd.

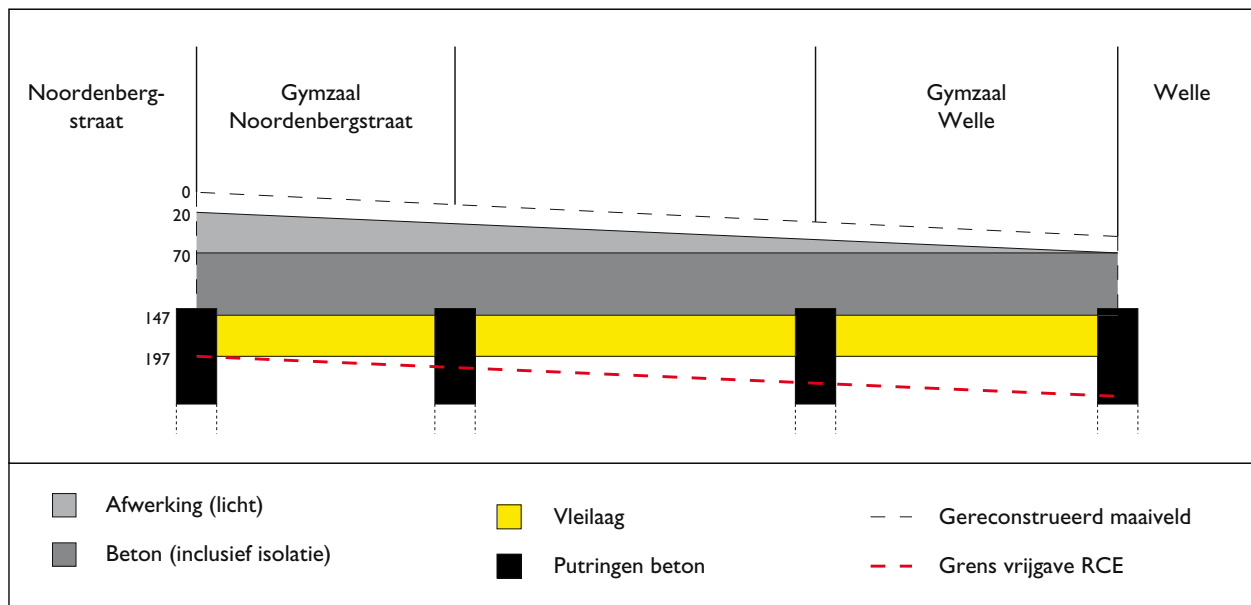
In de rechte muur zijn delen van woonhuisgevels verwerkt waartegen de toren is aangebouwd. De muur is dus ouder dan de toren. Het bovenste deel is wel in verband gemetseld en er is sprake van doorgangen die van de huizen achter de muur naar de toren leiden. Dit zou er op kunnen wijzen dat de stadmuur hier feitelijk bestond uit de voorgevelrij van de huizen en geen doorlopend verloop kende. Dit lijkt ook naar voren te komen uit enkele afbeeldingen. Omdat de toren tegen een van deze voorgevels is aangebouwd zou dit een situatie kunnen zijn die al ver teruggaat in de tijd.

Afb. 46: Bouwhistorische documentatietekening muurtoren

9. Gespecificeerde verwachting

In deze paragraaf wordt de in § 8.3 beschreven algemene archeologische verwachting nader gespecificeerd voor het onderzoeksgebied. Dat is gedaan door de bekende verstoringen (zie §. 5) te correleren aan de archeologische verwachting, om zodoende voor alle delen van het onderzoeksgebied aan te kunnen geven met welke resten rekening gehouden dient te worden, en vanaf welke diepte. Hierbij zijn dezelfde vier zones aangehouden, zoals in § 5 gedefinieerd.

Afb. 47: Schematische weergave ingreep op bodemarchief

9.1 Zone 1: De gymzaal aan de Noordenbergstraat

9.1.1 Bekende en verwachte verstoringen

In deze zone langs de Noordenbergstraat stonden vanaf de late middeleeuwen en nieuwe tijd grotere bakstenen panden, waarvan een deel met zekerheid voorzien was van een kelder. Het pand Nieuwe Markt 9 was gezien de aanwezigheid van kelderlichten in de voorgevel vrijwel zeker voorzien van een kelder, maar de diepte en omvang van deze kelder zijn onbekend. Voor het pand Noordenbergstraat 1-3 is een foto van een omvangrijke kelder aanwezig, maar ook voor deze kelder geldt dat de exacte plaats van de kelder niet kan worden vastgesteld. Noordenbergstraat 5 zou gezien de aanwezigheid van een kelderluik goed een kelder kunnen hebben bezeten, maar de locatie en omvang zijn onbekend. Van het pand Noordenbergstraat 7 kan überhaupt niet worden vastgesteld of deze een kelder bezat. Bij de sloop van deze panden zijn de bestaande kelders waarschijnlijk niet geheel uitgebrouwen, maar grotendeels opgevuld als voorbereiding voor de nieuwbouw. Grootschalige verstoringen als gevolg van sloopwerkzaamheden dieper dan de keldervloeren worden dan ook niet verwacht.

De aanleg van de kelders zelf zal in het bovenste deel van het bodemarchief een verstoring van de archeologische stratigrafie hebben veroorzaakt. Omdat van de meeste kelders de diepte en omvang niet kan worden vastgesteld, is niet geheel zeker wat de omvang van deze verstoringen is. In het geval van de panden Nieuwe Markt 9 en Noordenbergstraat 1-3, waar met zekerheid kelders aanwezig waren, kan een verstoring tot ca 1,5 - 2 m onder het huidige maaiveld worden aangenomen. Het staat echter niet vast dat deze panden over de volledige lengte waren onderkelderd, dus in horizontaal opzicht kan de verstoring niet met zekerheid worden begrensd. Voor de panden Noordenbergstraat 5 en 7 kan niet worden vastgesteld of er een kelder was (7) of hoe groot deze was (5). Indien deze panden wel waren voorzien van kelders, zal dat een vergelijkbare verstoring als bij de buurpanden tot gevolg hebben gehad (1,5 – 2 m onder maaiveld). Indien de kelders kleiner of zelfs afwezig waren kan de archeologische stratigrafie vanaf een niveau van vrijwel direct onder het maaiveld intact zijn.

Bij de nieuwbouw van 1964 is de brouwkuip vrijwel zeker ontgraven tot een peil van 6,75 + NAP, ongeveer 1,10 onder maaiveld. Dat betekent zone I over de gehele oppervlakte tot ten minste deze diepte zal zijn verstoord. Daarbij zijn onder de nieuwe fundering betonnen putringen ingegraven tot op grotere diepte. Behalve een verstoring met een diameter ter grootte van de putringen zelf zal deze ingreep slechts een zeer beperkte verstoring hebben veroorzaakt, zodat onder 6,75 + NAP de delen tussen de putringen hoogstwaarschijnlijk nog intact zijn. Ter hoogte van de doorgang naar het binnenterrein (naast Noordenbergstraat 9) zal de verstoring waarschijnlijk geringe zijn omdat hier geen diepe funderingen zijn aangebracht.

9.1.2 Verstoring ingreep nieuwbouw

De nieuwbouw zal worden gefundeerd op een betonplaat op een laag vleizand. De onderzijde van het pakket vleizand zal in deze zone op een diepte van 197 cm onder maaiveld komen te liggen. De ontgraving tot dit niveau zal een versturende werking hebben op het bovenste deel van het archeologisch bodemarchief.

9.1.3 Specifieke archeologische verwachting binnen ingreep

Op basis van de verstoringen kan deze zone in feite in drie zones worden verdeeld.

Het zuidelijke deel, ter hoogte van de panden Nieuwe Markt 9 en Noordenbergstraat 1-3 kent vermoedelijk grotendeels een verstoring tot 1,5 - 2 m onder maaiveld. Omdat de nieuwbouwingreep tot dezelfde diepte reikt (of zelfs iets minder diep) geldt voor dit deel een beperkte archeologische verwachting. Waarschijnlijk is alleen op het uiteindelijk niveau van de nieuwbouwkuip, onder de middeleeuwse keldervloeren, nog een klein deel van het bodemarchief intact. De sporen die hier kunnen worden aangetroffen betreffen behalve de muren van de middeleeuwse kelders zelf, in ieder geval middeleeuwse ophogingslagen. Omdat de diepte van het natuurlijke zand op deze locatie op een diepte van 2-3 m onder maaiveld wordt verwacht, kan niet worden uitgesloten dat dit niveau wordt aangesneden en dat ook sporen uit de volle en vroege middeleeuwen worden aangetroffen. Tevens bestaat een kleine kans op de aanwezigheid van sporen uit de prehistorie.

Het middelste deel, ter plaatse van de panden Noordenbergstraat 5 en een deel van 7, is in ieder geval tot een diepte van 1,10 m onder maaiveld geheel verstoord bij de nieuwbouw van de gymzaal. Daarnaast is het bodemarchief lokaal verstoord door de putringen onder de fundering. De ingreep voor de nieuwbouw reikt hier duidelijk dieper dan de bekende verstoringen, wat betekent dat in dit deel rekening moet worden gehouden met een intact bodemarchief met een dikte van ca 1 m. De verwachte stratigrafie bestaat voornamelijk uit laatmiddeleeuwse ophogingslagen, waardoor heen afvalkuilen, putten en oudere funderingen zijn gegraven. Omdat de diepte van het natuurlijke zand op deze locatie op een diepte van 2-3 m onder maaiveld wordt verwacht, kan niet worden uitgesloten dat dit niveau wordt aangesneden en dat ook sporen uit de volle en vroege middeleeuwen worden aangetroffen. Tevens bestaat een kleine kans op de aanwezigheid van sporen uit de prehistorie. Indien in dit deel toch middeleeuwse kelders aanwezig waren, kan de verstoring dieper zijn en is de verwachting vergelijkbaar met die van het zuidelijke deel van deze zone.

Het noordelijke deel bestaat uit een smalle strook ter plaatse van Noordenbergstraat 7, die in de huidige situatie als doorgang naar het binnenterrein fungeert. Hier zijn waarschijnlijk geen diepe funderingen aangebracht, waardoor de verwachte verstoring gering is. Hier dient op basis van de verstoring voor de nieuwbouw dus rekening te worden gehouden met een vrijwel volledig intacte stratigrafie van ca 1,5 - 2 m. De verwachte stratigrafie bestaat voornamelijk uit laatmiddeleeuwse ophogingslagen, waardoor heen afvalkuilen, putten en oudere funderingen zijn gegraven. Omdat de diepte van het natuurlijke zand op deze locatie op een diepte van 2-3 m onder maaiveld wordt verwacht, kan niet worden uitgesloten dat dit niveau wordt aangesneden en dat ook sporen uit de volle en vroege middeleeuwen worden aangetroffen. Tevens bestaat een kleine kans op de aanwezigheid van sporen uit de prehistorie. Indien in dit deel toch middeleeuwse kelders aanwezig waren, kan de verstoring dieper zijn en is de verwachting vergelijkbaar met die van het zuidelijke deel van deze zone. In de huidige uitwerking van de nieuwe plannen bevindt zich op deze locatie opnieuw een doorgang zodat hier geen sprake is van verstoring van onderliggend bodemarchief.

9.2 Zone 2: Het binnenplein

9.2.1 Bekende en verwachte verstoringen

Voor deze zone zijn geen grootschalige verstoringen bekend en deze worden hier gezien het historisch gebruik als achtererf ook niet verwacht. De verwachting is dan ook dat de archeologische stratigrafie vanaf enkele decimeters onder het maaiveld intact is.

9.2.2 Verstoring ingreep nieuwbouw

De nieuwbouwingreep veroorzaakt in deze zone aan de noordoostzijde een verstoring van maximaal 197 cm onder maaiveld, vanwege het natuurlijk reliëf in het onderzoeksgebied bedraagt de maximale verstoring aan de zuidwestzijde 170 cm onder maaiveld.

9.2.3 Specifieke archeologische verwachting binnen ingreep

Omdat in deze zone geen grootschalige verstoringen verwacht worden, moet hier rekening worden gehouden met een vrijwel intacte archeologische stratigrafie vanaf vrijwel direct onder maaiveld. In deze zone worden funderingsresten van kameren verwacht uit de late 18de en 19de eeuw, samen met (afval)kuilen en putten uit deze periode. Deze sporen bevinden zich naar verwachting in de bovenste meter van de stratigrafie. Op een dieper niveau zal de stratigrafie hoofdzakelijk bestaan uit ophogingslagen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd, waarin zich op verschillende niveaus afval- en beerkuilen, beer- en waterputten en eventuele funderingsresten bevinden. De lagen en sporen uit de volle en vroege middeleeuwen worden in deze zone naar verwachting slechts zeer beperkt of in het geheel niet verstoord, vanwege de sterke helling van de stratigrafie richting de IJsseloever. De middeleeuwse kadewerken worden met zekerheid niet bedreigd, omdat deze zich op een diepte van ca 3,50 m + NAP bevinden, ruim onder de diepte van de nieuwbouwingreep.

9.3 Zone 3: Perceel achter de rondeltoren

9.3.1 Bekende en verwachte verstoringen

Voor deze zone zijn geen grootschalige verstoringen bekend en deze worden hier gezien het historisch gebruik ook niet verwacht. De verwachting is dan ook dat de archeologische stratigrafie vanaf enkele decimeters onder het maaiveld intact is.

9.3.2 Verstoring ingreep nieuwbouw

De nieuwbouwingreep veroorzaakt in deze zone een maximale verstoring van 147 cm onder maaiveld aan de Wellezijde, richting de Noordenbergstraat loopt vanwege het oplopende maaiveld de verstoringsdiepte geleidelijk op tot ca 170 cm onder maaiveld.

9.3.3 Specifieke archeologische verwachting binnen ingreep

Omdat in deze zone geen grootschalige verstoringen verwacht worden, moet hier rekening worden gehouden met een vrijwel intacte archeologische stratigrafie vanaf vrijwel direct onder maaiveld. In deze zone worden funderingsresten van het gebouw aan de Welle verwacht, evenals resten van kameren uit de late 18de en 19de eeuw op het achtererf, samen met (afval)kuilen en putten uit deze periode. Aan de straatzijde moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van resten van de laat middeleeuwse stadsmuur. Deze sporen bevinden zich naar verwachting in de bovenste meter van de stratigrafie. Op een dieper niveau zal de stratigrafie hoofdzakelijk bestaan uit ophogingslagen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd, waarin zich op verschillende niveaus afval- en beerkuilen, beer- en waterputten en eventuele funderingsresten bevinden. De lagen en sporen uit de volle en vroege middeleeuwen worden in deze zone naar verwachting slechts zeer beperkt of in het geheel niet verstoord, vanwege de sterke helling van de stratigrafie richting de IJsseloever. De middeleeuwse kadewerken worden met zekerheid niet bedreigd, omdat deze zich op een diepte van ca 3,50 m + NAP bevinden, ruim onder de diepte van de nieuwbouwingreep.

9.4 Zone 4 De gymzaal aan de Welle

9.4.1 Bekende en verwachte verstoringen

In deze zone zijn geen grootschalige verstoringen bekend. Mogelijk was een deel van de huizen aan deze zijde van het onderzoeksgebied voorzien van een bescheiden kelder, die een deel van het bodemarchief kan hebben verstoord. Over het algemeen kan echter worden aangenomen dat de verstoringgraad in deze zone relatief gering is. Bij de bouw van de gymzaal zijn de oude funderingen waarschijnlijk niet verder gesloopt dan voor de nieuwbouw noodzakelijk was. Dat betekent dat onder het niveau van 6,75 + NAP (onderzijde bouwkuip gymzaal) in deze zone de archeologische stratigrafie waarschijnlijk grotendeels intact is. Enige uitzondering hierop vormen de locaties van de putringen, die lokale verstoringen dieper dan genoemde 6,75 + NAP hebben veroorzaakt.

9.4.2 Verstoring ingreep nieuwbouw

De nieuwbouw veroorzaakt aan de Wellezijde een maximale verstoring van 147 cm onder maaiveld, aan de noordoostzijde van deze zone is de verstoring als gevolg van het oplopend maaiveld maximaal enkele decimeters dieper.

9.4.3 Specifieke archeologische verwachting binnen ingreep

Deze zone is tot een peil van 6,75 + NAP verstoord bij de bouw van de gymzaal, dat betekent dat naar verwachting het bodemarchief hier tot een diepte van 1 m geheel verstoord is. Omdat de nieuwbouwingreep hier reikt tot ten minste 147 cm onder maaiveld, dient in deze zone rekening te worden gehouden met een intacte stratigrafie met een dikte van ca 0,5 m. In deze zone worden funderingsresten van de panden langs de Welle verwacht, evenals eventueel (afval)kuilen en putten uit deze periode. Deze sporen bevinden zich naar verwachting in de bovenste anderhalve meter van de stratigrafie, direct onder de verstoring van de gymzaal. Ook moet aan de Wellezijde rekening worden gehouden met de aanwezigheid van delen van de bakstenen stadsmuur. Tussen de funderingsresten zal de stratigrafie hoofdzakelijk bestaan uit ophogingslagen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd, waarin zich op verschillende niveaus afval- en beerkuilen bevinden. De lagen en sporen uit de volle en vroege middeleeuwen worden in deze zone naar verwachting in het geheel niet verstoord, vanwege de sterke helling van de stratigrafie richting de IJsseloever. De middeleeuwse kadewerken worden met zekerheid niet bedreigd, omdat deze zich op een diepte van ca 3,50 m + NAP bevinden, ruim onder de diepte van de nieuwbouwingreep.

10. Samenvatting

In verband met de voorgenomen nieuwbouw op de locatie Noordenbergstraat 1 is in opdracht van de NV maatschappelijk vastgoed Deventer door Archeologie Deventer een bureaustudie uitgevoerd. Omdat het plangebied door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) is aangewezen als beschermd terrein van hoge archeologische waarde is voor deze werkzaamheden vergunning van de minister nodig. Bij deze vergunningaanvraag dient inzichtelijk te worden gemaakt welke archeologische waarden op de locatie aanwezig zijn, welke verstoringen eventueel in het verleden hebben plaatsgevonden en wat de invloed van de nieuwbouw is op de onderliggende resten. Deze bureaustudie dient als onderbouwing bij de vergunningaanvraag.

Bij het ontwerp van de constructie en fundering is zoveel mogelijk rekening gehouden met de aanwezigheid van de archeologische resten. Daarom zal het gebouw niet op palen maar op een betonplaat worden gefundeerd. Onder de betonplaat wordt een grondverbetering van zand aangebracht. De verstoring door de nieuw te bouwen fundering aan de zijde van de Noordenbergstraat reikt tot 1,97 m onder maaiveld. Aan de zijde van de Welle is dit een maximale verstoringdiepte van 1,47 m. De verstoring blijft daarmee binnen de eerder ten behoeve van het appartementencomplex vergunde verstoring van maximaal 2 m onder maaiveld. Naast een directe verstoring heeft de nieuwbouw ook gevolgen voor de zetting van de bodem. Deze zetting kan plaatsvinden tot een diepte van 20 m onder maaiveld en reikt dus ruim tot in de onderste archeologische lagen. Op basis van het gewicht van de bovenliggende bebouwing en de constructie wordt een maximale zetting van 80 mm verwacht onder de niet bebouwde delen van het terrein en van ca 50 mm onder de bebouwde delen. Een alternatieve funderingswijze op schroefmortelpalen resulteert in een aanmerkelijk geringere zetting van enkele millimeters, maar heeft wel een sterke verstoring van de archeologische sporen tot op grote diepte tot gevolg. Ook zal door het aanbrengen van schroefpalen extra zuurstof in de bodem worden gebracht waardoor de kwaliteit van het hout van de kaderresten sneller achteruit zal gaan.

Een deel van het bodemarchief ter plaatse is verstoord door werkzaamheden in het verleden. Het terrein valt daarbij uiteen in vier zones. Zone 1 is gelegen aan de Noordenbergstraat ter plaatse van een bestaande gymzaal. Hier kan worden geconcludeerd dat tot circa 6,75 + NAP het bodemarchief volledig verstoord is. Daaronder hebben de aanleg en sloop van kelders en de aanleg van de putringen lokaal een verstorende werking gehad maar zullen ook aanzienlijke delen van het bodemarchief intact zijn. Zone 2 wordt gevormd door de huidige binnenplaats van de schoolgebouwen. Hier kan worden geconcludeerd dat hier waarschijnlijk geen sprake is van grootschalige verstoringen die dieper reiken dan enige decimeters onder maaiveld. Zone 3 is het perceel achter de toren dat in de bestaande situatie onbebouwd is. Hiervoor kan worden geconcludeerd waarschijnlijk geen sprake is van grootschalige verstoringen die dieper reiken dan enige decimeters onder maaiveld. Zone 4 ligt aan de zijde van de Welle ter plaatse van de tweede gymzaal. Hier is de verstoring door de sloop van de middeleeuwse bebouwing waarschijnlijk minimaal. Om de putringen van de fundering te kunnen aanbrengen is waarschijnlijk een bouwkuip gegraven tot 6,75 m + NAP. Onder dit niveau hebben waarschijnlijk alleen de putringen voor een verstoring gezorgd. Mogelijk staan de ringen op kleef en is zelfs onder de putringen nog een deel van het bodemarchief intact. Daarom dient bij het verwijderen van de bovenste ringen van deze putringen voorzichtig te werk te worden gegaan, zodat de omringende archeologische lagen niet worden aangetast.

De gehele binnenstad van Deventer staat in Archis II geregistreerd als terrein van archeologische waarde (monumentnummer 13.969). De onderzoekslocatie is een Terrein van hoge archeologische waarde, beschermd (15.779). Feitelijk kan de gehele binnenstad van Deventer worden beschouwd als één grote vindplaats. Daarbinnen zijn honderden grotere en kleinere archeologische onderzoeken uitgevoerd. Een selectie hiervan is beschreven in dit rapport. Daarbij zijn vier groepen geselecteerd. De eerste groep bestaat uit grootschalige opgravingen in het centrum van Deventer. De resultaten van deze opgravingen vormen de basis van het beeld van de stedelijke ontwikkeling zoals dat op hoofdlijnen kan worden geschetst. De tweede groep bestaat uit opgravingen in de oeverzone van de IJssel. De derde groep bestaat uit opgravingen die informatie hebben opgeleverd over de constructiewijze van de binnenste stadsmuur aan de IJssel. De laatste groep bestaat uit opgravingen uit de directe omgeving van het plangebied. Op basis van deze gegevens is een verwachting gespecificeerd die uiteenvalt in vijf perioden:

1. Prehistorie (met de nadruk op de periode vanaf het Mesolithicum t/m de inheems-Romeinse tijd). Voor deze periode bestaat een zeer kleine kans op het aantreffen van de randzone van een prehistorische akkerlaag uit het laat-neolithicum tot midden-Romeinse tijd (ca 800 v. Chr. – 200 n. Chr.). Eventueel nederzettingssporen uit dezelfde periode, zoals paalkuilen van gebouwplattegronden en afvalkuilen. De trefkans voor deze sporen wordt als zeer klein ingeschat. Deze sporen bevinden zich indien aanwezig op relatief grote diepte, naar verwachting aan de Noordenbergstraatzijde op een diepte van 2-3 m onder maaiveld. Aan de Wellezijde is de kans op sporen uit deze periode zeer klein, als gevolg van erosie door de IJssel. Op zeer grote diepte (>5 m) kunnen eventueel lagen met verspoeld materiaal aanwezig zijn.

2. De vroege middeleeuwen (met de nadruk op de 8ste en de eerste helft van de 9de eeuw): Voor deze periode geldt een zeer kleine kans op nederzettingssporen, bestaande uit paalsporen van verspreide agrarische bewoning, haardplaatsen, afvalkuilen en eventueel waterputten. In het zuidwestelijk deel van het onderzoeksgebied mogelijk resten van oeverwerken langs de toenmalige IJsseloever, bijvoorbeeld beschoeiingen of kadewerken. Deze sporen bevinden zich indien aanwezig op relatief grote diepte, naar verwachting aan de Noordenbergstraatzijde op een diepte van 2-3 m onder maaiveld. Aan de Wellezijde is de kans op sporen uit deze periode zeer klein, als gevolg van erosie door de IJssel. Op zeer grote diepte (>5 m) kunnen eventueel lagen met verspoeld materiaal aanwezig zijn.

3. De vroegmiddeleeuwse stad (de periode tussen ca 850 en 950): Uit de periode tussen 850 en 900 worden vooral sporen verwacht die samenhangen met de inrichting van de oeverzone, zoals houten kadewerken, beschoeiingen en eventueel steigers. Indien de oeverzone ook bebouwd was, kunnen resten van huisplattegronden aanwezig zijn. Sporen van perceelsbegrenzingsen kunnen mogelijk worden afgeleid uit de oriëntatie en constructiewijze van de houten kadestructuren. Deze sporen bevinden zich indien aanwezig op relatief grote diepte, naar verwachting aan de Noordenbergstraatzijde op een diepte van 2-3 m onder maaiveld. Aan de Wellezijde bevinden de resten van houten kadewerken zich op een diepte van minimaal 3 m onder maaiveld.

4. De vol- en laatmiddeleeuwse stad (de periode tussen 950 en 1600): Uit deze periode kunnen over het gehele onderzoeksgebied verspreid sporen van bewoning worden aangetroffen. Globaal kan worden gesteld dat de oudste bebouwing zich direct langs de Noordenbergstraat heeft bevonden, en de bebouwde zone zich volgend op de verplaatsing van de IJsseloever geleidelijk in westelijke richting heeft uitgebreid. Gedurende het grootste deel van deze periode zal de bewoning uit houten huizen bestaan, er bestaat een kleine kans op het aantreffen van tufstenen bouwresten. Aan het eind van deze periode kunnen de eerste stappen van het versteningsproces naar bakstenen huizen tot stand zijn gekomen.

In combinatie met de bewoningssporen kunnen allerlei beer- en afvalkuilen worden aangetroffen, daarnaast zijn waarschijnlijk ook beer- en waterputten aanwezig.

Ook in deze periode moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van omvangrijke houtconstructies, vooral in de vorm van beschoeiingen en kadewerken. Een deel hiervan is geconstrueerd uit hergebruikt scheepshout, maar ook constructie-elementen uit de woonhuisbouw kunnen aanwezig zijn.

De oudste bewoningssporen uit deze periode bevinden zich waarschijnlijk op grotere diepte, aan de Noordenbergstraatzijde ca 2-3 m onder maaiveld. Als gevolg van het opwerpen van een pakket ophogingslagen gedurende deze periode, liggen de jongere sporen uit het eind van deze periode aanmerkelijk hoger, tot een halve meter onder maaiveld.

5. De stad in de nieuwe tijd (de periode tussen 1600 en 1950): Binnen het gehele onderzoeksgebied zijn uit deze periode resten van bebouwing aanwezig. Aan de straatjzides bestaan deze uit de funderingen van hoofdzakelijk bakstenen woonhuizen, al dan niet voorzien van een kelder. In de loop van deze periode breidt de bebouwing zich waarschijnlijk steeds verder uit richting de achtererven. Op de onbebouwde delen van de achtererven zijn waarschijnlijk allerlei putten en afvalkuilen aanwezig. In de 18de en 19de eeuw zijn op de resterende achtererven waarschijnlijk kameren gebouwd, kleine en licht gefundeerde arbeiderswoningen.

Omdat de ophoging in deze periode een geringere omvang kende dan in de voorgaande periode, kunnen de sporen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd vrijwel direct onder het maaiveld worden aangetroffen.

Gezien de diepte van de ingreep variërend van 1,47 tot 1,97 m onder maaiveld zullen naar verwachting alleen sporen en vondsten uit verwachtingsperiode 4 en 5 worden aangesneden. Alleen ter plaatse van de Noordenbergstraat waar vermoedelijk sprake is van een intensieve onderkeldering uit de late middeleeuwen nieuwe tijd zou eventueel sprake kunnen zijn van sporen uit de voorgaande perioden. De diepte van de kadewerken, de belangrijkste reden voor het aanwijzen van het monument zal nergens worden bereikt.

11. Advies

De status als rijksmonument wordt in de eerste plaats bepaald door de vermoede aanwezigheid van kadewerken uit de vroege en volle middeleeuwen. Daarnaast zijn op de locatie ook sporen van gebouwen en erfinrichting uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd aanwezig maar deze resten zijn binnen Deventer allerminst uniek en vormen geen belangrijk onderdeel bij de aanwijzing als monument.

Door de gekozen funderingswijze blijft de ingreep beperkt tot een maximale diepte van 1,97 m onder maaiveld terwijl de kaderesten vermoedelijk pas vanaf een minimale diepte van 3 m onder maaiveld te verwachten zijn. De ingreep reikt dus niet tot in de voor dit monument relevantste lagen. Wel worden de sporen van de bebouwing uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd bedreigd.

Geadviseerd wordt daarom om de ingreep toe te staan tot een maximale diepte van 2 m maar daaraan wel de voorwaarde te verbinden tot het doen van onderzoek in de niet eerder verstoorde delen. Dit onderzoek dient te worden uitgevoerd conform een door de bevoegde overheid op te stellen Programma van Eisen.

Bij het verwijderen van de bovenste ringen van de putringfundering van de bestaande bebouwing dient voorzichtig te werk te worden gegaan, zodat de omringende archeologische lagen niet worden aangetast. Dat geldt tevens voor het hiervoor benodigde zaagwerk.

Bij voorgesteld plan zal sprake zijn van enige zetting van het archeologische niveau. Vanwege de aard van de archeologische resten zal zetting de informatiewaarde niet zodanig aantasten dat sprake is van een onacceptabel verlies aan informatiewaarde. Verwacht wordt dat een zettingsonderzoek in deze specifieke situatie niet zal leiden tot andere conclusies. Een zettingsonderzoek hoeft derhalve niet te worden uitgevoerd.

12. Literatuur

- Bartels, M. H. ,1999. *Steden in Scherven vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle.
- Bartels, M.H., 2001. *Verkennd Onderzoek Noordenbergstraat 10, De Gymzalen (Rapportages Archeologie Deventer 4)*, Deventer.
- Bartels, M.H. 2006. *De Deventer wal tegen de Vikingen. Archeologische en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse wal en stadsmuren (850-1900) en een vergelijking met andere vroegmiddeleeuwse omwalde nederzettingen (Rapportages Archeologie Deventer 18)*, Deventer.
- Bartels, M.H., 2006a. Tufsteen, duyfsteen, dufsteen; handel, bouw en sloop in harde bouwmaterialen in middeleeuws Deventer, in: H. De Beer, C. Hogenstijn & D. Webbink (red.), *Aan weerszijden van de IJssel; liber amicorum aangeboden aan Henk Nalis ter gelegenheid van zijn afscheid als archivaris van de gemeente Deventer*, Deventer, 21-30.
- Bartels, M. H. & H. Ringenier , 2001. *Keramik van de middeleeuwse kades van Deventer, 10de en 11de-eeuwse keramik van de IJsselstraat te Deventer*, Deventer.
- Bartels, M. & B. Vermeulen, 2005. *Rapport Inventariserend Veldonderzoek Muggplein, Deventer. Advies voor het vervolgonderzoek (project 262) (Interne Rapportages Archeologie Deventer 14)*, Deventer.
- Biddle, M., 1994. *What future for British archaeology?*, Bradford.
- Bloemink, W.J., 1986. *Onderzoek Graven II, Deventer*, in: *Hunnepers*, Deventer, 28-30.
- Bloemink, J.W., 1992. *De bouwgeschiedenis van de kerk tot ca. 1450*, in: A. Mekking (red.), *De Grote of Lebuïnuskerk te Deventer. De dom van het Oversticht veelzijdig bekeken*, Utrecht/Zutphen, 29-49.
- Diekamp, W. (red.), 1881. *Alfridi vita S. Liudgeri*, in: W. Diekamp (red.), *Die Vitae Sancti Liudgeri (Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster 4)*, Münster.
- Dijkstra, J., 1997. *De middeleeuwse haven van Tiel (2)*, in: *Archeologie in Tiel 5*.
- Dijkstra, J., 1998. *Archeologisch onderzoek in de binnenstad van Tiel, juni t/m september 1996, lokaties Koornmarkt en Tol-Zuid (= RAM 57)*, Amersfoort.
- Dorgelo, A., 1960. *Dertig jaar oudheidkundig bodemonderzoek in Deventer (1930-1960) (ongepubliceerd manuscript)*, Deventer.
- Dorgelo, A., 1956. *Het oude bisschopshof te Deventer*, in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 7*, 39-80.
- Eimmermann, E., 2013. *Verkoold graan uit de ijzertijd en een middeleeuws ophogingspakket. Grote Kerkhof 7-9 (project 376)*. (Interne Rapportages Archeologie Deventer 60), Deventer.
- Es, W. A., van, & W. J. H. Verwers, 1980. *Excavations at Dorestad I, The harbour: Hoogstraat I (= Nederlandse Oudheden 9)*, Amersfoort.

- Es, W. A., van, & W. J. H. Verwers, 1985. Karolingisch draaischijfaardewerk uit Deventer, in: V. T. van Vilsteren & D. J. de Vries (red.), *Van Beek en land en mensenhand*, Utrecht, 22-40.
- Fermin, H.A.C & M. Groothedde, 2006. *De Zutphense ringwalburg van de 9de tot de vroege 14de eeuw. Nieuwe gegevens en inzichten uit archeologisch onderzoek en boringen op de Zutphense markten*, Zutphen.
- Groothedde, M., 1996. Voor de deur van het bisschopshof, in: J.R.M. Magdelijns (et al.) (red.), *Het Kapittel van Lebuinus in Deventer: nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, Nieuwegein, 127-136.
- Halbertsma, H., 1979. Stads kernonderzoek Lindenstraat, in: *Jaarverslagen ROB 1979*, 63.
- Halbertsma, H., 1979. Stads kernonderzoek De Welle, in: *Jaarverslagen ROB 1979*, 62-63.
- Hallewas, D. P. , 1990. Deventer, Karolingische nederzetting, bisschoppelijke residentie, handelsstad aan de rivier. In: Sarfatij, H. (red) *Verborgten Steden*, Amsterdam, 66-77.
- Hallewas, D.P., 1981. Deventer, stads kernonderzoek, in: *Jaarverslag van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 1980*, 47-48.
- Hermesen, I., 2005. *De bodem onder de belt. Archeologie en geschiedenis van een agrarisch gebied in de Voorstad van Deventer* (Interne rapportages Archeologie Deventer 15), Deventer.
- Holthuis, P., 1993. *Frontierstad bij het scheiden van de markt, Deventer Militair, Demografisch, Economisch 1578-1648*, Houten.
- Hove, J. ten, 1998. *Aan knellende banden ontworsteld, De stedenbouwkundige ontwikkeling van Deventer in de 19de eeuw*, Kampen.
- Kuile, E.H. ter, 1964. *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, IV: De provincie Overijssel, 2: Zuid Salland*, Den Haag.
- Lubberding, H.J., 1975. *Jaarverslag 1975*, Deventer.
- Lubberding, H.J., 1976. Restanten van de stadsmuur in Deventer Langs de IJssel, in *Hunnepers 1976*, Deventer, 14-16.
- Lubberding, H.J., 1980. De Gekroonde Almansgading, in: *Westerheem 1980*, 405-409.
- Lubberding, H. J., 1996. De erosie van het Deventer bodemarchief, in: H. Magdelijns (et al.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer*, Deventer, 284-292.
- Makaske B., G.J. Maas & D.G. van Smeerdijk, 2008. The age and origin of the Gelderse IJssel, in: *Netherlands Journal of Geosciences 87-4*, 323 – 337.
- Mittendorff, E.S., 2007. *Huizen van Heren. Archeologisch onderzoek naar het proces van verstedelijking en de vorming van een stedelijke elite in het Polstraatkwartier van Deventer, ca. 800 – 1200* (Rapportages Archeologie Deventer 20), Deventer.
- Mittendorff, E.S. & B. Vermeulen, 2004. *Ambachtslieden, arme vrouwen en arbeiders. Archeologisch onderzoek naar de Vroegmiddeleeuwse ambachtswijk en latere periodes aan de Bruynssteeg 6-10 te Deventer*. (Rapportages Archeologie Deventer 14), Deventer.

- Mittendorff, E.S. & B. Vermeulen, 2009. Ruimte langs de rivier. Overeenkomsten en verschillen in ruimtelijke structuur en inrichting tussen twee vindplaatsen in de oeverzone van het middeleeuwse Deventer, in: *Westerheem*.
- Mittendorff, E.S., 2010. *Nieuwe Markt – Hegius Filmtheater. Archeologische Bureaustudie (project 365)* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 35), Deventer.
- Nalis, H.J., 1996. De reformatie van de geestelijke huizen, in: : J.R.M. Magdelijns (et al.) (red.), *Het Kapittel van Lebuïnus in Deventer: nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, Nieuwegein, 47-86.
- Oudhof, J.-W. & M. Bartels, De middeleeuwse haven van Tiel (1), in: *Archeologie in Tiel* 4.
- Ringnier, H., 2001. *Materiaalscriptie IJsselstraat 1983*, Deventer.
- Spitzers, T.A., 1992. De ontwikkeling van Deventer als kerkelijke vestigingsplaats tot aan de bouw van de zogenoemde Bernoldkerk, in: A. Mekking (red.), *De Grote of Lebuïnuskerk te Deventer. De dom van het Oversticht veelzijdig bekeken*, Utrecht/Zutphen, 11-28.
- Spitzers, T.A., 2000. *Archeologisch onderzoek Polstraat 69/71 te Deventer 1998-1999. 1100 jaar bouwen en leven in de Polstraat*, BAAC basisrapportage (BAAC-rapport 99.006), Deventer.
- Storm van Leeuwen, E., 1999. *Nader bodemonderzoek Achter de Muren Vispoort 10 te Deventer*, Deventer.
- Thijssen, J., 1979. *Jaarverslag 1979*, Deventer.
- Tilly, 1996. Engineering methods of minimising damage and preserving archaeological remains in situ, in: M. Corfield, T. Nixon & M. Pollard (eds.) *Preserving archaeological remains in situ*, Londen.
- Vermeulen, B., S. Gerritsen & E.S. Mittendorff, 2011. *Op het knooppunt van eeuwen. Archeologisch en historisch onderzoek naar de Deventer vestingwerken op de locaties Emmaplein, Boreelkazerne en Hoornwerk* (Rapportages Archeologie Deventer 31), Deventer.
- Vermeulen, B., E.S. Mittendorff & M.H. Bartels, 2007. *Onder burgers en meesters. Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek Burseplein Stadskantoor, gemeente Deventer* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 21), Deventer.
- Vermeulen, B. & E.S. Mittendorff, 2008. Deventer, Burseplein Stadskantoor (nr. 312), in: *Overijssels Erfgoed. Archeologische en bouwhistorische kroniek 2007*, 21-23.
- Vermeulen, B., H. Nalis & G. Havers, 2006. *Razende mannen, onrustige vrouwen. Archeologisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse nederzetting, een adellijke hofstede en het St. Elisabethsgasthuis te Deventer* (Rapportages Archeologie Deventer 17), Deventer.
- Vermeulen, B & E.S. Mittendorff, in voorbereiding. *Rapportage onderzoek Houtmarkt-Walstraat*, Deventer.
- Vermeulen, B., M. van der Wal & A. Pijpelink, 2010. *Graven op het Grote Kerkhof, Archeologisch onderzoek in de stadsverwarmingssleuf voor het stadhuis* (Rapportages Archeologie Deventer 30), Deventer.
- Vlierman, K., 1996. *Kleine bootjes en middeleeuws scheepshout* (Scheepsarcheologie 2/Flevobericht 404), Lelystad.

Vliet, K. van, 1996. De plaats van het kapittel in de stad, in: J.R.M. Magdelijns (et. al.) (red.), *Het Kapittel van Lebuïnus in Deventer: nalatenschap van een immunitet in bodem, bebouwing en beschrijving*, Nieuwegein, 109-114.

Vliet, K. van, 2002. *In kringen van kanunniken. Munsters en kapitels in het bisdom Utrecht 695-1227*, Zutphen.

Vliet, K. van, 2004. De Kerk van Deventer: scharnier van de Utrechtse missie, in: E. Kleeman (et. al.) (red.), *De onderste steen. Essays over de cultuurgeschiedenis van Deventer. Liber amicorum voor Hans Magdelijns*, Deventer, 128-136.

Volleberg, K.P. & E. Stouthamer, 2008. *Geomorfologisch onderzoek Ruimte voor de Rivieren Deventer. Keizers- en Stobbenwaarden* (= rapportage Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen), Utrecht.

Van der Wal, M., B. Vermeulen & A. Berends, 2011. *Onder de Duijm. Archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek naar een toren in de buitenste stadsmuur en een 16de-eeuwse stadsuitbreiding aan de keizerstraat 7-9 in Deventer* (=Rapportages Archeologie Deventer 33), Deventer.

Wal, M. van der & E.S. Mittendorff, in voorbereiding. *Rapportage onderzoek plaatsing ondergrondse vuilcontainers binnenstad*, Deventer.

Willemse, N., L.J. Keunen & S. van der Veen MA, 2013. ... *die plaatsen, welke in de Douwelerkolk verdrongen zijn ...Fysisch- en historisch-geografische bouwstenen voor een archeologische verwachtingskaart van de gemeente Deventer*, (RAAP-rapportage 2571), Zutphen.